

Till Jordbruksministern

**Se till att Sveriges Riksdag
avstår från den regala
laxfiskerätten i nedre
Torne älv till förmån för
vattenägarna som har
rätt att fiska all annan
fisk.**

**Med hälsning
Samfundet Tornedals-
flaggan
2008-03-01**

Till Jordbruksministern 2008-03-01

Det är detta våra skrivelser handlar om, äganderätten till laxfisket i Torne älv.

Vi har i ett antal skrivelser försökt övertyga dig om att det är hög tid att lösa denna tvistefråga och förhindra att framtida generationer börjar processa om denna rätt.

Varför ska staten krampaktigt försvara denna rätt som bryter mot gängse lagar om att den som äger strand äger också vattnet och därmed också fisket.

Vi mantalsägare vid Torne älv äger strand, vi äger vattnet och också fisket men inte fisket efter lax. Ett omtvistat kungligt regalie begränsar vattenägares rätt till laxfiske på sina vatten i de nedersta 8 milen av den 52 mil långa Torne älv. Alla andra älvar är befriade från denna pålaga, Kalix älv befriades som sista älv på 1880 talet.

Jordbruksministerns svar på våra skrivelser, att dennes speciella utredare i fiskefrågor ska se över problematiken i samband med framtagande av den nya fiskestadgan för Torne älv, visar att man på regeringshåll saknar kunskap om ärendet.

Vi vill därför ge regeringskansliet denna skrift som utarbetades som underlag för att bemöta svenska statens svar på Vitsaniemi byamäns stämning av staten 1949.

Byamännen ansåg att de hade bättre rätt till laxfisket, de vann senare i tingsrätt och hovrätt men förlorade i högsta domstolen med siffrorna 3 mot 2. Året var 1964.

Vitsaniemi byamän vaknade torsdagen den 26 oktober 1967 till en mardrömsdag. De hade satsat allt på att vinna målet och efter seger i tingsrätt och hovrätt var de inte så värst oroliga över högsta domstolens utslag denna dag.

Vitsaniemimålet är avgjort. Målet är ett av de mest omfattande i svensk rättshistoria och har pågått sedan 1949. HD meddelar idag att staten har bättre rätt till laxfiske än byamännen.

När oktoberdimman lättar och älven blir synlig kommer chocken för de drivande byamännen.

Det känns tungt och det hjälper föga att senare läsa Haparandabladets artikel, nedan, om den oenighet som föregått HD:s dom där två justitieråd velat ge byamännen bättre rätt till laxfisket.

Vitsaniemi-reservanterna:

Frigjord fiskerätt från strandrätt betydde inte att fisket förlorades, säger de.

Den springande punkten i Vitsaniemimålet har ju varit vem som egentligen ägde fisket före 1786 års utarrendering, i andra hand har det gällt att ta ställning till om fiskerätten överförts efter den tiden. Högsta domstolens majoritet har funnit att fiskerätten tillhört kronan-grundat framför allt på tolkningen av fiskeristadgan och de uttalanden som gjorts senare-och att rätten inte påverkats av 1869 års avvittring.

Reservanterna i HD, justitieråden X och Y, delar den sistnämnda uppfattningen men har å andra sidan kommit till den slutsatsen att laxfisket i Torneälven från den svenska kolonisationens igångsättande på 1300-talet och medeltiden igenom tillkom enskilda på skattemannarätt och alltså inte hörde till kronan. Det är också intressant att studera i reservanternas utförliga votum motiveringarna för en starkt avvikande mening om innebörden av fisketaxan och sambandet mellan strandägarrätt och rätt till laxfiske.- Att fiskerätten måhända i allmänhet frigjordes från strandägarrätten bör ej i sig föranleda slutsatsen, att fisket därmed ej längre skulle ha omfattats av enskild äganderätt, framhåller reservanterna. De har också tolkat fiskeristadgan på ett annat sätt och med sin utgångspunkt att fisket tillhört byamännen- inte kunnat finna att rätten senare överförts till kronan.

- I den mån fiskerätten ej utövades av strandrättsinnehavaren, synes den ha innehafts av bönder i angränsande delar av byn, bönder i närliggande byar eller i vart fall huvusakligen personer som tillhörde Tornedalens allmoge. Denna bild avtecknar sig när urkundsmaterialet i början av nya tiden skänker en bättre insyn i förhållandena, och av allt att döma var bilden densamma under medeltiden. Angående fiskerättens medeltida anknytning om ej till respektive strandägare så dock i princip till den jordbrukande allmogen som sådan synes med andra ord icke behöva råda tvekan, säger reservanterna om strandägarrätten och fiskerätten.

Beträffande 1766 års fiskeristadga framhåller justitieråden X och Y, att enskilt kronofiske förelåg endast såvitt det vid tiden för stadgans ikraftträdande fanns av ålder eller före sagda tidpunkt uttryckligen förbehållits kronan. Fiskeristadgan tillkom endast 30 år efter det att 1734 års lag trätt i kraft, och det är därför naturligt att ställa formuleringarna i stadgan mot bakgrund av vad som den allmänna rikslagen innehöll i ämnet. Det visar sig emellertid vid studium av 1734 års lag, att denna alls icke meddelade någon definition på enskilt kronofiske, påpekar reservanterna.

Ingen allmän rättsuppfattning

Högsta domstolens majoritet har såsom framgått tidigare även funnit att fisket skulle ha tillhört kronan enligt en allmän rättsuppfattning. Om detta säger reservanterna att uttalandena i den mån de härrör från företrädare för kronans privaträttsliga intressen- vare sig underordnade myndigheter såsom konungens befallningshavare och centrala ämbetsverk eller Kungl.Maj:t- uppenbarligen inte kan tillmätas betydelsen av uttryck för en allmän rättsuppfattning. De återgivna domstolsuttalandena rörde visserligen samtliga Torneälv, men processföremålen utgjordes inte i något enda fall av de frågeställningar som det gällt att pröva i det här målet, påpekas det vidare.

Reservanterna i Högsta domstolen har i stället-liksoom häradsrätten och hovrätten-främst tagit fasta på det äldre urkundsmaterialet och hänvisar bl.a till hälsingelagen enligt vilken äganderätt till strand i regel medförde rådhghet över angränsande vattenområde, och med rätt till vatten var förbunden rätt till fisket däri.

- Å andra sidan kan kronan menas intaga den alternativa ståndpunkten rörande sin förmenta laxfiskerätt i Torneälven, att sagda rätt medeltiden igenom bibehålls i dess egen hand. En sådan ståndpunkt saknar emellertid i än högre grad än "förläningsteorin" stöd i urkundsmaterialet, och den synes vara direkt motsagd av 1386 års av Peter Djäkn givna dom om "den laxforsen som ligger i Torneå socken". Domen, vari laxforsen förklarades tillhöra viss enskild person och hennes arvingar "till evärdelig ägo", kan uppenbarligen icke förlikas med uppfattningen, att kronan skulle vid denna tid ha varit innehavare av laxfiskerätten i hela älven.

Samma obestriddliga dokumentation på förekomsten av enskild äganderätt till lokaliserade laxfiskeställen i älven skänker 1480-talets anteckningar i Stockholms stads räkne- och jordeböcker, understryker justitieråden i sina vota. Enligt anteckningarna var innehavarna av visst laxfiske i Torneå ägare av fisket, vilket de kunde sälja och skifta som övrig egendom.

Initiativen från orten

Beträffande tolkningen av innebörden att hemmanen betalade särskild taxa i stället för skatt säger reservanterna bl.a. följande:

- Vid närmare övervägande, synes det egentligen svårt att se varför den för älvfisket som en enhet bestämda taxan alls skulle kunna tydas som en indikation på att taxan var av privaträttslig avtalsnatur och icke en skatt utgående å med äganderätt innehavda förmåner. En förutsättning för den kollektiva beräkningen måste väl ha varit själva den omständigheten att en fast taxa tillämpades och sistnämnda omständighet är som sådan snarast ägnad att ge stöd åt taxans betecknande som en skatt.

Det av Kungl Maj:t den 26 okt. 1617 utfärdade förbudet mot all pateutbyggnad, liksom förklaringen den 22 mars 1649 att "ingen måtte vidare någon ny laxpata insätta och uppsätta, de förra och gamla till förfång" innebar uppenbarligen ett betydande intrång i de fiskandes fria rådhghet som framstår som mindre uppseendeväckande om man utgår från att fisket var kronans eget, medger justitieråden X och Y men tillägger:

-De låter sig dock mycket väl förklaras som ett av omtanke om ortens bästa förestavat ingripande för att skapa gynnsammast möjliga betingelser för ett näringsfång av väsentlig vikt för befolkningens försörjning. Betraktelsesättet som en ren näringsreglering kan också hämta

visst stöd i den omständigheten att åtgärderna i båda fallen utlöses efter initiativ som utgick från orten, närmare bestämt från de fiskande som ansett sig lida skada av den ymniga förekomsten av pator. Såsom ett klart uttryck för att laxfisket var i kronans ägo vid tiden för pataregleringarna synes dessa följaktligen icke gärna kunna uppfattas.

Reservanterna i högsta domstolen kommer till följande slutsats:

-På grund av vad sålunda upptagits finner vi att laxfisket i Torneälven, såvitt utredningen i målet visar, vid tiden för ikraftträdandet av 1766 års fiskestadga icke innehades av kronan i kraft av urminnes hävd och ej heller var uttryckligen förbehållet kronan. Kungl. Maj:ts beslut den 9 mars 1786, varigenom fisket utarrenderades såsom krono, stod följaktligen icke i överensstämmelse med fiskeristadgans bestämning av vad som utgjorde kronofiske och saknade förty laga stöd.

Kommentar

Konsekvenserna av denna dom medför en stor orättvisa då vattenägarna i nedersta Torne älv särbehandlas och deras fiskerättigheter begränsas jämfört med andra vattenägares i Sverige.

Vi uppmanar därför att regering och riksdag ska avstå från det regala laxfisket i nedersta Torne älv till förmån för vattenägarna som ju har rätt till all annan fisk.

Åtgärden är enkel, man tar ett beslut i riksdagen om att man avstår från det kungliga regaliet, man kungör via Länsstyrelsen i Norrbotten att vattenägare som har fiskerätt i Torne älv nu också har rätt till lax- och öringfiske.

Mvh

Samfundet Tornedalsflaggan

Enl. uppdrag
2008-03-01
Herbert Wirlöf

Åke Malmström

R Ä T T E N T I L L L A X F I S K E T I T O R N E Ä L V

med särskild hänsyn till
Vitsaniemi by.

U T L Å T A N D E.

I n l e d n i n g.

Sedan byamännen i Vitsaniemi by i Hietaniemi socken av Norrbottens län den 19 september 1949 anhållit om stämning å Kungl. Maj:t och kronan till Torneå tingslags häradsrätt med yrkande om bättre rätt till fiske med mera samt viss skriftväxling ägt rum mellan parterna i det sålunda anhängiggjorda målet, ha byamännen genom sitt ombud, advokaten Theodor Lundberg i Luleå, anhållit om mitt utlåtande i saken.

Följande handlingar ha i avskrifter (kopior) överlämnats till mig:

- 1) stämningsansökningen den 19 september 1949;
- 2) dåvarande överlantmätaren Filip Granlunds yttrande den 9 april 1949 jämte därvid fogade bilagor A-N, däribland ett antal kartkopior avseende Torne älv och Vitsaniemi by;
- 3) kronans svaromål den 11 november 1950 jämte därvid fogade bilagor, bland vilka även ingår Kungl. lantmäteristyrelsens utredning i skrivelse till Kungl. domänstyrelsen den 15 september 1950.

Sedan mitt utlåtande i vissa mera allmänt rättshistoriska delar redan fullbordats, under det att jag alltjämt var sysselsatt med förarbetena för de mera speciella avsnitten, har till mig jämväl överlämnats

- 4) "Rätten till laxfiske i vissa delar av Torne älvs vattensystem. Utredning med särskilt avseende å kronans fiskerätt av W. Hertting"/överlantmätare i Norrbottens län/. (Stencilerad.)

Genom denna omsorgsfulla lantmäteriutredning, som även inriktats på att belysa förekomsten och lokaliseringen av i jordeboken vid tiden för avvittringen upptagna fiskerier i Torneälvens vattensystem, ha vissa eljest önskvärda kompletterande undersökningar för framskaffande av arkivmaterial från min sida kunna underlätas. Huvuduppgiften för mig har därför blivit att sätta in hithörande frågor i sitt allmänna rättshistoriska sammanhang samt att bedöma rättsläget på grundval av det material, som föreligger genom tidigare utredningar, tryckta urkundssamlingar och andra skrifter samt Herttings utredning, allt givetvis under beaktande av den domstolspraxis som kunnat påvisas och som kunnat anses vara av betydelse för Vitsaniemimålet.

I kronans svaromål ha åberopats följande tryckta arbeten, vilka där och även här nedan citeras medelst angivande endast av författa-

rens (utgivarens) namn, nämligen:

Lewenhaupt, Sten: Historik rörande det regala laxfisket i Torne elf. Stockholm 1892.

Malmgren, And. Joh.: Aktstycken till upplysning af de allmänna rättsförhållanden, som ega rum beträffande Kemi och Ijo kronofisken, samlade och utgifna af And. Joh. Malmgren ... Helsingfors 1888.

Nordqvist, Osc.: Handlingar rörande laxfisket i Torneå elf, enl. uppdrag af kejserliga senaten för Finland utgifna af Osc. Nordqvist Helsingfors 1894.

Därutöver ha åtskilliga andra arbeten citerats i det följande. Särskilt bör framhåvas den omfattande utredning, som Prawitz publicerat 1952 under titeln "Ett bidrag till fiskeregalets historia i Sverige. Sötvattensfisket i de norrländska kustlandskapen" (nedan cit. Prawitz). En fullständig förteckning över åberopad litteratur är intagen som bilaga nedan.

.....oOo.....

Målets huvudfråga är rätten till laxfisket i Torneälven utanför Vitsaniemi bys ägor. Byamännens huvudyrkande är, att häradsrätten måtte förklara byamännen hava bättre rätt än Kungl. Maj:t och kronan till allt slags fiske i den del av älven, som faller inom byns skifteslag. Kronan bestrider käromålet, i vad det avser yrkande att byamännen skola förklaras hava bättre rätt än kronan till laxfiske i nämnda del av älven. Kronan anser sig hava rätten till laxfisket i älven såsom ett särskilt regalt laxfiske -- sålunda ett kronans enskilda fiske¹⁾ -- men gör icke gällande anspråk på annat slags fiske.

I det följande redovisas den uppfattning, vartill jag kommit vid studium av det material, som varit mig tillgängligt. Det må framhållas, att en viss osäkerhet med nödvändighet måste råda om den historiska utvecklingen på många punkter, om innebörden av olika intressenters vid skilda tillfällen hävdade uppfattningar rörande sin rätt o.s.v. Tillräckligt uttömmande material står ofta icke till förfogande. Det måste också beaktas att de svenska regalrätternas historia ännu icke är tillfredsställande utredd.²⁾ Härtill

1) Om termen "kronans enskilda fiske" se t.ex. 1734 års lag, BB kap. 18, lagen 27 juni 1896 om rätt till fiske, 8 §, fiskevat- tensutredningen i SOU 1939:28 s. 51 ff., fiskerättskommittén i SOU 1947:47 s. 202. Begreppet behandlas ytterligare i fortsätt- ningen (i kap. II).

2) Jfr Westman, Kungsådran i den svenska rätten under medeltiden (1927), förordet.

kommer, att hela den äldre regalrättsåskådningen och dess kamerala uttryck uppvisa grundläggande oklarheter, när de konfronteras med nyare rättsbegrepp, vilka ej utan vidare passa i stycke med de äldre tankegångarna. Mot en sådan konfrontation skulle därför också generellt kunna invändas, att den betyder ett i viss mån anakronistiskt tillvägagångssätt. I någon grad är metoden dock oundviklig, eftersom det gäller att i nutida rättsskipning komma fram till sådana lösningar, som kunna inpassas i våra dagars rättssystem. Dock är det icke enbart fråga om oklarheter av denna art. Delvis rör det sig om verkliga, i det historiska materialet förefintliga motsägelser. Något helt stabiliserat och motsägelsefritt rättstillstånd rådde nämligen icke i äldre tid. Regalrättsliga och andra på kameralt håll framförda idéer bröto sig ofta mot lika livskraftiga tankegångar av annan art, utan att någon verklig utjämning skedde förrän efter seklers förlopp; jag erinrar om hela den långa och välkända striden rörande skattebondens jordägarerätt, om brytningarna beträffande rätten till allmänningar o.s.v.³⁾ En nutida rättspraxis, som griper tillbaka till det äldre materialet, får i detta läge stundom träffa ett val och tillmäta vissa moment större, andra mindre betydelse, allt under rimligt beaktande av den svenska jordrättens allmänna utveckling de senaste århundradena och de därunder framträdande principiella rättsliga värderingarna. Det torde vara överflödigt att framhålla, att det däremot icke kan anses tillåtet för exempelvis en domstol att skänka ens skynten av ett beaktande åt kronans (eller den enskilde jordägarens) aktuella ekonomiska intresse av den ena eller den andra lösningen av en tvistig konkret rättsfråga.

Svårigheter, som bero därav, att den svenska rättshistoriska forskningen ännu icke hunnit tillräckligt långt, kunna naturligtvis endast delvis avhjälpas i en sådan utredning som denna. Antaganden som göras och slutsatser som dragas kunna därför icke alltid representera en och samma visshetsgrad.⁴⁾

Lypsta den 25 mars 1955.

ÅKE MALMSTRÖM

3) Jfr Schalling i Minnesskrift ägnad 1734 års lag II s. 399. Påståendet belyses vidare i fortsättningen.

4) Jfr Westman på nyss anf. st.

Kap. I.

Vissa allmänna förhållanden rörande kolonisationen i Tornedalen.
Den allmänna bakgrunden för kolonisationens rättsliga bedömning.

Vitsaniemi by, som tillhör Hietaniemi socken av Norrbottens län, är belägen vid södra stranden av Torne älv, omkring 4,5 mil ovanför Haparanda stad och sålunda på ett betydande avstånd (mer än tolv mil) söder om sammanflödet av Torne och Muonio älvar. Byns in- ägor ligga utmed älven på en sträcka av omkring 7 km. (Om de geogra- fiska förhållandena jfr Herttings utredning, kartbil. 1 och 2.) Be- byggelsen ansluter sig till älven. Byn har av överlantmätare Gran- lund betecknats som en av de äldsta byarna invid denna älv.¹⁾ Den ingår också otvivelaktigt i raden av gamla bebyggelseenheter och stammar säkerligen såsom sådan åtminstone från 1400-talet, låt vara att begreppet by i gammal tid synes ha varit svävande just i Torne- dalen.²⁾ En sådan förmodan vinner stöd av vad man anser sig kunna antaga rörande kolonisationen av de nordligare delarna av det gamla Västerbotten, i förening med vittnesbörden från 1500-talet om bosätt- ningen vid Vitsaniemi och åbornas skattläggning.³⁾

Det anses, att kolonisationen av Västerbottens norra delar tog sin början på 1320-talet.⁴⁾ På mötet i Tälje 1328 bestämdes, att vem som helst skulle få bosätta sig vid Hälsinglands norra gräns, som (kanske på grund av en feltydning av äldre gränsangivelser) sa- des sträcka sig till Ule älv och Ule träsk, och att fogden över

1) Överlantmätare Granlunds yttrande 1949 (i handlingarna).

2) Enequist i YMER 1935 s. 156 f.

3) Allmänt om skattläggningen i Västerbotten hos Thulin, Om manta- let I s. 90 ff., samme förf., Historisk utveckling av den sven- ska skifteslagstiftningen s. 145 f. I 1543 års jordebok för Västerbotten upptagas under "Wiszanimj" tre skattskyldiga åbor, se 1543 Jordha Boocken wthaaft Westhrabotnen, med anm. utg. af Johan Nordlander, 1905 (Norrländska saml. n. 6), s. 275. I 1559 års laxfiskelängd upptages "Vysanemy" med 12 bönder (vissa dock från Helsingby), se nedan i kap. III.

Om äldre tiders förhållanden i Tornedalen se även Hert- tings utredning s. 7 ff. (om skattläggningen s. 20 f.) samt Huss, Undersökning öfver folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten åren 1540-1571 (1902), ävensom Kammar- kollegiets utlåtande 15 sept. 1948 i det s.k. Kangosmålet (= NJA 1951 s. 413). Utlåtandet är såsom bil. M 3 fogat till överlant- mätare Granlunds yttrande 9 april 1949 rörande Vitsaniemi.

4) Se t.ex. Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar ... III (1940), s. LII-LIII med hänvisningar.

Hälsingland skulle bland nybyggarna skipa lag och rätt.⁵⁾ Vad sålunda hade stadgats under konungens (Magnus Erikssons) minderårighet bekräftade denne i ett ofta återoppat brev av den 16 mars 1340. Alla kristna skulle i dessa nejder få taga mark och ägor "för sig och sinom Erfwingom", och ingen skulle "dierffuas af then kreffia eller taga them i någon förtunga, eller i någrahanda motte förtörna"; dock skulle skatt utgå till konungen. Nybyggarna skulle njuta och bruka Hälsinglands lag och sedvänja.⁶⁾ Efter dessa nu nämnda beslut utvecklade sig bebyggelsen raskt längs kusterna på nuvarande svenska och finska sidorna. Världsliga och kyrkliga stormän synas ha medverkat i kolonisationen och skaffat sig vissa tillgångar, ibland i form av fisken. I vilken grad det därigenom uppkommit en skillnad i rättstillstånd mellan den gamla hälsingska lagsagan (Hälsingland, Medelpad, Ångermanland) och det norr därom belägna "riksomedelbara" Västerbotten, såsom Prawitz uttrycker saken, förefaller dock icke utrett.⁷⁾

Bebyggelsen nådde snart också Tornedalen. Torneå nämnes såsom kapell redan 1374 och synes ha varit socken 1403.⁸⁾ I fråga om Tornedalen är det av intresse att konstatera, att enligt den kulturgeografiska forskningen den gamla Torneå socken bestämt avviker från alla övriga socknar i det gamla Västerbotten genom den dominerande roll, som älven har spelat för bebyggelsens lokalisering. Få byar ligga vid kusten, inga vid sjöar och vattendrag i det inre, men vid älven finner man en rad stora byar i jämn följd ända upp i Övertorneå. Just vid denna älv ha betingelserna för åkerbruk och boskaps-

5) Holmbäck-Wessén, nyss anf. st. Jfr Holmbäck, Om lappskattelandsinstitutet (SOU 1922:10) s. 37, Holmbäck, Studier över de svenska allmänningarnas historia I (1920) s. 31-34.

6) Brevet tryckt i Svenskt Diplomatarium 4 (1853-56) s. 700 f. Om de i texten berörda frågorna se även Styffe, Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst etc. (Vitt.-ak. handl. 24, 1864), s. 241 f.

7) Prawitz s. 7. Jfr Styffe, Grundregalerna s. 242 samt kammarkollegiets utlåtande i Kangosmålet.

8) Hertting s. 7. Kolonisationen fortgick naturligtvis och var livlig också i mitten på 1500-talet, Huss, anf. arb. s. 98. Torneå (Torne, Tornö) var ursprungligen en mycket vidsträckt socken, sedermera delad i Övertorneå och Nedertorneå. Hietaniemi, som först var ett kapellag, har såsom egen socken avskilts från Övertorneå. Hietaniemi blev egen församling 1878 och egen jordebokssocken enligt kungl. brev 9 maj 1884. Jfr Hertting s. 8 f.

skötsel varit särskilt goda, och häri kunde lokaliseringen tyckas ha sin förklaring. Att hela eller ens den övervägande förklaringen skulle vara denna motsäges dock, som Enequist betonat, av att Tornedalens naturliga ängar ej existera som ängar utan människans åtgörande och att befolkningen på 1500-talet (då bosättningen redan hade skett) ej utnyttjade de naturliga jordbruksförutsättningarna i någon större utsträckning.⁹⁾

I själva verket tyckes i dessa nejder fisket ha spelat den avgjort större rollen. Enligt utredningar av bl.a. Enequist var fisket under 1500-talet huvudnäringen i Tornedalen -- varvid laxfisket var det viktigaste -- under det att i övriga Älvdalar åkerbruk och boskapsskötsel voro huvudnäringar, fiske och jakt ävensom tjärbränning däremot binärningar.¹⁰⁾ En höggradig sannolikhet talar alltså för att det just i Torneälven särskilt givande laxfisket¹¹⁾ måste ha starkt bidragit till att bebyggelse där kommit till stånd och att befolkningen kunnat försörja sig.¹²⁾ Om det varit invånarna i varje bebyggelseenhet -- av typen by eller motsvarande -- som ensamma utövat fisket i älven utanför sin strand, är naturligtvis ovisst, men det förefaller dock i och för sig troligt, att bebyggarna på platsen normalt dominerat fisket utanför sitt intagna och exklusivt brukade område (även om de också må ha fiskat utanför obebyggda marker på annat håll).¹³⁾

Om fisket med stöd av det anförda kan antagas ha varit av avgörande betydelse för nybyggarnas försörjning i gammal tid, så är redan detta ekonomisk-geografiska förhållande av ett visst rättshistoriskt intresse, även om det endast leder till vissa mycket allmänna och vaga slutsatser. Man måste ju utgå från att fisket generellt sett bedrivits i överensstämmelse med de låt vara kanske obestämda rättsliga grundsatser, som måste ha funnits. Byamännen kunna på goda grunder förmodas ha utövat ett tillåtet och ur försörjnings-

- 9) För det sagda se Enequist, anf. arb. s. 148, 149. Om åkerbruksbetingelserna jfr Thulin, Om mantalet I s. 97.
- 10) Enequist, anf. arb. s. 150; jfr s. 169 ff., 177. Denna uppfattning har, enligt vad prof. Enequist haft vänligheten meddela mig, bekräftats av senare (otryckta) undersökningar.
- 11) Jfr bl.a. Ekman, Norrlands jakt och fiske (Norrl. handbibliotek IV, 1910) s. 367; Hertting s. 9 f. (om nuvarande laxfiske).
- 12) Se härom även Hertting s. 8.
- 13) Bland de för "Vysanemy" år 1559 upptagna, där fiskande bönderna synas dock ha ingått vissa från Helsingby, se nedan i Kap. III. Jfr även Prawitz s. 7 f. om förhållandena i den gamla hälsingska lagsagan.

synpunkt betydande fiske, i vilket laxen spelat stor roll. Detta innebär, att under den tidigaste kolonisationsperioden och långt framåt fisket icke kan ha varit på rättslig väg till någon väsentlig del undandraget bönderna och icke heller belastat med så stora avgifter (de må ha kallats skatter, räntor eller vad som helst), att dessa skulle ha tagit bort fiskets möjlighet att fylla sin försörjningsfunktion. Redan på grund av den ekonomisk-historisk-geografiska situationen måste det med andra ord bedömas såsom osannolikt, för att icke säga otänkbart, att det på detta stadium skulle ha förelagat en kronans särskilda laxfiskerätt i Torneälven av sådan art, att i praktiken den väsentliga avkastningen av laxfångsten hade gått till kronan i stället för till bönderna. Mera kan från dessa nu angivna premisser knappast sägas.

Det kan nu ha sitt intresse att gå vidare och sammanställa det sagda med kända rättshistoriska omständigheter. Man kommer då ett litet stycke längre, men man må icke föreställa sig, att det skulle vara möjligt att påvisa klara och fasta, alldeles entydiga regler, där begrepp sådana som äganderätt, fiskerätt, skatteplikt till skillnad från privaträttslig avgiftsplikt o.s.v. funnos utmejslade. Så var icke fallet under medeltiden och för övrigt ej heller flera hundra år senare.

Det torde vara oomstritt, att vid tiden för bebyggelsens utsträckning till Tornedalen riksledningens strävan var att gynna kolonisationen i rikets norra delar. Detta framgår av de förut citerade besluten 1328 och 1340, vilka också visa, att intäktsrätten i dessa nejder just av hänsyn härtill principiellt förklarades vara fri. Därmed är naturligtvis icke utan vidare givet, att de nybyggande böndernas rätt i varje enskilt fall skulle vara fri från särskilda begränsningar. Vid Västerbottens kolonisation synas vissa stormän (ärkebiskopen m.fl.) ha medverkat och skaffat sig vissa rättigheter; dessa förhållanden äro tämligen outredda.¹⁴⁾ Vad som är känt härom synes dock icke -- åtminstone icke med säkerhet -- närmare beröra Tornedalen (jfr nedan kap. III). Att stormän tidvis haft Västerbotten helt eller delvis i förläning (och uppburit skatten därför) synes dock styrkt. Dessutom är det icke något egendomligt, om vid kolonisationen medverkande stormän -- eventuellt i något fall

14) Jfr Holmbäck-Wessén III s. LII-LII, Schalling i Minnesskrift ägnad 1734 års lag II s. 387, Prawitz s. 7 ff., Styffe, Grundregalerna s. 241 f., kammarkollegiets utlåtande i Kangosmålet.

konungen -- av de ännu ej intagna markerna skaffat sig vissa särskilda tillgångar, såsom ett eller annat bestämt fiske. Detta strider icke mot det ofrånkomliga faktum, att den fria intäktsrätten var den grundsats, på vilken kolonisationen av övre Norrland grundades, och att särskilda skäl måste fordras för ett antagande om några ursprungliga generella inskränkningar till kronans förmån i grundsatsens tillämpning (härvid bortses från normal skattskyldighet till kronan). Sådana skäl med avseende å Tornedalen, som här är det område diskussionen gäller, ha mig veterligen icke framdragits. I Täljebeslutet 1328 och än mer i kungabrevet 1340 fastslås den fria intäktsrätten med all tydlighet och skärpa (se ovan). Kronan hävdade icke, såvitt man kan se, någon särrätt till ödemarkerna. En annan sak är, att sådana anspråk kommo längre fram i tiden och att en generell rätt för kronan till de obebyggda markerna proklamerades av Karl XI.¹⁵⁾ Att nybyggarna i någon form borde betala skatt till konungen är emellertid givet och utsäges exempelvis i 1340 års brev.

När nu fisket genomgående var betydelsefullt i övre Norrland -- det må sedan ha spelat blott en stödjande roll eller, såsom sannolikt i Tornedalen, varit av dominerande vikt -- så måste det ha funnits ett behov av att inordna också fisket i den samlade rättsliga bedömningen, även om denna som alltid i dåtiden blev vag och tänjbar. Svensk medeltidsrätt öppnade, såsom känt är, en mycket naturlig väg härför. Hälsingelagen, som i de grundläggande kolonisationsbesluten uttryckligen hade utsträckts att gälla dessa nordliga landamären, erbjöd ett system, som i stort sett väl passade för förhållandena.

Enighet torde råda därom, att en gammal nordisk grundsats var

15) Härom se bl.a. Holmbäck, Studier över de svenska allmänningarnas historia s. 33 f., dens., Lappskattelandsinstitutet s. 37 f., 45. Det må erinras om att Hälsingelagen hade principen om fri intäktsrätt på allmänningar, se förstn. arb. s. 11, 14 ff. Se även Holmbäck, Älvdalen s. 127 ff., Schalling i Minnesskrift ägnad 1734 års lag II s. 387, 394 f., 396 f., Kuylenstierna, Rekognitionsskogar s. 26 ff. När konungen tidigt började uppträda som utövare av viss rätt till landsallmänningar i de äldre delarna av Sverige, var det åtminstone först närmast fråga om ett slags höghetsrätt, jfr Schalling s. 386 f. Icke ens Gustav Vasa med sina proklamationer om obygderna torde ha åsyftat mera än ett slags höghetsrätt. Jfr nästa kap.

den, att fisket utgjorde tillbehör till jordegendomen.¹⁶⁾ Hälsingelagen gav ett mycket klart uttryck för denna allmänna tankegång. Lagen uttalade direkt principen "den äger vatten, som äger land" (dock med tillägget: "om det icke är med köp undantaget").¹⁷⁾ Stadgandet hade säkerligen främst fisket i sikte. Det ingår i en flock med rubriken "Om åverkan i annans fiskevatten", där inledningsbestämmelsen inskräpper: "Nu skall envar själv råda över sina fiskevatten" och där böter stadgas för färdande i vissa fall i annans vatten, för uppbrytande av och tagande av fisk i annans fiskehus, laxgårdar och laxnät m.m. Formellt kan dock principen sägas avse ägoväldets utsträckning i allmänhet. För sund och strömmar synes lagen, ehuru den uttrycker sig något oklart, tänka sig en hälften-delning mellan byar å ömse sidor (om begränsning av hänsyn till farled se nedan). Genom Hälsingelagens utsträckande till de norra områdena kom satsen "den äger vatten" etc. att även formellt gälla dessa vidsträckta kolonisationsbygder, i vart fall såsom huvudregel.

Den anförda satsen har -- ehuru kanske icke fullt lika direkt uttryckt i landslagarna -- varit grundläggande för den svenska vatten- och fiskerättens utveckling fram till våra dagar, vad satsen än ursprungligen må ha innehållit.¹⁸⁾ Vissa problem beträffande dess tolkning ha spelat stor roll i den rättsvetenskapliga diskussionen.¹⁹⁾ I denna utredning kan det lämnas därhän, om satsen avsåg förhållandena även inom by eller blott mellan byar, likaså om den från början åsyftade att uttala något om rätten till vatten och grund även i annat avseende än beträffande fisket. Säkert är i varje fall, att satsen innefattade fisket, tänkt såsom adpertinens till den intilliggande jordegendomen, och att satsen därvid reglerade åtminsto-

16) Fiskerättskommittén i SOU 1947:47 s. 41. Se även fiskevattensutredningen i SOU 1939:28 s. 31: "Av vissa i landskapslagarna och de allmänna landslagarna förekommande bestämmelser torde man kunna sluta, att inom de sedan äldsta tid till riket hörande landsdelarna rätten till sötvattensfisket tillkom strandägaren, oavsett om denne var kronan eller enskild person." Jfr Thulin, Historisk utveckling av den svenska skifteslagstiftningen s. 226.

17) Byalagsbalken (Wiperbobalken) XIV § 1 in fine, här cit. efter översättningen hos Holmbäck-Wessén III s. 376. Jfr Holmbäck, Studier etc. s. 13, 15, Styffe, Grundregalerna s. 254.

18) Jfr Holmbäck, Kvarnkommissionerna s. 1.

19) Se Dahlberg, Om strandeganderätten (1897), samme förf., Till frågan om kronans vattenrätt (Ekon. tidskr. 1902), samme förf., Till frågan om vattenregalet och 1697 års kvarnkommissioner (Ekon. tidskr. 1905), Lagberedningens förslag till jordabalk III (1909) s. 145 ff., Thulin, Historisk utveckling av den svenska skifteslagstiftningen s. 226 ff.

ne förhållandet mellan byar (motsvarande enheter), där den bildade grundvalen och huvudprincipen. Vad angår frågan, hur långt ut i vattendrag strandrätten sträckte sig, kan visserligen sägas, att Hälsingelagen icke fullt klart genomförde sin hälftendelningsstanke, men den allmänna rättsutvecklingen i vårt land övergav i varje fall under medeltidens lopp de äldre tendenserna att vilja begränsa strandrätten efter stenkast el. dyl. Vissa ansatser till en tredelningsregel för sund, älvar o.s.v. försvunno också, och den segrande principen blev hälftendelningen.²⁰⁾

Om beträffande själva fördelningen av ägoväldet hälftendelningsregeln segrade, så begränsades dock redan under medeltiden strandägarnas rätt över de dem i princip tillkommande områdena i sund, större strömmar o.s.v. genom vissa grundsatser om att vattnet skulle hållas öppet för farled, fiskeled o. dyl. Svealagarna (med visst undantag för Dalalagen) hade regler om farled och frivatten av delvis oklar innebörd. Hälsingelagen hade en regel, vilken tolkats såsom ett rent farledsinstitut: i bredare vattendrag, där allmän led att med skepp faras gick till och från havet, skulle en tredjedel av vattnet hållas obyggd å djupet.²¹⁾ Det måste emellertid fasthållas, att hela det medeltida rättsläget -- sådant vi kunna skönja det -- var oklart. Vissa begränsningar i vattnets utnyttjande samlades så småningom upp under rubriken kungsådra. Termen möter dock relativt sent, och det är ovisst huru mycket man lade in i densamma.²²⁾

Schalling sammanfattar i en uppsats från 1934 läget så, att kronan under medeltiden hävdade en rätt till "konungstridjung" och "konungsåder" i åtskilliga strömmar, som ej synas i övrigt ha ägt allmännings

20) Holmbäck, Studier etc. s. 13-23. Denna princip återfinnes som bekant sedermera i 1734 års lag, JB 12:4.

21) Byalagsbalken XIV § 1, Holmbäck-Wessén III s. 376 med anm. s. 387. Jag följer här den tolkning av lagrummet, som hävdats av Westman, Kungsådran i den svenska rätten under medeltiden, se detta arbete s. 12, 15, 16 f. Tolkningen innebär, att den omnämnda tredjedelen ej fattades som res nullius (och än mindre som konungens särskilda tillhörighet) utan som ingående i strandbyns ägovälde, ehuru byamännens rätt var begränsad av hänsyn till farleden. När Westman strax därefter behandlar den i Upplandslagen och ett par andra svealagar förekommande regeln om farled till visst alnetal, betonar han (s. 18): "Lika litet vid detta institut som vid de förut undersökta förekommer i lagarna något, som kunde berättiga till en slutsats, att staten eller någon samhällselighet haft äganderätt eller annan sakrätt till grund eller vatten."

22) Termen dyker upp mot medeltidens slut, Westman, anf. arb. s. 5.

natur, ävensom en rätt att upptaga skatt eller avrad för fiske såväl i dessa strömmar som i saltsjön ("konungens allmänningstvatten"),²³⁾ men att denna kronans rätt icke torde ägt karaktären av äganderätt utan ha varit av offentligrättslig natur (höghetsrätt).²⁴⁾ Framför allt är emellertid att hänvisa till Westman, vars undersökning från 1927 är den grundläggande på detta område.²⁵⁾ Westman vänder sig mot de tidigare gjorda oriktiga sammanställningarna av konungens tredjedel i häradsallmänningar och liknande (konungstreding) med kungsådra, varvid han kritiserar antaganden av Styffe m.fl. äldre författare. Westmans undersökning, stödd på viktigt urkundsmaterial, ger starka skäl för slutsatsen, att kungsådran var ett institut för vattnets öppethållande (för vandringsfisk m.m.), utan att den därav framkallade inskränkningen i jordägarens rätt motsvarades av någon kronans enskilda rätt av ekonomiskt innehåll (någon regalrätt).²⁶⁾ Överhuvud taget är det omöjligt att med Westmans resultat förena idén om ett allmänt medeltida "vattenregal" eller "flodregal" såsom en kronans enskilda rätt eller inkomstkälla. Att kronan pålade allehanda skatter och att sådana drabbade även fisket är en annan sak.

Farleds- och fiskeledsregler, principer om kungsådra o.dyl. utgöra med andra ord icke någon grund för att antaga någon kronans särskilda rätt till fisket i större strömmar. Ehuru frågan om fiskeregalet återkommer i nästa kapitel, där den behandlas huvudsakligen med avseende å utvecklingen efter medeltiden, skall redan här framhållas, att man icke heller på annan grund kan komma fram till att vår medeltidsrätt innefattade någon generell grundsats om en kronans särskilda rätt (regalrätt) till fiske i insjövatten och strömmar, oberoende av kronans egenskap av jordägare. Det är för ögonblicket nog att konstatera, att det icke har påvisats något dylikt regal såsom ett befästat institut under den tid, då Tornedalens kolonisation inleddes och först utvecklades. Att vissa oklara allmänna regalrättstendenser av varierande slag kunna iakttagas mot medeltidens slut, är därmed icke förnekat. Men dessa sakna betydelse för utgångsläget beträffande Tornedalen, och de få sin egentliga utveckling först under nyare tiden....

23) Schalling hänvisar här till Styffe, Grundregalerna s. 25, 42, varmed torde avses s. 257, 266 i sammelbandet i Vitt. ak. handl.

24) Schalling i Minnesskrift ägnad 1734 års lag II s. 392 f.

25) Westman, anf. arb.

26) Westman, anf. arb. s. 70 f. Jfr Prawitz, Fiskeregalet s. 11 f.

Den föregående framställningen rörande den fria intäktsrätten och vattnet som i princip adpertinens till stranden har avsett att skissera den allmänna historiskt-rättsliga bakgrund, mot vilken kolonisationen måste bedömas. De nämnda generella grundsatserna, tillämpade på Tornedalens förhållanden, synas väl passa i stycke med de förmodanden av mera diffus art, vilka kunna grundas på ekonomisk-geografiska skäl. Hypotesen om ett allmänt fiskeregal kan lämnas ur räkningen. Några särskilda ursprungliga förbehåll om någon kronans enskilda rätt till fisket i allmänhet eller till laxfisket i Tornedalen ha icke kunnat påvisas, och som ovan antytts förefaller det redan av ekonomisk-historisk-geografiska skäl föga troligt, att några mera ingripande sådana förbehåll ha förelegat.

Man har då att undersöka, om under den senare rättsutvecklingen en kronans enskilda rätt till laxfisket i Torne älv uppkommit och om den i så fall alltjämt kan anses kvarstå eller till äventyrs upphört igen. Därvid kan frågas, om det utbildat sig en allmän regalrätt för kronan till laxfiske (ev. också annat fiske) i kraft av lagstiftningsakter eller jämförliga påbud. Möjligheten finnes också, att det speciellt för Torne älv ägt rum en dylik rättsutveckling. För medeltidens del har Westman med rätta betonat, att den skrivna lagen både medgav och förutsatte mycken frihet för tillämpningen och att den stadgade lagen i stor utsträckning utfyllides eller korrigerades av gammal och framväxande sedvanerätt.²⁷⁾ Detsamma gäller i viss mån -- om än måhända i svagare grad -- beträffande de närmast följande århundradena. I och för sig kunde det också tänkas, att ett kronans enskilda fiske kunde anses föreligga i kraft av särskilda rättsdispositioner från byamännens sida, varigenom ett dylikt fiske bildats eller på ett bindande sätt godtagits. Lagstiftningsakter, särskilda rättsliga dispositioner eller åtgärder (eventuellt i anslutning till jorrdelningsförrättningar) eller hävd kunna också tänkas ha den motsatta innebörden, d.v.s. grundlägga eller bekräfta en byamännens uteslutande laxfiskerätt.

27) Westman, anf. arb. s. 21.

Kap. II.

Regalrättsidéerna under den nyare tiden, med särskild hänsyn till fisket. Fiskerättens allmänna utveckling efter medeltiden. Några ord om avvittningarna.

1. Med Gustav Vasa kom vårt land in i en tid med starkare kungamakt och växande fasthet i den statliga organisationen. Att under sådana förhållanden allehanda oklara regalrättsidéer -- kända från andra länder, icke minst Tyskland -- skulle av kronan utnyttjas även här är icke överraskande. Regalrättsliga ansatser kunna visserligen spåras under medeltiden, men de fingo ny kraft under den följande perioden genom Gustav Vasa och hans söner. På detta sätt inleddes, skulle man kunna säga, ett flerhundraårigt labilt rättstillstånd. Nu får dock icke alltför mycket av principiella konstruktioner tillskrivas Gustav Vasa. Hans regering representerar icke någon skarp brytning med det föregående, ehuru den utmärkes av större kraft och planmässighet och bereder marken för senare regalistiska strävanden. Man bör säkerligen taga sig till vara för att överdriva den teoretiskt rättsliga innebörden i Gustav Vasas egna många (därtill ensidiga) proklamationer om hans och kronans rätt. Konungens väsentliga intresse torde ha varit att -- med en viss likgiltighet för de rättsliga motiveringarna -- öka kronans inkomster. Vad angår obygderna i norr, förklarade konungen som bekant, att dessa tillhörde "Gud, Oss och Sveriges krona", men han torde endast ha avsett att hävda ett slags höghetsrätt, i kraft varav kolonisation med fri intäktsrätt skulle få ske (mot skatt till kronan, varigenom de samlade skatteintäkterna skulle stiga).¹⁾

I och för sig var, även principiellt sett, talet om kronans "regalia" ytterst mångtydigt. Till en början begagnades begreppet regalrätt i den allmänna betydelsen av regentens eller kronans rättigheter över huvud taget (i vart fall på kontinenten); senare fick det mer och mer åsyfta de s.k. regalia minora eller finansrättigheterna. Ofta, så även i Sverige under 1500-, 1600- och 1700-talen, kom termen kronans regalia då att betyda kronans ekonomiska rättigheter (inkomster) i allmänhet, men ibland betydde regalia (regalrätter) vissa kronan tillkommande mera specifika enskilda förmåner av inkomstbringande art, vilka, ehuru vilande på offentligrättslig

1) Se bl.a. hänvisningarna ovan kap. I not 15. Om Gustav Vasa jfr också Kylenstierna, Rekognitionsskogar s. 3 ff.

grund, verkade på samma sätt som privaträttsliga förmåner och därvid inskränkte de enskilda rättsägarnas befogenheter genom att göra kronan på visst sätt privilegierad. Mycket ofta var talet om regalrätt helt enkelt oklart och möjliggjorde en glidning i tanken från en till en annan betydelse (varvid dock är att märka, att dåtiden icke alltid gjorde någon skarp skillnad mellan exempelvis offentlig-rättslig skatterätt och privaträttslig avgiftsrätt). Man torde kunna påstå, att kronan ej sällan med en viss smidighet varierade sina rättsliga motiveringar. Detta betyder, att slutsatser endast med stor försiktighet kunna dragas från uttalanden om regalrätt.²⁾

Parallellt med ökade anspråk från kronans sida på vatten, gruvor, skogar m.m. -- under användande av regalrättslig argumentation -- skedde en kvalitetssänkning av rätten till skattejord, vilken redan Gustav Vasa stundom betecknade så som tillhörande ej blott skattebönderna "uthann och så oss på Sveriges crones vägne".³⁾ Den vidare utvecklingen i sistnämnda avseende återspeglas i striden om skattebondens jordäganderätt, varvid så småningom den utifrån hämtade s.k. läran om den delade äganderätten (dominium directum och dominium utile) togs till hjälp.⁴⁾

Redan ur samtidens synpunkt måste de tilltagande regalrättskraven ha tett sig oklara. Det är med hänsyn till det ovan anförda icke överraskande, när fiskevattensutredningen i sitt betänkande 1939 framhåller, att regalrättsbegreppet icke kunde uttömmande definieras, enär begreppets innehåll växlade med hänsyn till objekten och dessutom var helt olika i tid efter annan från regeringshåll utfärdade brev och författningar.⁵⁾ Det må redan här framhållas, att regalrättsanspråken, i den mån de inneburo krav på generella privaträttsliknande förmåner för kronan till vatten, skogar m.m., aldrig fastslogos i vårt land i rättsbud av allmän lags karaktär, ehuru de flerfaldiga gånger i vag form uttalades eller förutsattes i kungliga

- 2) Jfr till det sagda Ekeberg, Vattenregalet s. 2 ff. Vad angår förhållandet skatterätt - privaträttslig avrad, är denna distinktion dock icke en nyare uppfinning utan fanns i gammal tid (ännu t.ex. vid 1500-talets mitt), och fördunklandet av skillnaden kom successivt. Jfr Kuylentierne, Rekognitionsskogar s. 8 ff.
- 3) Konung Gustaf den förstas registratur XX, s. 282, cit. även hos Holmbäck, Kvarnkommissionerna s. 5.
- 4) Jfr härom vissa notiser nedan i detta kap., Ekeberg, Frälseränta s. 1 ff., Kuylentierne, Rekognitionsskogar s. 18 ff., samt flera skrifter av J.E. Almquist.
- 5) SOU 1939:28 s. 32.

plakat och stundom även i uttalanden på riksdagar. Man kan säga, att rättstillståndet fram till långt in på 1700-talet och delvis ännu längre präglades av motstridiga tendenser, av vilka ingen segrade.⁶⁾

Regalrättsidéerna hade införts till vårt land från kontinenten, och det var icke lätt att för regalrättsanspråken i deras mera utvecklade form finna en klar inhemsk historisk legitimation. Ett behov därav synes emellertid ha förnummits, när nu landskapslagarna och landslagen icke lämnade erforderligt stöd. Ett försök till historisk förankring förekom också, bestående däri att regalrätterna sades vila på det påstådda s.k. Helgeandsholmsbeslutet av år 1282. Den på sin tid för Johan III framlagda berättelsen om detta beslut har som bekant visats vara en förfalskning; Styffes kända utredning därom har icke kunnat motbevisas, och redan långt tidigare betvivlades ofta beslutets äkthet.⁷⁾ Egendomligt vore också, om icke ett dylikt vittsyftande beslut skulle ha satt spår i t.ex. Upplandslagen och Hälsingelagen (i vart fall om beslutet skulle ha åsyftat en regalrätt i trängre mening). Kronans kolonisationsbefrämjande påbud genom besluten 1328 och 1340 (se föreg. kap.) kunna icke fattas såsom något belägg för regalrättsidéer i den mening, som ordet måste ha, när det användes för att förklara kronans anspråk på så att säga enskilda vinstgivande förmåner. Ej ens Gustav Vasas olika brev om ödebygderna torde ju få tolkas så.⁸⁾ Att dylika idéer successivt trängde fram kan dock konstateras, och de konkretiserades då och då i form av mera bestämda anspråk från kronans sida (delvis redan under Gustav Vasa, fastän med föga preciserad motivering, och mera tydligt senare). Om man ser berättelsen om Helgeandsholmsbeslutet såsom ett vittnesbörd om regalrättsidéer mot 1500-talets slut, kan visserligen med Ekeberg påstås, att beslutets text blott talade om rätt till ränta för kronan (bl.a. av kvarnar och värdefullare

6) Om denna dualism, som delvis belyses i det följande, jfr bl.a. Westman, Kungsådran inför konung och ständer (1929) s. 1 f. Det torde icke vara erforderligt att gå in på de moment av skogs- och bergsregal, som förekommo.

7) Styffe, Grundregalerna. Jfr Ekeberg, Vattenregalet s. 5, Holmbäck, Kvarnkommissionerna s. 16 ff., 64, 85 ff., 176 ff. Även som bil. II (där berättelsen om beslutet återgives), Westman, Aktsamling s. 263 ff. (särskilt s. 265), Westman i Nordisk familjebok, 3 uppl. bd 9 (1928) sp. 778, nedan kap. III not 18.

8) Jfr ovan kap. I vid not 15, detta kap. vid not 1, Styffe, anf. arb. s. 242.

fiskelägenheter), och att denna ränta var sådan, att den väl lät sig förena med skattemannens äganderätt, sålunda innebar ett slags skatt. Någon kronans äganderätt i modern mening urgerades icke, betonar Ekeberg.⁹⁾ Men uttryckssättet var oklart, såsom senare skall beröras; ränterätten kunde fattas som mera ingripande än vanlig grundskatt, d.v.s. som utslag av en särskild regalrätt, fastän naturligtvis icke äganderätt i vår mening. Alltför lätt tillät i varje fall texten glidningar i anspråken till kronans fördel.

Regalitetsanspråken återkommo gång på gång, och delvis vunno de efterföljd i praktiken. Den allmänna höjdpunkten i dessa strävanden torde ha nåtts under Karl XI.¹⁰⁾ Vid frihetstidens början förmärktes en antiregalistisk reaktion, dock icke konsekvent fullföljd. På det hela taget innebar likväl 1700-talet ett avstannande och en principiell reduktion av regalrättskraven. Den allmänna lagstiftningen intog närmast en avvisande hållning, samtidigt som det oaktat en viss dualism fortsatte genom fortvaron av starka regalistiska traditioner inom förvaltningen. På samma gång steg emellertid skattebondens jordäganderätt i kvalitet och blev till sist högtidligen be-

9) Ekeberg, Vattenregalet s. 5 f., Holmbäck, Kvarnkommissionerna s. 18. Jfr nedan detta kap. vid not 29-30, kap. III not 18.

10) Man kan säkerligen med Holmbäck, Lappskattelandsinstitutet s. 47, antaga att kronans anspråk gingo "den vanliga vägen, då det gäller nya kamerala teorier: från centrum ut till de förvaltande myndigheterna i bygderna, vilka hade att tillse kronans rätt, för att till slut även bemäktiga sig domstolarna". Detta sista skedde dock endast delvis, i många hänseenden blott övergående. Av intresse är att man vid 1600-talets slut rätt allmänt trodde på Helgeandsholmsbeslutet och då och då även åberopade det officiellt. Så gjorde bl.a. initiativtagaren till kvarnkommissionerna på 1690-talet, landshövdingen Strömfelt. Beslutet åberopades även i instruktionerna till kvarnkommissionerna 1697 och likaså i kammarkollegiets och reduktionskommissionens yttrande över instruktionsförslaget, se Holmbäck, Kvarnkommissionerna bil. V, XIX, XXIV, XXVII, Dahlberg i Ekon. tidskr. 1902 s. 8 not 1 samt s. 10. Kungl. Maj:t ansågs tydligen, ehuru redan då tvivel hade yppats om beslutets autenticitet, ha auktoriserat detsamma (Ekon. tidskr. 1902 s. 15, jfr s. 16 m.fl. st. samt Holmbäck, anf. arb. s. 31 not 4). Vilken roll tron på beslutet verkligen spelade, kan vara svårt att avgöra; jfr Holmbäck, nyss anf. s. 25 ff., 176 ff. I vart fall trodde man ännu under 1700-talet allmänt på beslutet. I den mån man tvivlade på det, torde man emellertid ha ansett Karl XI:s antagna konfirmation sakna betydelse såsom given under envåldstiden, se Holmbäcks anf. arb. s. 86 noten.

fäst av Gustav III 1789. Därmed försvann grundvalen för tesen om kronans överäganderätt (dominium directum) till skattejorden.¹¹⁾

2. Bland regalitetskraven ingingo vissa mer eller mindre allmänna anspråk från kronan på rätt till vattenområden, strömmar och större åar m.m. Detta s.k. vattenregal var enligt de för kronan förmanligaste utläggningarna av betydande räckvidd, visserligen något obestämt till sin innebörd men dock innefattande en kronans rätt att utnyttja vattnet i bl.a. större strömmar på ett flertal skilda sätt. I en viss mening fanns också under 1600-talet och en god del av 1700-talet ett slags vattenregal men av en karaktär, som gör det i stort sett betydelselöst i våra dagar. Härom föreligger bl.a. en känd utredning av Ekeberg.¹²⁾ Om det påstådda allmänna vattenregalet skall här blott följande påpekas.

Det har redan nämnts, att för medeltidens del antagandet av ett vattenregal torde få anses oriktigt. Farled, fiskeled, kungsådra m.m. voro företeelser av annan art. Under den livliga diskussionen i vår tid om kungsådreinstitutets utveckling har ibland hävdats, att kungsådran för perioden efter medeltiden haft regal karaktär (ansetts såsom "komungens vatten"), en uppfattning som haft förespråkare även såvitt angår tolkningen av 1734 års lag. Det kan nog sägas, att kungsådrans historia trots de stora insatserna bl.a. av Westman icke är färdigundersökt. Det är obestridligt, att Vasakonungarna ibland sökte utnyttja kungsådran som motivering för regalistiskt präglade krav beträffande fisket.¹³⁾ Men i urkunder av mera avgörande rättslig valör synes kungsådran endast i enstaka fall ha uppfattats på regalrättsligt sätt.¹⁴⁾ I stort sett torde man med Westman kunna påstå, att kungsådreinstitutet principiellt blott var en omskrivning av grundsatsen, att viss del av vattendraget skulle hållas öppen för tillgodoseende av allmänna intressen av sådan art som fiskens framkomst m.m. Dessa intressen voro sålunda av annan karaktär än kronans omedelbara ekonomiska. Kravet på kungsådrans öppethållande kunde riktas även mot kronan. Även den del av vattendraget, som ut-

11) Se bl.a. Malmström i Minnesskrift ägnad 1734 års lag I (1934) s. 113 f., Almquist därsemmastädes II s. 97 ff., Ekeberg, Frälseränta s. 4 f., 79 m.fl. st.

12) Ekeberg, Vattenregalet.

13) Gustav Vasa och även senare regenter försökte bl.a. använda kungsådran som grundval för att skaffa sig inkomster av fiskena i Norrland, strävanden som kröntes med åtskilliga lokala framgångar. Därvid rörde det sig i regel om särskilda avgifter till kronan, men det förekom även, att kronan lade sig till med fisken i egen regi. Se Prawitz s. 12 ff., nedan kap. III.

14) Westman, Kungsådran inför konung och ständer (1929) s. 9 f.

gjorde kungsådra, ansågs enligt en så småningom auktoritativt uttryckt åskådning tillhöra strandägaren (strandägarna). Det kan därför fastslås, att kungsådran icke är ett hållbart bevis för ett allmänt vattenregal, även om kronans representanter då och då försökte utnyttja den till kronans ekonomiska vinning.¹⁵⁾

Stöd för ett vattenregal har sökts i 18 § av ordningen för bergsmän och andra i järnbergslagerna den 6 juli 1649. Det hette där: "Efter såsom alla Strömar i Riket, icke mindre än som Grufwor och Bergwerk reknas för Cronones Regalia; altså ther någre strömar i Bergslagen finnes, som äro obygde, och äganderne sjelfwe icke förmå them bebygga, the skole wara Cronan förbehålne, them samma til andra förpakta låta som Cronan therföre sin rättighet åhrligen gifwa kan, på thet watnet icke må löpa fåfängt sin kos; dock här med förståendes the strömar som något store äre, och icke kunne wara någre gamle bygningar förnär eller til hinder."¹⁶⁾ Om man vill, kan man kalla detta ett vattenregal, men stadgandet syftade av allt att döma icke till att fastslå en kronans enskilda rätt till större vattendrag (oberoende av kronans rätt till stranden). Syftet var att trygga den inkomst åt kronan i form av ränta, som kronan hade krav på från skattejord med vad därtill hörde. Därför ingrep man med en viss hårdhet -- som förefaller oss långt driven men som överensstämde med då vanliga principer -- i fråga om strömfall där ägaren (märk termen) lät vattnet fåfängt löpa sin kos. Samtidigt sökte man tillgodose bergshanteringen (rörande skogarna träffades i detta sammanhang vissa förfoganden, som kunna sägas förebåda avvitrtingarna). Det är all anledning att sammanställa stadgandet med kronans ovillkorliga anspråk på ränta av skattejorden, reglerna om kontroll av jordens hävd samt stadgandena om skattevrak. Alla dessa regler tolkades ju av samtiden ofta (ehuru icke av alla) som ett bevis för kronans dominium directum till skattejorden. Stadgandet i p. 18 av järnbergsordningen torde, väl att märka, icke ha tillämpats på fräl-

15) Se närmare Westmans nyss anförda skrift. Se även nedan detta kap. not 39.

16) Kongl. Stadgar etc. ang. justitien och hushållningen vid bergverken och bruken (1736) s. 161. -- Om ansatser till kvarnregal under Johan III se Holmbäck, Kvarnkommissionerna s. 10. Något specifikt kvarnregal utvecklades dock aldrig. Resultatet blev endast viss beskattning av kvarnarna. För skattläggningen, varmed bl.a. kvarnkommissionerna på 1690-talet sysslade, blevo dock antagandena om vissa allmänningsår och om kronans vattenrättsliga anspråk enligt Helgeandsholmsbeslutet av betydelse. Jfr nedan i texten.

seägor. Själva stadgandet talade om att strömmarna hade enskilda ägare, och även på annat sätt framgår det, att stadgandet ej ansågs utesluta skattebondens vattenrätt. Stadgandets formulering -- måhända påverkad av berättelsen om Helgeandsholmsbeslutet -- får alltså till sin innebörd ej överdrivas, låt vara att den med sin oklarhet representerade ett visst hot mot de enskilda personer, som hade vattenrätt knuten till skattejord.¹⁷⁾

Mot slutet av 1600-talet inföll de s.k. kvarnkommissionernas verksamhet, och i samband därmed framträdde åtskilliga motstridiga uppfattningar om de vattenrättsliga principerna. Resultatet av de undersökningar, som företagits av Dahlberg och sedermera Holmbäck, är att icke heller därvid något allmänt, jordäganderätten undanskjutande vattenregal blivit fastslaget.¹⁸⁾ Läget torde ha på ett riktigt sätt sammanfattats av Schalling, när han stödd på nyssnämnda undersökningar yttrar: "Rättsuppfattningen från 1600-talet synes stå främmande för åsikten om en oberoende av strandäganderätten kronan tillkommande äganderätt i rinnande vatten. Sådan kronans rätt, som hävdades av 1690-talets kvarnkommissioner framför allt av kommissionen till Skaraborgs län, torde man få karaktärisera såsom en fiskalisk höghetsrätt, en rätt till ränta. Om ock rätten i fråga av landshövdingen i nämnda län Strömfelt i det bekanta memorialet år 1695 betecknades såsom ett 'dominium directum', och kammarkollegiet

17) Se om hithörande frågor bl.a. Dahlberg i Ekon. tidskr. 1905 s. 3 ff., Ekeberg, Vattenregalet s. 6-12, Schalling i Minnesskrift ägnad 1734 års lag II s. 404 f., Göta hovrätts dom 11 april 1685, Westman, Aktsamling s. 166 ff.

Belysande för tidens allmänna uppfattning är t.ex. excellensen Lindskölds yttrande vid lagkommissionens sammanträde den 3 dec. 1689 (Sjögren, Förarbetena s. 102): "der en skattebonde will hindra en annan att optaga och hefda de ägor han eij sielf mäktar, synes godt, att K.M:t klarligen förbehålles den rätt riket til gagn en annan tijsättia och iorden optaga låta, emedan riksens gagn är, att ingen jord må öde ligga och obrukat, som brukas kan".

Vad angår parallellen med den vanliga kontrollen över skattejord jfr Holmbäck, Om äganderätten till häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling s. 6 ff. Den tolkning Almquist lancerat av begreppen dominium directum och dominium utile gör snarast, att parallelliteten mellan de vattenrättsliga uttrycken och teorierna om skattejordens natur än mera bestyrker, att strömmarnas betecknande såsom kronans ingalunda gör det befogat att sluta till någon kronans enskilda rätt i nyare mening. I så fall borde kronan med lika stort skäl nu anses äga skattejorden i gemen! Se om Almquists uppfattning hans framställning i anf. Minnesskrift II s. 115 ff.

18) Dahlberg i Ekon. tidskr. 1902 och 1905, Holmbäck, Kvarnkommissionerna. Se även Ekeberg, Vattenregalet s. 12 ff.

i sitt yttrande den 23 oktober s.å. över memorialet ansåg den vara av samma slag som Kungl. Maj:ts rätt i 'allmänningsskogar och parker', är det tydligt, att, där enskild ägde strand, hans privata äganderätt omfattade även vattnet utanför.¹⁹⁾ Vad nu sagts, vinner bekräftelse av den analys, som Ekeberg underkastat vissa principuttalanden i samband med det tidvis gällande men åter upphävida s.k. pärlfiskeregalet.²⁰⁾ Strandäganderättsprincipen lyckades hela tiden i avsevärd mån göra sig gällande och blev senare under utvecklingens gång allt självklarare.²¹⁾ Att nutida rättspraxis ställt sig avvisande till föreställningarna om ett vittgående vattenregal, innebärande särskilda av strandäganderätten oberoende rättigheter till större strömmar, framgår av de kända rättsfallen NJA 1915 s. 595 (Krånge), 1917 s. 275 (Lanforsen), 1917 s. 291 (Klabböle)²²⁾ och 1918 s. 273 (Hedensforsarna). Se även NJA 1918 s. 104 (Skärhällsforsen och Fällforsen).

Det är i detta sammanhang viktigt att fasthålla vid en särskilt av Ekeberg framhövd tankegång: om det vattenregal, som kan sägas ha funnits, blott var en särskild belastning på skattejorden (av fiskalisk-näringspolitisk natur), är det historiskt oriktigt att åberopa

19) Schalling i Minnesskrift ägnad 1734 års lag II s. 408 f. Det bör påpekas, att ej ens den nämnde, för kronans rätt nitälskande Strömfelt ville förmena strandägaren vattenrätt, se Holmbäck, anf. arb. s. 36 ff. Strömfelt vidhöll principen "den äger vatten som land äger", även vid allmänningar (samma arb. s. 39). I en underdånig skrivelse den 7 mars 1700 rörande kvarnarna vid Tidan (ref. av Dahlberg i Ekon. Tidskr. 1905 s. 56) förklarar reduktionskommissionen (under antagande av att kvarnarna ligga på frälseägor): "kunnandes Kongl:re Commissionen af Sweriges Lag, Kongl. förordningar och jämbwähl Eders Kongl. Maj:ts på adelens och Ridderskapetz besvär gifne Allernådigste Resolutions 6 punct, intet annat finna, än att den som eger Landh han eger och Strandh" Detta säges visserligen beträffande frälse, men om ett regale blott skulle ha varit en speciell belastning på skatte, så måste beaktas betydelsen av att sedermera skattejorden i princip likställets med frälsejorden.

20) Ekeberg, Vattenregalet s. 15 ff.

21) Jfr anf. arb. Bil. VIII och IX, Dahlberg i Ekon. tidskr. 1905 s. 63 f. med bil. E. Jag har ansett det föra för långt att i detta utlåtande till diskussion upptaga Åströms arbeten om vattenrätten samt C.M. Kjellbergs arbete Till Frågan om vattenregalet (1911).

22) Se om dessa rättegångar vidare bl.a. Handlingar i rättstvisten om Krångeåförsarna I-VII (1912-1916), Handlingar till målet mellan Kungl. Maj:t och kronan, å ena, samt Umeå stad, å andra sidan, m.fl. angående bättre rätt till Klabböle vattenfall. I-V (1912-1914).

detsamma efter skattejordens emanciperings och likställande med frälsejord.²³⁾

Det anförda torde vara nog för att visa, att för de frågor rörande Tornedalen, som nu äro aktuella, föreställningen om ett allmänt vattenregal torde kunna lämnas helt åsido.

3. Den frågan bör därefter ställas, om kronan -- oberoende av huru det förhållit sig med det allmänna vattenregalet -- kunnat och delvis ännu kan hävda något speciellt fiskeregal av viss omfattning. Vissa särskilda förhållanden rörande Tornedalen behandlas i nästa kapitel. Om den allmänna fiskerättsliga utvecklingen skall här följande sägas.²⁴⁾

Den historiska utgångspunkten för den svenska fiskerätten är otvivelaktigt den i föregående kap. framhävda grundsatsen om fisket såsom tillhör till jordäganderätten. Något allmänt medeltida fiskeregalslag är icke påvisat.²⁵⁾ Den senare utvecklingen erbjuder emellertid en delvis förvirrad och avvikande inflytelser påverkad bild, i vilken även regalerättsliga inslag förekomma. Någon allmän fiskerättslag kom som bekant icke till stånd förrän i och med 1766 års fiskeristadga, varom mera nedan.

Kronan synes ha mot medeltidens slut börjat söka hävda viss regalerätt till saltsjöfisket, och i samma riktning verkade även Gustav Vasa.²⁶⁾ Det har sagts, att Gustav Vasa också framförde anspråk på att alla fisken i större strömmar skulle anses som regalia.²⁷⁾ Detta måste dock med stöd av nyare undersökningar betecknas som överdrivet.²⁸⁾ Konungen tog hand om vissa fisken och beskattade de övriga hårt men satte icke genom någon generell regel den till jordäganderätten knutna fiskerätten i större strömmar åsido. Dock synes han ha sökt få ut särskilt stora avgifter av laxfiskerna, som voro speciellt värdefulla tillgångar. Om laxfiskerna blir ytterligare tal

23) Anf. arb. s. 35. Jfr ovan detta kap. not 19, Holmbäck, Kvarnkommissionerna s. 172 f.

24) Till komplettering av speciella hänvisningar i det följande jfr allmänt SOU 1923:58, 1939:28 och 1947:47, Rothlieb, Om kronans fiskerier, Prawitz, Fiskeregalslag, Hertting s. 23 ff.

25) Jfr härtill även Prawitz s. 26, 103.

26) SOU 1939:28 s. 31 f. Jfr Styffe, Grundregalerna s. 266, 268. I slutet av medeltiden hade även ett visst jaktregal börjat utbilda.

27) SOU 1939:28 s. 32, väl med stöd av Styffe, anf. arb. s. 268 f.

28) Se Prawitz' ingående redogörelse för konungens politik s. 11 ff. med sammanfattningar s. 26-28 och s. 103.

nedan i kap. III. Till stöd för sina anspråk åberopade han gärna kungsådran. Regalrättskrav beträffande fisket hävdades sedermera med växlande kraft och med större eller mindre praktisk effekt, men något allmänt fiskeregal fastslogs aldrig på ett bindande sätt. Ofta betraktades naturligtvis berättelsen om Helgeandsholmsbeslutet såsom ett stöd för kronans anspråk.²⁹⁾ I det påstådda beslutet förklarades bl.a.:³⁰⁾

"Blef och så på samme tidh samptycht att alle Nordlänske och findske Strømmer thett som huwudtfiske är, både medh lax, åål, siik och ijd, schulle lyde vnder Cronen, och alle the ther brukade, skulle giffue Cronen ther af Rænte, wndentagandes the fiske som Konungen lått sjelffuer bruke."

Detta oklara och aldrig vederbörligen antagna stadgande, som ju var en historisk förfalskning, förde alltså aldrig -- om det skulle få gälla -- längre än till en huvudregel om kronans ränterätt (av oviss innebörd), förutsatt att uttrycket "lyda under kronan" antages sakna självständig betydelse. Undantaget på slutet om de fisken, som konungen läte själv bruka, är dock svävande. Emellertid märkes å andra sidan, att för Hjälmaren-Mälarens vattensystem den s.k. yngre versionen av beslutet uttryckligen undantog "Byarnes sielfägö" från ränteplikt. Ett sådant undantag befanns alltså naturligt, när berättelsen framlades på 1580-talet, och var måhända underförstått även vid andra i beslutet åsyftade vattensystem.

Man torde komma sanningen närmast, om man säger, att 1500- och 1600-talen bilda en period, då strid rådde mellan de enskilda jordägarnas fiskerättsanspråk och kronans obestämda skatte- och regalrättskrav.³¹⁾ Ingen klar regel blev någonsin befast. Ibland betydde regalrättskravet blott en något obestämbart rätt för kronan att av brukaren kräva en skälig avgift, och den uteslöt då ej principen om strandägarens fiskerätt. Ibland ansågs, tydligen med ledning av Helgeandsholmsbeslutet, att fisket på byarnas egna områden skulle

29) Om officiellt åberopande av beslutet se bl.a. ovan detta kap. not 10. Se även Holmbäck, Älvdalen s. 145, 167.

30) Cit. efter den s.k. äldre versionen. Den yngre versionen har på denna punkt praktiskt taget samma lydelse. Se Holmbäck, Kvarnkommissionerna bil. II.

31) SOU 1939:28 s. 32. Jfr ovan detta kap. vid not 6.

undantagas.³²⁾ Ibland lade kronan beslag på fiskelägenheter eller krävde, att särskilda värdefullare fiskemöjligheter -- alldeles särskilt lax -- skulle anses som regalia och betinga särskild ränta eller på annat för kronan givande sätt utnyttjas; delvis belyses detta i följande kap. Gustav Vasa och stundom även hans efterföljare sökte till stöd för sina avgiftskrav åberopa kungsådran, vars innebörd då omtolkades på ett historiskt oriktigt sätt. Anspråken kunde även till en viss grad för samtiden motiveras med tanken, att skattebonden ägde blott det, för vilket han blivit skattlagd.³³⁾

Åtskilliga spridda, mer eller mindre officiella uttalanden i regalitetsvänlig riktning kunna framdragas, men det var dock aldrig fråga om några avgörande lagstiftningsakter. I ett betänkande 1727 av ekonomi- och kommersdeputationen rörande pärlfiskeregale anfördes bl.a. som argument, att "de anseelige Fiskerierne, äfwensom Metal-lerne, ifrån uhråldrige tijder warit för Regale ansedde", trots att detta påstående icke blott var historiskt dubiöst utan även dåligt stämde överens med 1723 års gruvlagstiftning.³⁴⁾ I ett betänkande av deputationen i samma ärende 1731 åberopades som bevis för att friheten att i gemen idka fiskeri aldrig varit oinskränkt, att detta "allenast af det exemplet med Laxefiskerijerne i Öster- och Wästerbotten är nog klart, hwarest wäl privati uti Strömmarne kunna äga rättighet till fiällfisket men Laxefisket hörer lijka fult Cronan enskyt till".³⁵⁾ I det sista yttrandet framträder en prononcerad

32) Se t.ex. övermarskalken greve Stenbocks yttrande vid ett sammanträde med kammarkollegium och reduktionskommissionen 1696, cit. hos Dahlberg i Ekon. tidskr. 1905 s. 34 f. (not 2). Stenbock, som utgår från Helgeandsholmsbeslutet, hänför sig till det förbehåll för enskild äganderätt, som där skett (i den yngre versionen). I protokollet heter det bl.a.: "tyckandes hans Excell: altså, att som den meningen per modum reservati ähr inföhrdt, då Ständerne hafwa förklaradt strömmarne för regale, så kunde den intet annat förstånd med sig föra, än att dhe qwarnställen och fiskerien, som byarne på sine egne ägor hade, under den bewilliade afgifften icke skulle komprehenderas eller begrippas. Och som man måste gifwa detta beslut witsordh i det ene, så föllier och, att dhet och bör äga witsordh i dhet andra."

33) Om denna ur kronans synpunkt synnerligen användbara tanke se exempelvis Ekeberg, Vattenregalet s. 20, 33 not 1. För bedömningen av densamma jfr Holmbäck, Älvdalen s.29 f., NJA 1915 s. 595.

34) Cit. efter Ekeberg, Vattenregalet s. 20. Anförts även hos Dahlberg i Ekon. tidskr. 1905 s. 5 (noten från föreg. sida).

35) Cit. efter Ekebergs anf.arb. s. 22. Jfr Westman, Kungsådran inför konung och ständer (1929) s. 21 med not 3. W. berör där Kungl. Maj:ts resolution på allmogens besvär 3 jan. 1683 s. 48 om öppnande av alla kungsådror. Därvid återgiver W. vissa data ur förarbetena till denna resolution, bl.a. ett protokoll 18 nov. 1682, där det heter: "§ 48 Om kungsådra. Affirmatur, så vida Kungl. Maj:ts laxfiske icke något för när sker och det bevisas vara kungsådra."

regalrättstanke. Även i riksens ständers skrivelse till Kungl. Maj:t samma år angående återinförande av det 1723 avskaffade pärlfiskeregallet förutsattes, att kronan har ett laxfiskeregal i strömmarna i "Öster- och Västerbotten".³⁶⁾ Frågan återkommer i nästa kap. Å andra sidan voro tongångarna vid det under envåldstiden införda pärlfiskeregallets avskaffande 1723 allmänt regalitetsfientliga, och det finnes anledning att betrakta 1731 års uttalanden som ett mera tillfälligt genomslag hos ständerna från de kamerala myndigheternas föreställningskrets.³⁷⁾

Fiskevattensutredningen konstaterar i sitt betänkande 1939, att kronans regalrätt till strömmar aldrig blev införd i lagstiftningen. "Dock torde det vara sannolikt", fortsätter utredningen, "att åtminstone flertalet av de kronans enskilda fisken i insjöar och rinnande vatten, som ännu finnas, uppkommit genom regalitetsprincipens tillämpning, och att kronan härigenom förvärvat rätt till särskilda fiskslag, t.ex. lax i vissa vattendrag."³⁸⁾ Härtill må i förbigående anmärkas att, eftersom detta utredningens antagande förmodligen är riktigt, åtskilliga kronans fisken vila på en rättshistoriskt bräcklig grundval. Av vad som tidigare sagts torde framgå, att kungsådra i och för sig icke var ett hållbart skäl att anse fiskerätt tillkomma kronan; i ett intressant principuttalande från 1735 anslöt sig Kungl. Maj:t för övrigt direkt till tanken, att strandäganderätten enligt landslagens hälftendelningsregel omfattande även kungsådran.³⁹⁾

36) Svenska riksdagsakter, andra serien, III:1 (1917) nr 854, s. 70; Westman, Aktsamling s. 257 ff.

37) Ekeberg, Vattenregalet s. 18 f., Westman, nyss anf. arb. s. 37 f.

38) SOU 1939:28 s. 32, i anslutning till uttalanden i SOU 1923:58 s. 35 f. Jfr Thulin, Historisk utveckling av den svenska skifteslagstiftningen s. 49, 230 f.

39) I uttalandet, som är anfört hos Westman i hans nyss anf. arb. s. 40, förklarade Kungl. Maj:t med anledning av enskilda besvär från Grums härads allmoge rörande Norsälven (Värmlands län), att "ehuru väl att uti älven är kungsådra och allmän segelled, sådant icke kan göra detta fiske till allmänningsfiske, utan lära de, som å bägge sidor äga land, jämväl äga strand och halvan sjö var by, som lagen säger"; dock borde enligt Kungl. Maj:ts mening rätten till fisket prövas vid domstol. Närmare om ärendet och innebörden av Kungl. Maj:ts resolution hos Westman s. 38-41. Resolutionen hos Westman, Aktsamling s. 268.

Utvecklingen fram till 1734 ger alltså en tämligen oklar bild, där motstridande tendenser bryta sig mot varandra. Principen om strandägarens fiskerätt lyckades dock hävda sig såsom huvudgrund-satsen. 1734 års lag tog icke någon i uttryckliga ordalag markerad ställning till regalitetsidéerna, men dess allmänna hållning var otvivelaktigt gynnsam för de enskilda. Lagen lät den nedärvda prin-cipen om fiskerätten såsom ett bihang till jordäganderätten framstå såsom huvudregeln; i övrigt gävos endast få och föga upplysande fiskerättsregler (i BB kap. 17-19, jfr även reglerna om gränser i vatten, särskilt JB 12:4). Regalrätten i sin allmänna form saknas alltså helt i lagen; ett generellt fiskeregal hade rimligen bort åtminstone omnämnas, om det hade ansetts gälla.⁴⁰⁾ Man kan alltså med en viss rätt säga, att lagen -- med erkännande av speciella re-gala fiskerätter, varom strax -- ställde sig främmande för regali-tetsprincipen i dess generella gestalt. I senare lagstiftningsar-bete har också 1734 års lag uppfattats på nu antytt sätt. Så utta-lade de kommitterade, som utarbetade 1894 års fiskelagsförslag: "Bakom alla dessa stadganden (= BB kap. 17-19, JB 12:4) ligger uppen-barligen den förutsättning, att strandegaren i allmänhet eger uteslu-tande fiskerätt, åtminstone i fråga om sötvattensfiske."⁴¹⁾ De sak-kunniga, som framlade 1923 års förslag om tillgodogörande av kronans fiskevatten, uttalade att "genom 1734 års lag kan regalitetsprincipen betraktas såsom avvisad", och fiskevattensutredningen upprepade 1939 denna sats med tillägget "åtminstone vad beträffar insjöfisket".⁴²⁾ Även om lagen väl främst med sin huvudprincip avsåg att reglera en-skildas inbördes mellanhavanden, torde det anförda vara riktigt så-som en allmän karakteristik, förutsatt att denna icke pressas för starkt (jfr Kungl. Maj:ts nyss nämnda principuttalande från 1735, byggt på landslagen). Avvisandet får nämligen icke uppfattas så, att meningen var att sätta kronans tidigare hävdade anspråk ur spel

40) Det får naturligtvis icke förglömmas, att kameral- och ekonomi-rättsliga stadganden i stor omfattning avsiktligt lämnades utan-för (jfr lagens stadfästelse). Men å andra sidan berördes ju, som texten nedan visar, vissa utslag av regalitetsidéer på fis-kets område, de enskilda kronofiskena. Och när en sådan regal-rätten berörande fråga som jakträtten (i det förslagna 23 kap. BB) utelämnades, skedde detta som en nödfallslösning motiverad av att enighet icke kunde nås mellan stånden på grund av me-ningsmotsättningarna om äganderätten till skattejord.

41) 1894 års förslag s. 18. Jfr s. 24.

42) SOU 1923:58 s. 36, SOU 1939:28 s. 32.

i alla enskilda fall, oavsett om dessa anspråk stabiliserats och praktiskt genomförts; överhuvud får man räkna med att dåtiden tänkte sig ett rätt stort spelrum för speciella rättsbildningar vid sidan av den allmänna lagen. Lagen förutsatte själv tillvaron av "Konungens enskildta fisken" i saltsjön, större älvar, åar, strömmar och insjöar (BB kap. 18). Visserligen kan man teoretiskt sett invända, att dylika fisken hade kunnat uppkomma även på annat sätt än såsom följd av regalrättsanspråken och att lagens ord icke uteslöt möjligheten av att dessa fisken rätteligen hade uppkommit endast i dylika annan ordning. Men samtidigt får man med de nyss nämnda kommittéutredningarna antaga, att flertalet av kronans enskilda fisken historiskt kommit till i kraft av en mer eller mindre diffus regalitetsprincip.⁴³⁾ Med beaktande härav och av gången i förarbetena måste man förutsätta, att lagens mening varit att dessa fisken skulle bibehållas i den mån de redan fast etablerats. I alla händelser kan det sägas råda ett visst spänningsförhållande mellan lagens allmänna princip å ena sidan, sådan den framträder vid en objektiv tolkning, och tillvaron av sådana kronans fisken å andra sidan. Anmärkningsvärt är, att lagen icke hade ett ord om någon kronans särskilda generella rätt till lax eller andra bestämda fiskslag.⁴⁴⁾ Det har dock redan nämnts, att

43) I fråga om sättet för fiskens tillkomst och de därvid brukade motiveringarna från konungarnas sida synes man få räkna med åtskilliga variationer, och mycket återstår säkerligen att närmare utreda. Jfr Prawitz, Fiskeregalet, passim.

44) Förarbetena till BB i 1734 års lag ha undersökts med ledning av Sjögrens edition. Följande må här nämnas.

1692 års BB-förslag innehåller intet av vikt för frågan. När den däremot beröres i 1694 års förslag till BB, synes -- såsom naturligt är under Karl XI:s tid -- en viss påverkan kunna förmärkas av regalrättsprincipen. I förslagets 27 kap.: "Om konungens enskiljte och frikallade, så och om andre allmenne fiskerier" (Sjögren IV s. 347) heter det i 1 §:

"Alla dhe fisken som konungen enskijlt förbehåller sig, det ware sig i store elfwer, åar, strömar, insjöar eller saltsjön, skola wara aldeles frikallade, och må ingen understå sig något sådant fiske att ijdka, utan den som konungen eller des embetsmän, der till förordna och tillstånd gifwa. Bryter någon häremot, böte såsom den i konungzparcker diur skiuter." (Jfr det påstådda Helgeandsholmsbeslutet, cit. ovan.)

En i sak identisk regel finnes i kap. 27 § 1 av det förslag, som Sjögren betecknar som 1713 års förslag till BB (Sjögren V s. 218). Ser man därefter på 1723 års BB-förslag, har dess kap. 27 § 1 en förkortad formulering, som gör regeln mindre expressiv:

"Konungens enskiljtte fiskerier i stora elfwar, åar, strömmar, insjöar, eller saltsjön, waren aldeles frikallade. Ej må ther någor fiska, utan konungens, eller hans embetsmans lof och minne. Hwar som här emot bryter; böte lika med then, som skiu-

Obs! Forts. å not 44) å sid. 27).

ständerna på den för lagverkets antagande avgörande riksdagen 1731 i ett annat ärende (om pärlfiskeregalets återinförande) försette ett kronans laxfiskeregal till strömmarna i Öster- och Västerbotten. Varandra korsande uttalanden äro å andra sidan vanliga från denna tid, och vad ständerna yttrade 1731 i den här relevanta frågan var en passus i förbigående i en motivering, som betecknar ett mera enstaka exempel på regalitetsvänlighet hos ständerna.⁴⁵⁾

Ett betydelsefullt steg i fiskerättens utveckling representeras av fiskeristadgan den 14 nov. 1766.⁴⁶⁾ Genom denna befastes -- om man fördomsfritt läser texten -- klarare än förut den allmänna principen om fisket såsom tillkommande vederbörande jordägare.⁴⁷⁾ Det

- 44) ter diur i konungens parkar, och hafwe förwärkat, thet han ther fångit."

Den här valda lokutionen "konungens enskilte fiskerier" är måhända endast avsedd som en språklig förenkling av den tidigare "alla de fisken som konungens enskilt förbehåller sig", men objektivt sett är den yngre versionen obestriddligen neutralare (den antyder ej alls, när sådana fiskerier föreligga) i jämförelse med den äldre, som genom sin åtminstone skenbara antydning om att konungen kunde förbehålla sig mera givande fisken går bättre i stycke med regalitetsprincipen.

I 1728 års förslag återkommer i sak 1723 års formulering, ehuru ytterligare jämkad och med en självständig bötesregel (alltjämt i 27:1, Sjögren VI s. 226):

"Uti konungens enskijlte fisken i saltsjön, stora elfwar, åar, strömmar och insjöar, må ingen fiska, utan konungens, eller hans befallningshafwandes lof och minne. Hwar som häremot bryter, böte femtijo dahler konungens ensak, och hafwe förwärkat, thet han ther fångit."

I 1731 års förslag slutligen har bestämmelsen med praktiskt taget oförändrad lydelse flyttats till kap. 18 § 1 ("fisken" har blivit "fiske", och "konungens, eller hans befallningshafwandes" har blivit "konungens befallningshafwandes"). Samma plats och lydelse fick regeln i den antagna lagen.

Lagkommissionens protokoll ha granskats men innehålla intet av intresse, ej heller utlåtandena över 1692 års BB-förslag. Vid riksdagsförhandlingarna 1731 och 1734 lämnades 18 kap. BB utan erinran.

- 45) Jfr ovan detta kap. vid not 34-39.

- 46) Antagen av ständerna på riksdagen 1765-66. Återgiven bl.a. i Modée, Utdrag utur publique handlingar VIII s. 316 ff. och i Backmans Lagsamling I s. 255. Vissa regler citerade hos Hertting s. 23 f. Jfr 1894 års förslag s. 18, SOU 1923:58 s. 36 f., SOU 1939:28 s. 33 f., Rothlieb s. 172.

- 47) Se särskilt kap. 3 § 4, där de båda första styckena lyda:

"Fiske-watn inom enskilte frelse- skatte- och kronohemmans rå och rör, eller inom städernes donerade jord belägne eller til deras ägor hörande, nyttje strand- och jordägare, utan andras intrång.

Den efter dombref, privilegier eller annan laglig rättighet fiskewatn äger, njute det, oaktadt det samma til andras land stöter."

är svårt att undgå intrycket, att i och med denna stadga (som antagits av ständerna och icke blott utfärdats av Kungl. Maj:t) regalitetsprincipen blivit mera bestämt förvisad till en undantagsplats än tidigare. Det intryck en objektiv tolkning ger stämmer i det väsentliga med förarbetenas vittnesbörd.⁴⁸⁾ Stadgans betydelse i detta hänseende har i vart fall senare i skilda sammanhang, även av officiella instanser, blivit erkänd såsom normerande.⁴⁹⁾ Alltjämt skulle dock enligt stadgan de uppkomna enskilda kronofiskena bestå. Stadgan förklarade, att "Kongl. Maj:ts och Kronans enskilte fisken äro och framgent förblifwa uti de stora älfwer, åar, strömmar och insjöar, der de af ålder warit och ännu innehafwas, antingen de för Kronans egen räkning nyttjas, Kronans embetsmän på lön, wisse allmänne werk til understöd, eller ock til enskilta personer på betingad tid och wilkor uplätne blifwit, jemte alle de fiske lägenheter, som Kronan efter laga rättegång ifrån orättnätiga innehafware återwinna kan" (3 kap. 1 § första st.). Vidare hette det: "Äro wisse fiskeslag i strömmar Kronan uttryckeligen förbehållne, förblifwer det derwid; men derföre må Krono-fisket icke hindra strandägare, at i samma watn annat fiske nyttja" (samma §, fjärde st.). Därmed fortfor även efter 1766 den oklarhet, som härrörde av spänningen mellan den allmänna strandäganderättsprincipen och de äldre, aldrig fullt utredda och definitivt prövade regalrättsliga anspråken på vissa fisken eller fiskeslag. Regeln om särskilda fiskeslag i stadgan förutsatte dock, att dessa voro kronan "uttryckeligen förbehållne" och lämnade öppet, när detta var fallet; regelns egentliga funktion

- 48) Dock får nog sägas, att stadgan icke intog en så markant attityd mot regaliteten som det av deputationen för fiskeriernas vård i riket utarbetade och 1762 tryckta "Project till Kongl. Maj:ts allmänna nådiga Privilegier och ordning för Rikets Hafs- Skär- Ström- och Insiö-Fiske..." (Modée, Utdrag utur publique handlingar VII s. 5136 ff.), se särskilt projektets § 27. Tillkomsten av 1766 års stadga behandlas närmare hos Prawitz s. 48 ff.
- 49) Så av lantmäteristyrelsen i yttrande den 12 jan. 1940 (exp. nr 21 U/1940) över fiskevattensutredningens betänkande (SOU 1939:28) vilket yttrande styrelsen åberopat, utförligt citerat och vidhållit i sitt yttrande till Pajala och Korpilombolo tingslags häradsrätt den 10 okt. 1947 i det s.k. Kangosmålet, sedermera avgjort av HD och ref. i NJA 1951 s. 413 (se där s. 418). Avskrift av sistnämnda yttrande är såsom bil. I fogat till överlantmätare Granlunds yttrande 1949, vilket åtföljer stämningen i Vitsaniemimålet. Styrelsens yttrande citeras nedan detta kap. vid not 57. Jfr även kronans argumentering i NJA 1915 s. 595.

i stadgan synes ha varit att inskränka, att strandägarnas övriga fiske ej fick hindras. Något allmänt fiskeregal eller något generellt gällande laxregal var i vart fall för stadgan främmande. Undantagen till kronans förmån skulle avse redan klart etablerade och av rättslivet godtagna enskilda kronofisken ("der de af ålder varit och ännu innehafwas") eller andra redan klart utbildade särrättigheter. Strandäganderättsprincipen hade i författningstexten ovedersägligen fått ökad tyngd.

Belysande för den rättsliga förvirringen och för de på kameralt håll starka regalistiska traditionerna är emellertid, att andan i 1766 års fiskeristadga icke påverkade kammarkollegiet. Snarare torde man kunna säga, att teorien om fiskeregalet beträffande de norrländska strömmarna mer och mer rotfäste sig inom kollegiet, som satte in avsevärd kraft under den följande tiden för att realisera denna teori. Härom föreligger numera en klarläggande utredning av Prawitz.⁵⁰⁾ Hithörande förhållanden beröras ytterligare i nästa kapitel. Tydligt är sålunda, att det icke kom till stånd en utjämning och anpassning mellan den mera antiregalistiska tendensen i den allmänna lagstiftningen och de regalistiska strävandena inom administrationen.

Som en viss återklang av kronans gamla anspråk särskilt beträffande fisket av lax kan man kanske beteckna den omständigheten, att det i 77 § av 1809 års regeringsform intagna förbudet för Konungen att utan riksdagens samtycke avhända kronan fast egendom formulerats så, att förutom olika slag av fastigheter i vanlig mening uppräknas även "laxfisken och kronans övriga fisken" (cit. efter nu gällande lydelse).

I fråga om de allmänna fiskerättsliga stadgandena följde efter 1766 års fiskeristadga den i rent administrativ ordning utfärdade fiskeristadgan den 29 nov. 1852. Det är uppenbart och i stadgans förarbeten betonat, att denna icke avsåg att ändra grunderna för fiskerätten.⁵¹⁾ På grund av sättet för sin tillkomst kunde den icke heller gärna göra detta; dess värde ur civilrättslig synpunkt ligger främst däri, att den visar hur man då uppfattade de givna grunderna

50) Prawitz s. 55 ff. Nämnas må, att Helgeandsholmsbeslutet åberopas t.ex. hos Selling, Korrt Anvisning till Läns Kammar-Werket (1802).

51) Se uttalanden av kommerskollegium 1840 och av Högsta domstolen 1852, ref. i 1894 års förslag s. 20 ff. Detta betonas också av Hertting s. 24. Se även Dahlberg, Strandeganderätten s. 54.

för fiskerätten. Även 1852 års stadga utgick alltså från strand-äganderättsprincipen (8 §) men förutsatte tillvaron av vissa kronans enskilda fisken (5 §); dylika fisken och andra förhållanden av äldre ursprung kunde inskränka strandägarens rätt, men stadgan uttalade en stark presumtion till strandägarens favör (9 §). Representerade 1766 års stadga en tydligare strandägarevänlig inställning än 1734 års lag, så kan tonen i 1852 års stadga -- om uttrycket tillåtes -- sägas vittna om en kanske ännu mera markerad dylik åskådning, utan att likväl formellt något avkall gjordes på kronans redan etablerade enskilda fiskerier. Dessa fisken framstodo klart såsom undantag från det normala, och de fingo icke sträcka sig längre än som med säkerhet kunde historiskt motiveras.⁵²⁾

Såsom redan nämnts, framträdde långt efter 1766 regalistiska tendenser inom förvaltningen. Så var fallet även under 1800-talet, särskilt under dess förra hälft. Problemen kommo upp även i domstolarnas praxis, och där bröto sig tidvis starkt åsikterna för och emot kronans regalrättsanspråk till fisket i de norrländska älvarna. Under århundradets lopp (och i det väsentliga redan före dess mitt) segrade den liberala, antiregalistiska tendensen hos domstolarna, såsom är påvisat bl.a. i översikten över rättspraxis i Prawitz' arbete om fiskeregalet. 1852 betecknar av förut antydda skäl principiellt ingen gräns. Man torde kunna säga, att fiskeregalet såsom abstrakt rättsregel hävdades av kamerala och andra administrativa

52) Här må återgivas följande ur 1852 års stadga:

5 §. Kronans enskilda fisken uti saltsjön, elfwar, åar, strömmar och insjöar, ehwad de för kronans egen räkning nyttjas, eller dess embetsmän på lön, eller allmänna werk till understöd, eller ock enskilde personer på wiss tid mot bestämde wilkor, upplåtne blifwit, ware, såsom hittills, kronan eller dess rätts-innehafware förbehållne.

8 §. Fiskewatten, som inom enskilda hemmans rå och rör, eller å städernas donerade jord, äro belägne, eller till deras ägor höra, nyttje strandägare utan andras intrång.

9 §. Är genom urminneshäfd, eller genom särskilt stadgande, aftal, dom eller skattläggning, eller på annat lagligt sätt annorledes bestämdt om fiskerättighet å ett eller annat ställe, än i detta kapitel sägs, ware det gällande, om ock strandägarerätten derigenom inskränkes. Sådan inskränkning må dock ej göras större, än tillgodonjutandet af den särskilda rättigheten oundgängligen kräfwer; och förthy må kronans rätt på grund af häfd till enskilda fisken i wissa wattendrag ej sträckas till andra lägenheter än dem, der sådana fisken af ålder warit och ännu innehafwas; äfwensom i strömmar, der wissa fiskslag blifwit kronan förbehållna, hinder ej må läggas för strandägare att i samma watten annat fiske nyttja.

organ på historiskt tvivelaktiga grunder och utan stöd i den allmänna lagstiftningen, som pekade i motsatt riktning. I den mån emellertid denna tänkta abstrakta rättsregel dock hade viss anklang -- och så var ju stundom fallet även i domstolsavgöranden -- så utmönstrades den tänkta regeln dock principiellt ur den svenska rätten genom domstolspraxis under 1800-talet såsom obefintlig och stridande mot lagens allmänna principer (minoriteter med motsatt mening funnos likväl inom domstolarna, även inom HD).⁵³⁾ Trots detta blev dualismen praktiskt sett icke helt avlägsnad, då de förvaltande myndigheterna i möjligaste mån höllo fast vid kronans krav. Och alltjämt skulle ju klart utbildade enskilda kronofisken av äldre ursprung bestå; kraven för dessas erkännande kunde utmätas olika strängt.

När 1852 års stadga utfärdades, hade nyss en omfattande reglering av kronans fiskerier beslutats, vilken ledde till att dessa i stor utsträckning avyttrades eller uppgåvos av kronan; härom mera strax. För sammanhangets skulle kan det dock vara lämpligt att först erinra om de allmänna fiskerättsreglernas fortsatta utveckling. Nästa etapp däri var lagen den 27 juni 1896 om rätt till fiske.⁵⁴⁾ I och med denna bröt den principen igenom, att civilrättsliga och administrativa fiskeregler skulle formellt åtskiljas. Fiskerättens allmänna grundval förblev strandäganderättsprincipen. Efter äldre mönster gjordes i lagen ett uttryckligt förbehåll för kronans enskilda fisken. 8 § stadgade härom: "Kronans enskilda fisken i salt-sjön, insjöar och rinnande vatten vare såsom hittills kronan och hennes rättsinnehavare förbehållna." Regeln hade såsom synes formellt förenklats i görligaste mån; de äldre stadgornas erinran om att särskilda fiskslag kunde vara kronan förbehållna hade fått utgå. Motiven upplysa ingenting av intresse rörande de enskilda kronofiskena. Dessutom förklarade lagen, liksom äldre författningar, att avvikelse från de allmänna reglerna skulle gälla, om annorledes hade bestämts genom urminnes hävd eller genom särskilt stadgande, avtal, dom eller skattnäggning eller på annat lagligt sätt (12 §).

Året innan hade -- den 24 maj 1895 -- utfärdats den ännu gällande lagen ang. vad till fast egendom är att hänföra. Såsom fast egendom skulle enligt lagen bl.a. räknas "i jordeboken upptaget fiskeri, varmed äganderätt till grunden ej är förenad" (5 §). Bakom

53) Prawitz s. 83 ff., 91, jfr 103 f.

54) Lagen vilar på 1894 års redan flera gånger nämnda kommitté-förslag. Se beträffande förarbetena även NJA II 1897 nr 1.

stadgandet torde ligga tanken, att ett särskilt, från äganderätt till grunden skilt fiskeri kan finnas endast om detsamma finnes upptaget i jordeboken.

1896 års fiskelag har sedermera avlösts av den nu gällande lagen den 1 dec. 1950 om rätt till fiske, grundad på samma allmänna strandäganderättsprincip som äldre rätt.⁵⁵⁾ I 1950 års lag har hela det särskilda förbehållet om kronans fisken strukits, och man får härleda ett sådant förbehåll ur den allmänna, mot 12 § av 1896 års lag svarande reservation, som åtföljer huvudregeln om fiskerätt i enskilt vatten i 5 §:

"I enskilt vatten må, såvitt ej nedan annat stadgas, fiske bedrivas endast av jordägaren eller den som enligt avtal, urminnes hävd, dom eller skattnämnings eller på annan särskild grund äger rätt därtill."

Denna förändring är i och för sig närmast av formell betydelse men utgör dock samtidigt -- från historisk synpunkt sett -- det slutgiltiga inseglet på att ur lagstiftningen utmönstrats alla även ytterst efterverkningar av de äldre regalrättskonstruktionerna såsom stridande mot nutida svenska rättsprinciper.⁵⁶⁾ Riktigheten av detta påstående framgår av följande. Fiskevattensutredningen hade 1939 avgivit betänkande rörande ett ändamålsenligt utnyttjande av kronans fiskevatten (SOU 1939:28). I sitt författningsförslag hade utredningen skilt på tre kategorier av kronofisken (1 §): allmänt kronofiske (= 7 § i 1896 års lag), enskilt kronofiske (= 8 § samma lag) samt privaträttsligt kronofiske (= fisket i övriga till kronans fastigheter hörande vatten). I yttrande den 12 jan. 1940 över betänkandet⁵⁷⁾ anförde lantmäteristyrelsen bl.a. följande:

"I betänkandet särskiljas dels allmänna kronofisken, dels enskilda kronofisken och dels kronans privaträttsliga fisken. Denna indelning har sin grund i historiska förhållanden. För nutiden saknar den emellertid betydelse förutom i ett enda avseende, nämligen däri att det s.k. bostadsbandet gäller vid de allmänna kronofiskena men ej vid de två övriga slagen av kronofisken. Därest utredningens nu framlagda förslag, att bostadsbandet skall avskaffas blir godtaget, upphör också denna skillnad. Under nämnda förutsättning synes det alltså icke längre finnas anledning att i lagstiftningen upprätthålla skillnaden mellan de tre slagen av fisken.

Kronan är numera alltigenom likställd med enskilda i avseende

55) Till grund för lagen ligger fiskerättskommitténs betänkande med förslag till fiskelag m.m., avgivet 1947 (SOU 1947:47). Se vidare NJA II 1951 s. 339 ff.

56) Jfr Prawitz s. 98 f.

57) Se om detta yttrande ovan detta kap. mot 49. Yttrandet är delvis återgivet även i SOU 1947:47 s. 203 f. samt hos Hertting s. 25 f.

å fiskerätt. Tidigare var detta icke fallet. Då hade kronan nämligen en särställning i det kronan, förutom privaträttsliga fisken, också hade en i regalrätt grundad vidsträckt fiskerätt. Fiskeregålet upphävdes emellertid i princip år 1766 genom den då utfärdade fiskestadgan. Såsom rester av den tidigare regalrätten kvarstodo emellertid de allmänna och enskilda kronofiskena. Dessa ha dock genom den följande rättsutvecklingen fått en utpräglad privaträttslig struktur.

De allmänna kronofiskena äro sålunda numera alltid förbundna med en kronan tillhörig fast egendom; vanligen äro de belägna på sådana fastighets grund. Möjligen kan det förekomma sådana fisken, som utgöra servitut till kronofastigheter.

Sedan avvittringsverket numera avslutats och det alltså icke längre finns någon oavvittrad mark kvar, har den sista anstrykningen av regalrätt bortfallit. Såväl kronoparkerna som överloppsmarken tillhöra kronan med äganderätt -- således privaträttsligt. - - - - -

De enskilda kronofiskena utgöras av sådana i jordeboken upptagna fiskerier, som enligt lagen den 24 maj 1895 äro att hänföra till fast egendom. Ursprungligen lära de ha uppkommit genom att kronans allmänna fiskeregal på särskilt givande fiskeställen s.a.s. förtäts till en avgränsad rättighet, som särskilt skattlagts eller utarrenderats. Numera kan kronans ifrågavarande rättigheter lämpligast konstrueras såsom äganderätt till de särskilda i jordeboken (och jordregistret) upptagna fiskefastigheterna. Kronans rätt till enskilda kronofisken är alltså fullt jämställd med den äganderätt, enskilda personer -- i regel på grund av fång från kronan -- äga till de icke fåtackliga jordeboksfiskena av skatte och frälse natur.

Då sålunda kronans rätt till fiske icke mera skiljer sig från den rätt till fiske, som kan tillkomma enskilda personer, torde några särbestämmelser om kronans rätt till fiske icke längre behövas. 7 och 8 §§ fiskerättslagen torde sålunda kunna upphävas."

Lantmäteristyrelsens tankegångar ha uppenbarligen påverkat fiskerättskommitténs förslag 1947. Kommittén återgiver de viktigaste delarna av vad som nyss citerats, utgår från att "den principiella likställigheten mellan kronan och andra fiskerättshavare skall bibehållas" och uppställer frågan, om de särskilda reglerna i 7 och 8 §§ av 1896 års lag böra kvarstå.⁵⁸⁾ På anförda skäl anses 7 § kunna upphävas. Om 8 § uttalas:⁵⁹⁾

"Bestämmelsen i 8 § är av annan, rent civilrättslig natur. Den innehåller emellertid i sak intet utöver ett uttryckligt bekräftande av den från strandäganderätten skilda rätt till vissa fisken, som av ålder tillhört kronan. Stadgandet, som i något förändrad form kvarstår från vår äldsta fiskerilagstiftning, synes närmast utgöra en av historiska skäl betingad motsvarighet till eller komplettering av bestämmelsen i 12 § fiskelagen, att om genom urminnes hävd m.m. är på särskilt sätt bestämt om någons rätt till fiske, detta skall vara gällande. Om emellertid i den nya lagen, på sätt kommittén föreslår, de av särskilda rättsgrunder beroende undantagen från de allmänna fiskerättsliga reglerna avfattas så, att även kronans enskilda fisken inbegripas under dem, lär anledning saknas att bibehålla det i 8 § upptagna specialstadgandet för dessa."

58) SOU 1947:47 s. 207 f.

59) Betänkandet s. 209.

På dessa grunder föreslog kommittén, att i den nya fiskelagen inga särskilda bestämmelser skulle upptagas angående de i 7 och 8 §§ av 1896 års lag omförmälda kronofiskena.⁶⁰⁾ I stället förordades en gemensam bestämmelse (27 § i förslaget) om "rätt för kronan eller annan till fiske i enskilt fiskevatten" med stöd av urmimmes hävd o.s.v. Denna bestämmelse återfanns även i det till lagrådet remitterade förslaget (31 §) men kritiserades ur formellt-teknisk synpunkt av lagrådet. Denna kritik ledde till att ifrågavarande undantagsregel ytterligare krympte ihop till en i 5 § inbyggd kort passus.⁶¹⁾

Med avseende å förvaltningsföreskrifterna för kronofiskena ifrågasatte fiskerättskommittén, om anledning finnes att överhuvud vidhålla de gamla begreppen allmänna och enskilda kronofisken; någon teoretisk grund för att bibehålla indelningen torde enligt kommittén numera ej föreligga. Kommittén gick även vidare och ifrågasatte, huruvida anledning då finnes att i förvaltningsavseende bibehålla någon skillnad mellan sådana i jordeboken upptagna särskilda fiskerier, som äro av krononatur, samt dylika fiskerier, vilka äro av enskild natur men förvärvats av kronan.⁶²⁾ Den av kommittén förordade terminologiska uppröjningen har sedermera ägt rum, i det att de gamla begreppen helt försvunnit i KK 8 juni 1951 angående förvaltningen av kronans fisken (SFS nr 395) med därtill anslutna tillämpningscirkulär av samma dag (SFS nr 396).

Någon precisering av förekomsten och omfattningen av kronans enskilda fisken skedde varken 1896 eller 1950.

4. Några ord böra ägnas fiskeregleringen vid 1800-talets mitt, ehuru den i litteraturen finnes behandlad hos Rothlieb och hos Prawitz (i dennes undersökning om fiskeregalet) samt även berörts i Herttings utredning.⁶³⁾ Denna fiskereglering innebar, att kronan under inverkan av de rådande liberala ekonomiska idéerna i mycket stor omfattning avhände sig sina med större eller mindre rätt innehavda fisken. Om de civilrättsliga konsekvenserna av regleringen råder emellertid icke full klarhet, även om de flesta oklara spörsmålen vunnit sin lösning i domstolspraxis.

60) Betänkandet s. 210.

61) Se NJA II 1951 s. 378-380.

62) Betänkandet s. 210-211.

63) Prawitz, Fiskeregalet s. 93 ff., Hertting s. 29 f.

Regleringen av kronofiskena hade sitt omedelbara ursprung däri, att riksens ständer enligt skrivelse den 20 jan. 1841 till Kungl. Maj:t för sin del beslutat att, med undantag för de större laxfiskerna, alla övriga kronan tillhöriga utarrenderade fisken skulle säljas till skatte, i den mån arrendena upphörde, samt att det skulle överlämnas till Kungl. Maj:t att bestämma vilka fisken, som borde försälas. Tillika anhöll ständerna om proposition, huru det borde förhållas med sådana kronofisken, vilka funnes vara av den dåliga beskaffenhet, att de icke kunde till ränta skattnäggas och köpare därtill erhållas.⁶⁴⁾ Ständernas framställningar behandlades i ett yttrande av kammarkollegiet den 29 nov. 1849.⁶⁵⁾ Resultatet blev två kungl. brev, ett av 22 mars 1850 och ett av 12 mars 1851, det senare efter behandling på 1850-1851 års riksdag.⁶⁶⁾ Enligt vad sålunda stadgades skulle vissa fisken behållas av kronan och fortfarande utarrenderas (detta gällde större lax- och strömmingsfisken), vissa säljas till skatte på auktion, vissa behållas mot taxa av de tidigare innehavarna, vissa friges till allmänt begagnande och slutligen vissa avföras ur jordeboken med avskrivande av avgiften.⁶⁷⁾ I kollegiets yttrande, som refereras i 1850 års kungl. brev, fasthölls regalrättskonstruktionen. Hela den med stöd av breven under kammarkollegiets ledning genomförda regleringen, som ledde till en avveckling i stor skala av kronofiskena, skedde också formellt enligt kollegiets kamerala åskådning, såsom då fiskena formligen såldes till skatte. Den civilrättsliga innebörden, senast diskuterad av Prawitz, var dock delvis oklar.⁶⁸⁾ Med fog kan likväl sägas, att alla möjligheter att hävda något slags allmänt fiskeregal försvunnit efter denna stora realisation av kronofiskena.

64) Om tidigare riksdagsdiskussioner och om behandlingen på 1840-1841 års riksdag hänvisas till Rothlieb s. 177 ff., särskilt s. 191 ff.

65) ~~Ständernas framställningar~~ Krängedelhandl. IV s. 415 ff. (huvudsakl.).

66) Riksdagsbehandlingen ansågs nödvändig i fråga om avförande ur jordeboken av värdelösa fisken. Se k. prop. nr 4 och statsutsk. utl. nr 45. En debatt förekom hos adeln (20 febr. 1851), men denna saknar intresse här.

67) Se det grundläggande brevet av 1850 i SFS 1850 nr 43 s. 1. Referat hos Prawitz s. 94 f.

68) Prawitz s. 96 ff.

5. Genom Karl XI:s påbud angående skogarna den 19 dec. 1683 bröt den uppfattningen igenom, att de stora norrländska vidderna tillhörde Kungl. Maj:t och kronan och icke, såsom längre tillbaka ansetts, voro res nullius.^{68)a)} Genom detta påbud igångsattes avvittringsverket; denna verkställighetsåtgärd gjorde den nya grundsatzen definitiv och gav den en ofrånkomlig praktisk förankring. Som bekant kommo avvittringarna att utsträckas över flera århundraden, och de ha slutförts först i våra dagar. Huvudändamålet för det norrländska avvittringsverket blev så småningom och särskilt under 1800-talet alltmera klart: att skilja kronans marker från enskildas ägor och att av kronans marker tillägga svaga hemman fyllnad i deras behov (se bl.a. 1824 års avvittringsstadga för Västernorrlands, Västertobottens och Norrbottens län).⁶⁹⁾ Avvittringarna syftade med andra ord till att genomföra "en fullständig boskillnad mellan kronan och de enskilda" (kronan i rättsfallet NJA 1942 s. 336), under följande av en kolonisationsfrämjande inställning (vilken betydde en särskilt under vissa perioder stor välvilja vid jordtilldelningen till de enskilda). Då avvittringsförhållandena i litteraturen utförligt behandlats av Holmbäck, Almquist, Prawitz m.fl.⁷⁰⁾ och då Hertting i sin utredning ävenledes skildrat de viktigaste dragen i avvittringsverket,⁷¹⁾ i den mån de här äro av intresse, kan en allmän redogörelse på denna plats avvaras. Redan nu må dock framhållas att, ehuru fiskeförhållandena ofta icke klart fixerades i avvittringshandlingarna, rättspraxis sedermera följt den principen, att fisket inom de avvittrade områdena in dubio åtföljt äganderätten till grunden. Stöd härför kan sökas -- utom i ännu äldre fall -- i rättsfallen NJA 1894 s. 494, 1912 s. 420, 1918 s. 273, 1941 A 242, 1942 s. 339 och 667 (jfr om jakträtt 1942 s. 336) samt 1951 s. 413 (I-III). Denna numera långvariga praxis torde, icke minst efter 1951 års domar, få anses så fast, att den måste behandlas som den principiellt ofrånkomliga grundvalen för den rättsliga bedömningen av hithörande spörsmål.

68a) Jfr Holmbäck, Studier över de svenska allmänningarnas historia s. 33 f., samme förf., Lappskattelandsinstitutet s. 46, samme förf., Älvdalen s. 132 ff., Kuylenstierna, Rekognitionsskogar s. 39, Schalling i Minnesskr. ägnad 1734 års lag II s. 396 f. För den nya uppfattningen märk t.ex. 1734 års skogsordning, p. 12 (cit. i sist anf. arb. s. 413).

69) Se bl.a. Holmbäck, Lappskattelandsinstitutet s. 56 ff.

70) Se bland annat: Holmbäck, Älvdalen s. 127 ff., Kuylenstierna, Rekognitionsskogar s. 32 ff. m.fl. st., Almquist, Det norrländska avvittringsverket, Prawitz, Avvittringen av skattebyarna i Norrbottens län (Sv. lantm. tidskr. 1950 s. 267 ff.).

71) Hertting s. 11 ff.

Den avgörande författningen för avvittningsförhållandena i nuvarande Hietaniemi socken är 1824 års avvittningsstadga. Med ledning av denna skedde den avvitttring, som fastställdes av länsstyrelsen år 1869 och som avsåg dåvarande Övertorneå socken (vari Hietaniemi kapellag ingick). Det är att märka, att 1824 års stadga icke gav några föreskrifter om vatten, grund och fiske i sjöar och vattendrag, om man bortser från den allmänna regeln om att impediment icke skulle tagas i beräkning, när tunnlandtalet tillmättes, samt bestämmelsen om att vissa större strömfall skulle förbehållas kronan.⁷²⁾ Avvittringen i lappmarkerna, vilken också behandlas av Hertting, blev föremål för en särskild avvittningsstadga 1873. Icke heller denna uttalar sig om rätten till fiske; principiellt följer stadgan samma linjer som 1824 års stadga. Lappmarksavvittringen kan här lämnas åsido, då den icke direkt är av betydelse för denna utredning.⁷³⁾ Även renbeteslagen och andra speciella lappmarksstadganden skola här förbigås.

6. En återblick visar, att fiskeregalet betecknar ett i allmän lag aldrig erkänt krav från kronan, vilket successivt växte fram ur kronans strävanden från Gustav Vasa och framåt att i en mängd fall avgiftsbelägga enskildas fisken och att direkt etablera vissa i kronans egen regi drivna fisken. Kungsådreinstitutet och Helgeandsholmsbeslutet utnyttjades bl.a. såsom stöd för kronans anspråk. Kungsådran kunde dock åberopas endast genom en historisk omtolkning, som i själva verket aldrig lyckades på ett avgörande sätt slå igenom, och Helgeandsholmsbeslutet var falskt. Den allmänna lagens strandäganderättsprincip och kronans krav representerade motstridande tendenser, som före 1734 aldrig utjämnades. 1734 års lag och än mer 1766 års fiskeristadga talade emot det allmänna fiskeregalet; 1766 års stadga kan med skäl anses ha principiellt avlyst detta regal. Vissa oklara reservationer gjordes likväl och i praktiken fortsatte dualismen åtminstone delvis, underhållen särskilt av kammarkollegiets energiska och förklarliga strävan att tillgodose kronans intresse. Domstolarnas praxis under 1800-talet vände sig dock -- med enstaka undantag -- mot regalitetsidéerna, och på det allmänrättsliga planet befastes de liberala, jordägarevänliga tendenserna. Detta stämde

72) Stadgans 3 och 10 §§, Hertting s. 14 ff. Stadgan finnes återgiven hos Ekström, Samling af Kongl. bref etc. s. 54. Se om densamma även Prawitz' nyssnämnda uppsats från 1950.

73) Se Hertting s. 17-19 m.fl. st. samt Berglöf i SOU 1952:13.

med tidsandan och var dessutom förklarligt genom lagarnas uttrycks-sätt och genom skattejordens principiella likställande med frälse-jord (därmed rycktes grunden undan sådana regala krav, som tidigare riktats mot skatte men ej mot frälse). I sinom tid följdes ju detta likställande av grundskatternas avskrivning. Då om icke förr förlorade det gamla argumentet slagkraft, att bonden icke ägde mera än det för vilket han skattlagts.⁷⁴⁾

Emellertid gjorde lagstiftningen hela tiden ett svävande förbehåll för kronans på äldre rätt grundade fisken, och med anknytning därtill ha regalitetsidéerna -- för att citera Prawitz -- "lämnat en del säregna rester kvar i form av t.ex. ett antal 'jordeboksfisken' och servitut samt speciella förhållanden i Lule, Kalix och Torne älvar".⁷⁵⁾ Huru långt dessa rester låta sig med laga rätt uppehålla är dock ur den allmänna lagstiftningens synvinkel en öppen fråga. De ha fått en i förhållande till allmänna fiskerättsliga principer alltmer markerad undantagsställning (symptomatisk är den formellt-lagtekniska revision, som skett i och som en följd av 1950 års fiskelag), och det är naturligt att tillämpa den redan i 1852 års fiskeristadga framträdande tanken, att särskilda dylika inskränkningar i den normala enskilda fiskerätten böra vidhållas endast i de fall, då fullt otvetydiga grunder tala därför.⁷⁶⁾ Ytterligare tillkommer, att det kan ifrågasättas, om icke ett hävdande av kronans anspråk till dessa rester delvis kolliderar med rättspraxis' principer i fråga om avvittningarnas rättsverkan. Härom skall i det följande bli tal.

74) Argumentet i fråga torde med avseende å laxfiskerätt ha övergivits av domstolspraxis åtminstone från och med 1840-talet, se närmare Herttings utredning s. 40 f.

75) Prawitz s. 104. Jfr Ekeberg, Vattenregalet s. 36.

76) Jfr Hertting s. 35: "Sammanfattningsvis skall endast konstateras, att fiskeregalet icke har kvarstående rättslig betydelse i annan mån än att på regalrättsanspråken grundade, särskilt avgränsade och direkt disponerade fiskerättsobjekt ännu kan kvarstå såsom självständiga rättigheter. Lagen om rätt till fiske ger icke kronan någon särställning i avseende å fiskerätt."

Kap. III.

Fiskerätten i de norrländska strömmarna under 1500-, 1600- och 1700-talen med särskild hänsyn till förhållandena i Tornedalen.

1. Såsom förut berörts, har det icke för medeltidens del påvisats något kronans allmänna fiskeregal och ej heller någon kronans generella särrätt till fisket i de norrländska strömmarna. Detta hindrar icke, att kronan liksom kyrkan och enskilda stormän där sannolikt haft vissa fisken, och det är möjligt att sådana fisken kunna ha varit talrikare i Västerbotten, taget som en helhet, än i de sydligare landskapen.¹⁾ Huru i så fall dessa fisken förvärvats, är emellertid oklart. Om huvudregeln var, att fiskerätten följde stranden,²⁾ så kunde likväl lätt ett särskilt besittningstagande ske av ett givande fiske, innan ännu rätten till stranden stabiliserats. Beträffande åtskilliga herremäns fisken, vilka med säkerhet funnits, talar mycket för den i litteraturen uttalade förmodan, att dessa härleda sig från aristokratiens medverkan i 1300-talets kolonisation.³⁾ Emellertid finnas ej några säkra uppgifter om herremannafisken i Torne älv.⁴⁾ Vad kronan angår, får det sägas vara ytterligt oklart, i vilken mån och med vilken rätt kronan under medeltiden kan ha haft inkomster av laxfisket och därmed jämförbart fiske i övre Norrlands älvar. Måhända har kronan haft vissa särskilda fisken (fiskeställen), som den tidigt ockuperat och upplåtit till enskilda såsom förläning. Dessutom har kronan förmodligen uppburit skatt av enskilda för deras bedrivna privata fiske. Från Torne älv under medeltiden synas icke några särskilda kronans fisken vara med full säkerhet kända.⁵⁾ Någon kronans särrätt till fisket i älven som helhet är

- 1) Ovan kap. I, Prawitz s. 7 ff. Med Västerbotten avses här som eljest, när intet annat säges, det gamla landskapet Västerbotten, varav Norrbotten är en del.
- 2) Ovan kap. I, Styffe, Grundregalerna s. 254.
- 3) Prawitz s. 8.
- 4) Jfr nästa not.
- 5) I en uppgift från Jakob Ulfssons tid återgiven i Handl. rör. Skandinavians hist. XVIII (1833) s. 183 om förläning till ärkebiskopen av Västerbotten talas även om laxfiske, som läntagaren skulle bekosta med "not, salt och folk och annan kost och tåring". Det synes alltså röra sig om ett kronans enskilda, under län upplåtna fiske. I handlingen förekommer tillika en tidsuppgift, anknuten till ryssarnas brännande av Torneå, men det är tvivelaktigt, om man med Styffe, Grundregalerna s. 264 och Nordqvist s. 1 därav kan sluta, att laxfisket var i Torne älv. Nordqvists bestämda rubrik synes mig vilseledande. Jfr Prawitz, Fiskeregalet s. 10, 26, kammarkollegiets utlåtande i Kängosmålet.

icke heller känd. Såsom visats i kap. I, tala dessutom starka skäl direkt emot ett antagande, att kronan skulle ha vid kolonisationen förbehållit sig någon ensamrätt till laxfisket i Torneälven. Laxfisket måste ha spelat så stor roll för nybyggarnas försörjning, att hela eller större delen av fångsten icke kunnat gå till kronan.

Herttting förklarar i sin utredning (s. 69): "Tillgängligt material ger ej vid handen att Torne älv ursprungligen av kungamakten behandlats på annat sätt än övriga norrländska älvar." Av sammanhanget att döma avser han därmed, att kungamakten ej förbehöll sig större rättigheter i Torne älv än i andra älvar. Av kulturgeografiska skäl kunde man snarare känna sig frestad att vända på tankegången och antaga, att nybyggarna lämnades mera i fred av kungamakt och aristokrati i Torne älv än i Lule och Ume älvar m.fl. sydligare vattendrag. Därmed är dock icke sagt, att alla fisken hörde till närmaste strand. Det ligger nära till hands att förmoda, att utom fisken normalt knutna till stranden uppkommit särskilda fiskeställen, som bönderna (nybyggarna) etablerat utan direkt samband med strandinnehavet.

Att kronan vid nya tidens början hade vissa enskilda laxfisken på sina håll i de norrländska älvarna förefaller vara bestyrkt av undervisningarna om rikets ränta 1530 och 1533, där uppgifter om Ume älv peka i denna riktning (om de än icke äro fullt klara).⁶⁾ I uppgifterna om årliga räntan torde dock inkomster av kronans egna fisken och räntor av skattenatur ha blandats om varandra. När det förutsattes, att ränta kunde utgå av "Kongsådran i Tornö", vet man intet närmare om räntans karaktär, men får man döma efter vad som senare gällde, rörde det sig icke om något kronans enskilda fiske

6) Undervisning av 1530 är, med beaktande av 1533 års undervisning, tryckt i Historiska handlingar XI såsom nr 1. På s. 20 börjar där redogörelsen för "Årligh Renta aff Vestrabotnen". Först omtalas vinterskatten (bågaskatten) och "lappaskatten". Därefter följer rubriken "Laxafisken". Härunder upptages "Norra-fors fiske" med viss kvantitet och "Sudrafors fiske", om vilket säges "går aff stadga" årliga viss mängd, samt "Claffuaböle" "j sa:a sogn"; om detta säges: "äggha bönderna helfftena; tags stundom iij tunor stundom iij tunor". Dessutom upptages kyrkoherden i Ume för viss stadga, och slutligen står det "Aff Kongsådran i Tornö" utan utförd kvantitet. Jfr Prawitz s. 10 f., Styffe, Grundregalerna s. 264. -- Om undervisningen och om skatteväsendet vid denna tid se Thulin, Om mantalet I s. 16 f. samt (speciellt rörande Västerbotten) s. 90 ff., samme förf., Historisk utveckling av den svenska skifteslagstiftningen s. 262. Om Dalarna Holmbäck, Älvdalen s. 7 ff.

eller någon klart utbildad regalrätt.⁷⁾ Ej heller vet man något bestämt om innebörden av vad som står under rubriken "Spekelaxar", nämligen att "när Skatanäten legglas wedh Tornö skola the geffva thr aff iij t:or lax".⁸⁾ Undervisningen omtalar även tiondelax med varierande mängd från bl.a. Torneå socken.⁹⁾ Detta torde ha varit en till kronan indragen del av kyrkligt laxtione, vilket till annan del alltjämt tillföll prästen i Torneå.¹⁰⁾ Överhuvud voro kronans inkomster av ifrågavarande slag vid denna tid till sin natur oklara, och det är osäkert vad som låg bakom, när det beträffande avgifter till kronan ibland avtalades med de därav berörda om viss "stadga".¹¹⁾ För att få en föreställning om oklarheten kan man jämföra med de vaga uppgifterna i samma nyss nämnda undervisningar om inkomster av lax under rubriken "Åårligh Renta aff Finland".¹²⁾

Gustav Vasa var mycket intresserad av att föröka kronans inkomster av fisket i Norrland. För detta ändamål försökte han att -- på ett historiskt knappast försvarbart sätt -- utnyttja kungsådrebegreppet, bl.a. genom att kräva avgift för att kronan höll kungsådran öppen nedanför fiskena, så att laxen kunde stiga upp. Hans skattläggningar synas ha företagits under motstånd från de fiskande bönderna. På vissa håll övertog han enstaka fisken för kronans eget bruk. Detta skedde dock icke i Torne älv. Där synes det alltjämt ha varit fråga endast om ett slags beskattning i form av stadgelax

- 7) Se föreg. not. Jfr Gustav Vasas brev till Torneå socken den 10 maj 1526, Lewenhaupt bil. 1. Konungens brev är föranlett av menige mans klagomål över olaga fiske med sjönät, därav laxen blir rädd och skygg och icke kommer upp i ~~kolkarna~~ "som the schola giöre oss skath wthaff". Brevet finnes även hos Nordqvist s. 2. Härmed kan jämföras Gustav Vasas brev 5 mars 1542 om kungsådra i Gävleån, Westman, Aktsamling s. 34.
- 8) Hist. handl. XI nr 1 s. 21.
- 9) Ibid. s. 8.
- 10) Lewenhaupt s. 34.
- 11) Jfr Prawitz s. 11. Jfr även Ekeberg, Frälseränta s. 1 f. Skattesystemet hade på 1500-talet ännu ej stelnat till. Gustav Vasas skatter voro till sina typer ärvda från medeltiden och ännu ej fast knutna till jorden.
- 12) Under Tavastehus län upptogs en lång rad titlar, däribland skattesmör, skattegäddor, matfisk, strömming, torsk, sik. "Lax efft som han går till j forsen stundom j lest och stundom X tunor", ~~kunde~~, gråverk skatteskin, dagsverksskin o.s.v., se Hist. handl. XI nr 1 s. 16. En liknande anledning finnes (s. 17) för Kumogårds län: "Lax af forserna stunde meer stunde mindre widh.... viij t:or".

och tiondelax.¹³⁾ För närmare belysning av Gustav Vasas norrländska fiskepolitik (som avsåg ej blott lax utan även ål, sik m.m.) må hänvisas till Prawitz' arbete om fiskeregalet.¹⁴⁾

I 1559 års speciella laxfiskelängd för Torne älv, där "opbördhenn wppå Salth lax" omtalas, upptages "Vysanemy" ("Vesanemij") med tre noter och fyra namngivna bönder i varje not. För varje not angives viss mängd "skattelax" och viss mängd "tiondelax"; i sammandraget över längden redovisas samma lax som "stadgelax" två tunnor och "tiondelax" två tunnor.¹⁵⁾ Av de vid Vitsaniemi fiskande synas vissa ha varit från Helsingby på nuvarande finska sidan.¹⁶⁾

2. Johan III och hertig Karl (Karl IX) skärpte den norrländska fiskepolitiken, och en tendens framskymtade att vilja hävda ett kronans anspråk på "huvudfiskena"; se härom vidare Prawitz.¹⁷⁾ I detta sammanhang må erinras om den förut behandlade berättelsen om Helgeandsholmsbeslutet, framlagd för Johan III år 1587. I det föregivna beslutet skulle ju ha stadgats, att alla norrländska och finska strömmar, där som huvudfiske är, både med lax, ål, sik och id, skulle lyda under kronan och de som brukade strömmarna skulle ge kronan ränta därav, med undantag för det fiske (de fisken) som konungen själv lät bruka. Dokumentet, som -- ehuru falskt -- väl får sägas ungefär uttrycka kungliga anspråk mot 1500-talets slut, var dock allt annat än klart; det kunde läsas så, att huvudregeln endast föreskrev "ränta" till kronan.¹⁸⁾ Redan innan dokumentet framlagts, ha-

13) Hertting s. 27. Kronan hade däremot två "kronoöar" utanför Älvmynningen, vilka återkomma i längderna också långt senare. Jfr kammarkollegiets utlåtande i Kangosmålet (Gränlunds utlåtande bil. M sid. 7).

14) Prawitz, Fiskeregalet s. 11-19, 26 ff. Jfr även Styffe, Grundregalerna s. 266 ff. samt ett brev från 1554 om Seitsenkari ö i Torneå socken hos Nordqvist s. 2 f. (denna ö, Seskarön, ligger ute i Bottenviken).

15) Lewenhaupt bil. 2, s. 7; bil. 3, s. 12; Nordqvist s. 6 f., 13. Se vidare Lewenhaupt, texten s. 7 f.

16) Så enligt Lewenhaupt s. 6, som stöder sig på en jämförelse mellan fiskelängden och jordeboken.

17) Prawitz s. 19 ff.

18) Se ovan kap. II vid not 29-30. Jfr Prawitz s. 28. När kammarkollegiet i sitt utlåtande i Kangosmålet kallar Helgeandsholmsbeslutet ett "uttryck för rättsuppfattning och strävanden inom 1500-talets förvaltning", må betonas att det icke visats vara uttryck för någon allmänt rådande och på något sätt normerande rättsuppfattning. Det finnes icke någon anledning att numera betrakta det som av någon privaträttslig betydelse. Kollegiet yttrar också: "Möjligheten att bakom det företedda dokumentet åtminstone ligger en muntlig, mer eller mindre pålitlig tradition kan ej uteslutas." Detta torde vara en löst utkastad hypotes utan juridiskt värde.

de Johan III (i brev 9 febr. 1583) påbjudit en allmän undersökning av fiskerierna i Norrland och därvid bl.a. åberopat kungsådran som motiv för att få halvp parten av vad som fiskades av de ovanför boende.¹⁹⁾ Att argumentet gärna nyttjades framgår av ett brev om fisket i Ume älv, givet av en kungl. kommissarie den 18 juni 1596. Där anfördes som skäl också (bl.a.) att "strömen är konungens och cronones rette ägendom".²⁰⁾ Kungsådran spelar också stor roll i det något tidigare samma år -- den 10 jan. 1546 -- av hertig Karl utfärdade brevet till fogden i Ångermanland om kronans fisken därstädes m.m. Brevet, som ju blott var en hertigens ensidiga förvaltningsakt, kan tolkas som ett kronans anspråk på alla viktigare fisken, men tolkningen är oklar, i det att meningen kan vara, att kronan i egen regi skulle taga endast "the Laxefiske som Cronon ther i Landzänden tilkomme". Brevet förutsätter att bönderna ha vissa fisken på sina ägor och ibland bruka fisken på kronans ägor. Brevet förbjuder strängeligen förbyggning av kungsådran men synes uppfatta denna främst som en fiskeled till förmån för kronofiskena, "som rätte hufwdh fisken äre". Nedanför boende skulle till kronan erlægga halvp parten av all fisk de bekomme.²¹⁾

Som ett led i sina strävanden att öka kronans inkomster av fisket i Norrland utfärdade hertig Karl 1602 års ordning om laxfisken i Nordlanden. Härigenom påbjöds generellt, att bönderna skulle betala en taxa av hälften av fångsten. Denna taxa, som ju delvis föreskrivits redan tidigare, var onekligen hård, men det finnes dock icke anledning att ur nutidens synvinkel häri se annat än en låt vara kraftigt tilltagen beskattning med inslag av en viss avgift för förmånen av att kungsådran lät fisken fritt passera. Taxan fick f.ö. snart lindras såsom alltför betungande. 1602 års förord-

19) Westman, Aktsamling s. 64. Brevet är oklart men förefaller dock att skilja mellan kronans egentliga fisken och stadgefisken. Brevet föreskriver bl.a., att "allesmå Bäck och fiskerij motte vtthsäties på en lidelijck stadga"; det kan näppeligen antagas, att detta var annat än en ren skatt. Kungsådran skulle enligt brevet hållas öppen, och de ovanför boende skulle ge konungen halvp parten av fisken. Det finnes dock icke anledning att antaga annat än att Johan skilde mellan allmänna krav på skatt eller avgift och kronans enskilda anspråk på bestämt avgränsade och utbyggda kronofisken, t.ex. "vårt och kronans laxfiske vid Älvkarleby" (brev 6 juni 1683, samma aktsaml. s. 65 f.). Jfr kammarkollegiets memorial 16 april 1629 (aktsaml. s. 81 f.).

20) Westman, Aktsamling s. 72-74.

21) Brevet hos Westman, Aktsamling s. 69 ff. Jfr Prawitz s. 21.

ning antydde själv, att det fanns dels kronans, dels böndernas laxfisker, och skillnaden mellan dessa fisker upprätthölls i princip även senare.²²⁾ Kammarkollegiet synes visserligen i sitt utlåtande i Kangosmålet (NJA 1951 s. 413) vilja antyda, att hertigen behandlade böndernas fisker som kronans. "Förordningen åsyftade tydligen", säger kollegiet, "ett slags hälftenbruk mellan kronan och allmogen. Hälftenbruket var en icke ovanlig form för upplåtande av jord till brukande". En sådan tolkning av 1602 års påbud är dock icke styrkt och torde vara en otillåtlig rent privaträttslig omkonstruktion av detsamma. Därtill kunna eventuella tendenser av dylik art hos brevets författare icke anses normerande, när brevet icke var ett dekret av allmän lags karaktär och när en sådan uppfattning av brevet icke senare under 1600-talet praktiskt förverkligades.

I början av 1600-talet hade kronan bevisligen åtskilliga egna laxfisker i Norrland men, såvitt man vet, icke något i Torne älv.²³⁾ På Tornebönderna synes 1602 års ordning ha börjat tillämpas 1605, men taxan blev snart nedsatt. Efter någon tids oklarhet företogs, efter besvär av allmogen, en stadgeläggning 1619 för Torne älv, så att avgiften till kronan skulle utgå med ett fixt belopp om 80 tunnor salt lax; denna stadga blev sedermera länge bestående.²⁴⁾ Omedelbart efter stadgeläggningen utarrenderades kronans rätt att uppbära stadgan. Första arrendekontraktet kom till 1620 och lydde på dåvarande laxfogden Peder Anundsson.²⁵⁾ Snart övergavs dock arrendesystemet.²⁶⁾ I princip respekterades hela tiden böndernas fisker.

22) Om 1602 års ordning se Lewenhaupt, texten s. 8 ff. samt bil. 4, Nordqvist s. 16 f. Jfr Prawitz s. 28 ff. I författningen talades om "så wäl Cronones som vndersåthernes Laxe och Silfiskie". Jfr den redan av Gustav Vasa insatta principen, att av all jord så mycket ränta skulle utgå, som den möjligtvis kunde bära, Kuylenstierna, Rekognitionsskogar s. 5. Att skillnaden mellan kronans och böndernas fisker vidmakthölls senare under 1600-talet skall visas i fortsättningen; jfr Prawitz s. 35, Hertting s. 70.

23) Prawitz s. 21-23. Några slutsatser i annan riktning kunna naturligtvis ej dragas från det faktum, att kronan hade en laxfogde för bl.a. Torne älv (se exempelvis den hos Nordqvist s. 17 f. återgivna fullmakten av 1610 för Hans Kopman att vara laxfogde vid Torne, Kemi, Ijo och Ule älvar). Laxfogden behövdes för laxskatteuppbörden.

24) Lewenhaupt, texten s. 9 f., bil. 15 (jfr bil. 8, 9 m.fl.); Nordqvist s. 19-23; Prawitz s. 32, 34; Hertting s. 27. Beträffande vad som nu sagts och i fortsättningen nämnes jfr även kammarkollegiets yttrande i Kangosmålet.

25) Lewenhaupt bil. 7.

26) Prawitz, Fiskeregalet s. 32.

Särskilt talande är en kungl. resolution på allmogens i Västerbotten besvär 20 febr. 1640, som här må återgivas:²⁷⁾

"Hvad Kronans Fiske anlanger, så står det till Hennes Kongl. Maj:t then at förbättra och utstadga, åth them som mäst gifva och thär göre skäl före, Hennes Kongl. Maj:t vill och allernädigst, thet Menige Allmogen ingen oförrätt vederfahres, uti deras egna Skatt och Arfve fisken, uthan at the them, såsom sitt Laga fång njuta och behålla, säkert och oqvahlt, när the som them äga, uhtgöra deraf till Kronan then Lax them pålagd är och the engång beviljat hafva. Och skola the till thetas egne Stadge Fiske skaffa Salt, som thertill behöfvas; Men är thet Kronones Fiske och icke Arrenderat, så betalar Kronan Saltet; Är det ock Arrenderat, så skall Arrendatoren, skaffa Saltt dertill, uthan någons annans besvär."

I anslutning härtill bör nämnas 1638 års laxfiskelängd för Torneå socken.²⁸⁾ Där redovisas två "Crone Öijär" i saltsjön,²⁹⁾ under det att samtliga fisken i älven upptagas som "Böndernes Fijskien" med närmare specificerade räntor, därav för "Wittsaniemi" 6 tunnor salt lax. Tillhoppa utgjorde räntorne de 1619 stadgade 80 tunnorna.³⁰⁾ Vid denna tid pågick en viss dragkamp mellan det äldre fiskesättet med notvarp och den nyare metoden att bygga fasta fiskebyggnader, s.k. pator. Härom utfärdades vissa reglerande föreskrifter, behandlade hos Lewenhaupt.³¹⁾ Bönderna klagade över nya laxpator nedanför strömmen och ville ha skattelindring men fingo avslag i en kungl. resolution 22 mars 1649, där Kungl. Maj:t höll fast vid den överenskomna stadgan. Resolutionen föreskrev dock, att "ingen må här effter någon ny laxepata inrätta och oppsättia, dee förriga och gamble till förfångh och na/ck/dehl", varjämte landshövdingen skulle "hålla handh deröfwer at ingen må hafwa der i Strömmen Laxepata stående, medh mindre han, anten vhrminnes gammall

27) Tryckt hos Nordqvist s. 40. Märk även sådana punkter som den i 1620 års arrendekontrakt (Lewenhaupt bil. 7), att sedan Anundsson fått 80 tunnor lax av bönderna "skall han medh dem eller fijsken icke något meere hafwe att bestelle". Jfr regeringens resolution 1637, ref. hos Prawitz, anf. arb. s. 32.

28) Längden tryckt hos Lewenhaupt, bil. 11, och hos Nordqvist s. 38 f

29) Den ena är "Seithzen karöön" (Seskarö), nämnd ovan not 14.

30) Noga räknat 80 tunnor 7 lispund, alltså en av vissa skäl företagen obetydlig jämkning uppåt av huvudtaxan.

31) Lewenhaupt s. 12 f. med tillhörande bilagor.

häftd eller och Kongl. bref och tillståndh deroppå, framtee och oppwijsa kan".³²⁾ Till följd härav hölls allmän patusyn i juli 1649 upp till Korpikylä (i nuv. Karl Gustavs socken).³³⁾ Synen nådde alltså icke upp till Vitsaniemi men tjänade naturligtvis även de ovanför Korpikylä belägna fiskenas intressen. Fortsatta kontrollåtgärder av liknande art (f.ö. verkställda under medverkan av allmogens valda uppsyningsmän) behöva icke här behandlas.³⁴⁾

Rättsutvecklingen beträffande fisket i de sydligare Norrlands-älvarna under den följande tiden har ingående skildrats av Prawitz.³⁵⁾ Denne förf. berör även förhållandet till reduktionsförfattningarna. I 1655 års riksdagsbeslut förklarades ej mindre Norrland i allmänhet än även särskilt alla "kronans urminnes huvudfischen i stora strömmar i Sverige, Fin- och Ingermanland" för omistandes orter (jämför berättelsen om Helgeandsholmsbeslutet!). En granskning av reduktionsåtgärderna synes emellertid visa, att man ville låta var och en njuta den rätt i strömmar och älvar, som efter lag var bolbyarna tillständig (kammarkollegiet 1665), och över huvud önskade respektera böndernas fisken, vilka ansågos innehavda med skattemannarätt,³⁶⁾ såsom ju redan klart utsagts i den ovan citerade kungl. resolutionen 1640.

Vad angår Torne Älv är att anteckna, att Kungl. Maj:t den 27 okt. 1653 till Kengis bruks ägare (Arendt Grape, Abraham och Jacob ~~Momma~~) upplät "Öfwer och Neder Tornöo Socknar, med alla dess Årlig

32) Lewenhaupt bil. 12, Nordqvist s. 42 f.

33) Lewenhaupt bil. 13, Nordqvist s. 43 ff. Instrumentet uppfattas i landshövdingens skrivelse 27 dec. 1671 (Lewenhaupt bil. 21) som ett "contract och förening" socknemännen emellan.

34) Lewenhaupt, texten s. 13, bil. 18-21, 23.

35) Prawitz s. 33 ff.

36) Samma arbete s. 45-57. Jfr protokoll vid uthäradssyn rörande kungsådra i Ume Älv den 5 aug. 1668, Westman, Aktsamling s. 105 ff. Där skiljes tydligt mellan böndernas taxerade laxfischen (laxe stakegårdar) och vissa, som kallas "Cronones Eenschylte fischie" (nr 5) resp. "Komungens Eenschylte Johansgårdhen" (nr 7). Att rättsläget dock allmänt sett var labilt är tydligt exempelvis av berättelsen om den enligt kungl. brev företagna exekutionen i tvisten om laxfisket i Kemi Älv 1666, Westman, Aktsamling s. 100 ff. Där synes skyldigheten att utgöra stadga uppfattas som likabetydande med att älven var Kungl. Maj:ts och kronans (sedan, väl att märka, problemet direkt ställts så, att det gällde att avgöra, vad som vore "Cronones eenskijlte Egendom" och vad tillhörde "bönderne eenskijlte, så som deras Privat egendom"; härvid kallades böndernas fisken även "Privatorum och böndernes egna strand patur"). *Bönderna medgävo, att älven i sin helhet var kronans. Se om Kemi vidare akth. hos Malmsjö.*

Ordinarie och extra Ordinarie Räntor och utlagor, samt dagsvärken, och Laxfiske Arrende wjs at få nyttia och behålla".³⁷⁾ Härmed avsågs dock uppenbarligen, vad laxfisket beträffar, icke något arrende av själva fisket utan endast ett arrende av laxtaxan; därigenom rubbades i princip ej böndernas rätt.³⁸⁾ Denna rätt synes i praktiken ha varit motståndskraftigare i Torne älv än på sina håll i sydligare älvar. Laxstadgan (d.v.s. den förut omtalade överenskommelsen från 1619 mellan kronan och bönderna om laxtaxan) konfirmerades 1664, varvid stadgan sades vara bönderna påförd "effter giord accord".³⁹⁾ I laxtaxelängden 1664 skiljes (liksom 1638) mellan "crono öjar" och "Bönders bruk", där "Witzaniemi" alltjämt upptages för 6 tunnor.⁴⁰⁾ Samma uppdelning och rubriker finnas i 1678 års laxtaxelängd, med "Witzaniemi" bokfört för 6 tunnor. Dock anmärkes i denna längd just om detta fiske: "Brukes af åtskillige byar och är intet något synnerligt fiske, stundom fås der något och stundom fås mycket ringa så at der Stadgan mäst med Boskaps och andre närings medel hafwa mäst betala".⁴¹⁾

Till lantmäteristyrelsens yttrande i Vitsaniemimålet (exp. nr 446 U/1950) finnes såsom bil. 5 fogat "Transumt af en hållen Inquisition uti Wästerbotten år 1671, angående Regalia Fiscii, Allmänningar och Öjar, Kronofiskerier, notedrägter, Regale Elfwar, utjordary, Strömmings och andre fiskerier samt Taxan". Vid denna av landshövdingen med anledning av det pågående reduktionsverket hållna rannsaking behandlades först Öar i skärgården. Det kan vara av intresse att erinra om att -- sedan två förut omtalade kronoöar nämnts -- rannsakningsinstrumentet fortsätter (beträffande Nedertorneå socken):

"dess förutom finns en hop andre Öar uti Neder Torneå Skjäre-gård, som Skatte Bönderne enskildt tillhöra, hwarunder Laxfiskerier äro, hwilka Skatte Bönderne af gammalt hafwa brukat och ärfit af hwar-

37) Lewenhaupt bil. 14, Nordqvist s. 50 f.

38) Lewenhaupt, texten s. 14. Så även kammarkollegiet i yttrandet i Kangosmålet.

39) Lewenhaupt bil. 15, 16; Nordqvist s. 55-58, jfr s. 58 ff. Tvisterna med Torneå stad förbigås här. Allmogens skrifter tyda på att de ansett fiskena i älven som sina egna (mot skattens utgörande).

40) Lewenhaupt bil. 17, Nordqvist s. 53 f. Se också "Utdrag af Wästerbottens Läns Jordebok för år 1669", Nordqvist s. 72 ff. Även där äro rubrikerna "Crono Öjar" och "Bönders bruk", varvid Vitsaniemi står för gammal stadgelax 6 tunnor, ingen ökelax, summa stadgelax 6 tunnor.

41) Lewenhaupt bil. 22, Nordqvist s. 80 ff. *Jfr notan not 56, 62.*

andre; men jämwäl at för en god och lång tid sedan, är utaf samma fiskerier gifwit i Taxa til Kronan hwar tredje fisk, men omsider när därmed begynt gå origtigt til då äro lagde under en wiss Taxa och Bönderne sedan opåtalt brukat them såsom sina Skatte fiskjen emot förbemälte Taxa, men beklagade nu therhos at många hafwa sine fiskerier wid sådana större och mindre öijar hwarest de icke få sin stadige Lax än mindre sin skada igen, som de taga med bekostnad på hampa och annat arbete, önskandes därför at Kongl. Maj:t och Kronan sådana fiskerier själf wederkännas."

Rannsakingen omfattade vidare "Kronans tillståndiga rätt och rättighet wid hufwud fiskerier i stora strömmar, notedrägter och allmänna fiske Lägenheter". Under denna rubrik uppgives beträffande Torneå socken:

"Neder och Öfwer Torneå Socknars Tälfmän sade inga hufwud fiskerier i Stora Elfwen finnes i desse Socknarne utan de fiskerier som där hafwes, äro bygde wid Byamännernes land och strand, för hwilka Skatte bönderne af ållder hafwa betalt til Kronan en wiss Taxa, elljest finnes Elfwen wara således situerad och fattad, at hela Elfwen uppföre så långt som Laxen stiger och komma plägar, är wid alle strömmar och forssar store båtfarter eller allmänna led, hwarest de oundwikeligen måste resa igenom icke allenast med Kronones Råntor och andre tarfwa up til Kopparbruket, utan och til och ifrån Kyrkan om sommaren, att Bönderne således icke kunna hafwa lägenhet eller få bygga sina Laxpator wid slike forssar och strömmar långt uti sjelfwa Elfwen eller intill stora djupet utan nära wid deras land till ett wisst och proportionerat mål af samma Pators längd."

För jämförelse må hänvisas till den av Hertting omnämnda arkivundersökning, som lantmäteristyrelsen låtit göra för tiden 1635-1683 angående fiskeplatserna i Nedertorneå skärgård. De särskilda fiskeställena visade sig därvid ha enskilda innehavare, de ärvdes, pantsattes, överlätos och bördades utan att det förekom något som antydde att de skulle innehavas med annat än äganderätt.⁴²⁾

De gjorda utredningarna visa alltså ett rättstillstånd, där skattebönderna⁴³⁾ brukade fisket i älven, även laxfisket, såsom de sedan urminnes tider gjort. I stora drag följde fisket jordinnehavet, men avvikelser från den stränga samhörigheten med stranden förekommo troligen -- väl både av praktiska och historiska skäl. Vissa fisken hade kanske sedan gammalt upptagits som i viss mån självständiga objekt; ibland hade kanske delaktighetsförhållandena komplicerats genom privata överlåtelser. Överheten utövade en viss kontroll med hänsyn till stridiga privata intressen,⁴⁴⁾ och särskild

42) Hertting s. 70.

43) Så långt tillbaka som jordeböckerna räcka, ha byarna i landskapet Västerbotten varit skatte, Prawitz i Sv. lantmäteritidsskrift 1950 s. 267, Hertting s. 8.

44) Ovan vid not 31-34, Jfr även kungl. kommissariernas resolution 16 maj 1688, Nordqvist s. 67 f., samt andra där och hos Lewen-

skatt -- skild från hemmanens övriga räntor -- utgick i form av överenskommen "stadga". Att en separat laxskatt förekom är med hänsyn till den kulturgeografisk-ekonomiska utvecklingen icke något egenomligt. Det synes fullt förklarligt, att den redan under medeltiden framvuxna skatten på laxfisket icke kom att i dessa trakter sammansmälta med hemmansräntorna, ehuru skatterna i allmänhet stelnade och fästes vid jorden; härvid har man att beakta laxfiskets särskilda karaktär och betydelse samt den tidiga stadgeläggningen (stadgesystemet synes ju ha tillämpats redan på 1500-talet). I de angivna förhållandena ligger ej något skäl emot att betrakta Tornedalsböndernas fiske såsom av gammal skattenatur.⁴⁵⁾ Böndernas rätt var väl, liksom allehanda rättigheter vid denna tid och icke minst skattebondens hela jordäganderätt, åtskilligt oklar och kanske till och med hotad av framträngande regelitetsidéer m.m., men för en historiskt-rättslig betraktelse framstår deras fiskerätt dock som en med jordäganderätten förbunden befogenhet. Att administrativt reglerande påbud rörande utövningen förekommo talar ej häremot, allraminst vid en tid då böndernas hemmansbruk över huvud taget så noga övervakades som på 1600-talet. Fisket i Torneälven kan icke karakteriseras såsom förvandlat till kronans enskilda; i andra älvar funnos däremot klart utbildade enskilda kronofisken, vid sidan av bondefisken.⁴⁶⁾

44) haupt återgivna dokument om de fortsatta striderna mellan överbyggare och nederbyggare, tvisterna med Torneå stad m.m. Genom Torneå häradsrätts utslag 20 mars 1685, Lewenhaupt bil. 23, tillsattes vissa uppsyningsmän, bland dem en från Vitsaniemi. Den dominerande synpunkten var att laxen skulle ha fri gång upp och ned, sålunda en fiskeledssynpunkt.

45) Vid 1543 års skattläggning i Västerbotten taxerades åkern för sig och övriga förmåner, bland dem fiske, för sig; i allmänhet synes sedan under perioden 1543-1773 skattläggningarna ha skett utan avseende å särskilda förmåner, dock att i Torneå socken viss indirekt hänsyn torde ha tagits till fisket. Se Hertting s. 20 (med hänvisn.), 27. Vidare torde, som nedan beröres, fisket ha beaktats vid roteringsbesvärets fastställande.

Från Lule älv finnes hos Westman, Aktsamling s. 171 f., ett exempel från 1685 på upprättande av en privat laxgård vid viss bys "eget land och strand" med ty åtföljande tvist vid häradsrätten mellan byamännen och de ovanför boende, som ansågo sig hindrade i sin samfärdsel, ehuru de ej kunde invända något mot själva fisket, om vilket de sade, att "de inthet kunde förwägra dem bruka Patta för sitt eget Landh, fast de skulle få der 100:de Laxar". Av protokollet framgår, att byamännen erbjudit sig att "gifwa een särdeles Taxa till Cronan, efftersom Fiskiet kan pröfwas importera". Ej heller detta visar, att fisket var kronans.

46) Jfr, utom vad redan anförts, det hos Prawitz s. 47 not 1 citerade brevet från kammarkollegiet till Kungl. Maj:t 27 jan. 1667: "Ibland andre EKM:ts där i Västerbotten tillhöriga räntor och rättigheter finnas där åtskilliga fisken, så krono som skatte.."

3. Under 1700-talet inträdde så småningom vissa förskjutningar i regalistisk riktning i behandlingen av de norrländska fiskena. Denna utveckling synes ha börjat och även varit snabbast i Ångermanland. Såsom Prawitz har skildrat, hade där tidigare förekommit såväl nyttjanderättsupplåtelser av kronofisken som förpaktningar av rântan från böndernas fisken, men särskilt under 1720- och 1730-talen omvandlades rânteförpaktningarna till nyttjanderättsupplåtelser, varefter även allmogens gamla fisken betraktades som kronans.⁴⁷⁾ Längre norrut behandlades däremot böndernas fisken då ännu i princip såsom deras enskilda. De regalistiska tendenserna voro likväl på fram-marsch i den administrativa praxis och gjorde sig under seklets lopp alltmera gällande hos myndigheterna, ehuru den hade svagt, för att icke säga obefintligt, stöd i allmän lag.

Av kap. II har framgått, att något egentligt allmänt fiskeregal icke hade utbildats men väl vissa styckevisa ansatser därtill. Av och till förekommo uttalanden, som i allmänna ordalag förutsatte ett laxfiskeregal beträffande strömmarna i Öster- och Västerbotten (kap. II vid not 34-36) utan att närmare angiva, vari detta regal skulle bestå (avgiftsrätt eller något mera). Dessa uttalanden voro dock icke några normerande rättsliga avgöranden och kunna icke utan vidare betraktas som representativa för tidens uppfattning. Sannolikt är, att uttalandena voro influerade av tron på Helgeandsholmsbeslutet och att deras riktighet ansågs stå och falla med dettas autenticitet.⁴⁸⁾ En granskning av kända uppgifter rörande Tornedalen visar, att det väl bestod en viss rättslig oklarhet men att det under 1700-talets förra del icke förekom något, som principiellt rubbade böndernas laxfiskerätt i Torne älv, sådan denna rätt utvecklats under 1600-talet och beskrivits i det föregående. Detta är viktigt därför, att 1734 års lag och 1766 års fiskeristadga icke medgävo någon så att säga ospecificerad regalrätt utan endast erkände kronans enskilda fisken, varmed måste förstås redan etablerade och konkretiserade fisken eller kronan uttryckligen förbehållna fiskslag (även om dessa kronans förmåner tillkommit med regalrättslig motive-ring).

Till en början må erinras om att landshövdingen i Västerbottens län fick anledning att infordra vissa utredningar från lokala ämbetsmän i samband med den undersökning av kronans pärlfiskerier, varom

47) Prawitz s. 33, 36 ff., 47.

48) Jfr Holmbäck, Kvarnkommissionerna s. 85.

talades i kammarkollegiets brev till landshövdingarna den 20 juli 1726. Pärlfisketillsyningsmannen i Torneå förklarade sig därvid ej kunna tillförlitligen berätta, huruvida pärlfiskeströmmarna "äro Regale eller ey", men uttalade en förmodan, att de där (d.v.s. i Torneådistriktet) belägna strömmarna voro av allmännings natur, emedan fiske där ej idkats för kronans räkning, utan efter behag av bönderna.⁴⁹⁾ Om med uttalandet även Torne älv åsyftats, är det intressant, att regalrätt förnekas. Beteckningen allmänning kan väcka undran men rör en fråga, som vederbörande i detta sammanhang haft mindre orsak att ställa på sin spets, nämligen frågan om förhållandet bönderna emellan. Måhända kan allmänningsbeteckningen dock vara värd att observera därför, att böndernas fisken otvivelaktigt icke strikt följde byarnas läge på stranden och att den kollektivtåtaga laxtaxan framdrev en viss gemenskap. Snart skulle det för övrigt visa sig, att det ansågs lämpligt att slå samman fiskena i Torneälven till större enheter, bland annat därför att de fiskande bönderna sinsemellan alltjämt tvistade av den grund, att trots regeln om kungsådra vissa ansågos stänga för andra. Sammanslagningar påbjödos av myndigheterna men -- som strax skall beröras -- stora svårigheter mötte vid verkställandet.

För den principiella grunduppfattningen är vidare av intresse en Kungl. Maj:ts resolution den 12 januari 1733 på prästerskapets i Västerbotten besvär. Det heter där, att laxfiskerierna i Ångermanland voro kronans och till arrende upplåtna samt vidmakthöllos av allmogen utan något arrendatorns besvär, men att laxfiskena i Västerbotten hörde enskilda personer till.⁵⁰⁾

Ungefär samtidigt fattade Kungl. Maj:t dock ett rätt vittgående beslut om Tornedalsfisket. Anledningen var emellertid icke i och för sig några regalistiska anspråk, såvitt man kan se, utan de långvariga tvisterna mellan bönderna. Redan under 1600-talet hade ju en viss administrativ reglering förekommit, något antydd i det föregående. Detta erbjöd icke något egendomligt i dåtidens näringsreglerande överhetsstat. Tvisterna fortsatte. Särskilt ansågo sig de uppåt älven fiskande, "överbyggarna", förfördelade genom de fiskebyggnader (pator), som uppsattes av "nederbyggarna" vid älvens mynning.⁵¹⁾

49) Ekeberg, Vattenregalet s. 25.

50) Ref. efter Prawitz s. 47.

51) Om regleringarna under 1600-talet se ovan detta kap. vid not 31-34 samt i not 44. Exempel på tvist mellan överbyggare och nederbyggare i Kemi älv redan på 1570-talet hos Westman, Aktsamling s. 60. Om överbyggare och nederbyggare i Ume älv se t.ex. protokoll 5 aug. 1668, samma arb. s. 105 ff.

Hertting har rätt ingående skildrat dessa tvistigheter, varför de kunna beröras mera översiktligt här.⁵²⁾ Kungl. Maj:t bestämde nu den 12 jan. 1733, sedan tidigare åtgärder haft otillräcklig verkan, att alla de som i 1664 års längd stode för laxtaxa skulle, på samma sätt som skett vid Ijo och Kemi socknar i Österbotten, sammansättas om vissa fisken, som bekvämligast kunde inrättas i älven.⁵³⁾ Beslutet, till vilket initiativet i själva verket icke tagits av myndigheterna utan av allmogen i Övertorneå, verkställdes emellertid icke omedelbart utan först långt senare, sedan flera nya resolutioner utfärdats. Redan här bör dock beslutets innebörd beröras. Den naturligaste tolkningen är, att beslutet ej i och för sig åsyftade eller kunde innebära något principiellt upphävande av böndernas förut erkända skatterätt. Snarare får beslutet uppfattas så, att Kungl. Maj:t -- på begäran av en stor grupp av bönderna, med begagnande av sin allmänna befogenhet att utfärda ekonomiska, näringsreglerande föreskrifter och med fäst avseende vid delägarnas kollektiva ansvar för den ända sedan 1619 gällande laxtaxan -- påbjöd ett slags fiskereglering av innebörd att en art av gemensamhetsfisken skulle bildas.⁵⁴⁾ En jämförelse erbjuder sig osökt med allehanda andra näringsregleringar och med åtskilliga djupt ingripande, administrativt utfärdade skiftesregler (låt vara att vissa principiellt grundläggande storskiftesregler under frihetstiden underställdes ständerna). Naturligtvis kan man säga, att Kungl. Maj:t åtminstone ur en senare tids synvinkel genom sitt påbud tangerade gränsen för sådana bönders enskilda rätt vilka motsatte sig anordningen, men längre torde man ej komma vid en objektiv tolkning.

Såsom nämnts genomfördes icke 1733 års resolution omedelbart. År 1741 upprättade lantmätaren Hackzell en karta över fiskeverken i älven.⁵⁵⁾ I beskrivningen redovisas 117 pator nedifrån Älvmynning-

52) Se Hertting s. 71 ff. med hänvisningar. Se även kammarkollegiets yttrande i Kangosmålet; Prawitz s. 66 f. Sådana tvister förekommo sedan gammalt i alla älvar av betydelse, jfr föregående not. Se också Lewenhaupt.

53) Nordqvist s. 119, Lewenhaupt bil. 24.

54) Jfr Hertting s. 76. Till nackdel för bönderna kunde dock måhända hänvisningen till Kemi och Ijo tolkas, eftersom utvecklingen i regalrättslig riktning synes ha hunnit längre där. Jfr ovan detta kap. not 36. Denna omständighet spelar dock mindre roll än resolutionens tillkomsthistoria och lokala förutsättningar.

55) Kartan, i flera delar, reproducerad hos Lewenhaupt (efter bil. 27). Jfr samma arbete, texten s. 17. De på kartorna tecknade beskrivningarna, som äro svårsläsliga på L:s reproduktion, avtryckta hos Nordqvist s. 124 ff.

en och uppåt. Efter nr 113 "Wojena Niska" och före nr 114 "Kousari pata" är följande antecknat:

"Härhos blef ock anmärkt, att vid Witsaniemi, 1/4 mil ifrån denne forss 8 stycken kolekar, under 4 tunnor salt lax i årlig afgift af 32 jntressenter, efter högvälborne herr general majoren och landshövdingen Cruses samt tings rättens resolution af den 20 och 21 Februarii 1688 dragne varde.

Bockholmsfisket, som med 7 lisp. lax är belagd och brukas med notdragande af en del Peckilä och Witsaniemi boer till hälften och den andra hälften af Helsingeby boer, jämte Olof Andersson i Koivukylä de förra uti 4 och de sednare uti 3 notlag fördel."⁵⁶⁾

Nästa steg i utvecklingen blev landshövdingens resolution 12 nov. 1759.⁵⁷⁾ Där bestämdes, att fisket -- trots 1733 års beslut -- skulle idkas "på thet förra och wanliga sättet, efter hwars och ens ärhållne fördrag, Taxering och domar". Resolutionen, som anger sig vara given med anledning av en hela allmogens namn gjord ansökan om gemensamma fisken, refererar utförligt vad som tidigare hänt i saken ända sedan 1633 och omtalar, att vissa bönder protesterat mot inrättande av samfällt fiske. Sådan protest hade kommit bl.a. från Vitsaniemibönderna.⁵⁸⁾ Principiellt är resolutionen icke fullt klar. Landshövdingen har tydligen dragit sig för att mot protester tvinga fram en samfällighet. I motiveringen säger han å ena sidan, att laxfisket "är Kronans rättighet i Torneå Älf", vilket synes utgöra ett påstående om regalrätt. Samtidigt säger han å andra sidan, att "med thet sökta samfälte fisket i Torneå Älf, hwarken på ett sätt eller annat är enighet och stadga, ej heller liknar sig med thet som finnes uti Kiemi och Ijo, och mig icke är tillståndigt, att döma om minskande af Skatte Hemmans tilhörigheter ifrån Bolbyar och Roterung, emot Skatte bref, Soldate Indelnings wärk, och laga kraft wundna domar, mindre at häfwa the af Kongl. Maj:st författade tydeliga stadgar,

- 56) Nordqvist s. 145 f. (från kartan nr 5). Om 1688 års resolution, som föranleddes av att Vitsaniemifisket råkat i ödesmål, så att efter uppbud vissa nya delägare kommo med, se Lewenhaupt, texten s. 31.
- 57) Lewenhaupt bil. 26, Nordqvist s. 166 ff. S. 152 ff. finnes ett protokoll 13 juni 1759 med en förening mellan fiskebrukarna om bildande av samfällt fiske och indelning i 8 kolklag. Den blev dock icke tillämpad då. Protokollet även hos Lewenhaupt såsom bil. 25. Se vidare dennes textframställning s. 17 ff. Märk behandlingen av Hellelä-patan, samma arb. s. 33.
- 58) Nordqvist s. 167. Jfr Lagerbomms brev till landshövdingen 1759, samma arbete s. 163 f., angående ett majorsboställes del i fisket: boställets fiske vore liksom bostället krono och borde icke betala så hög avgift som emot privata fisken svarade.

och slutne Contract".⁵⁹⁾ I referatet av den tidigare utvecklingen nämnes också kungl. brevet 20 febr. 1640, att intet intrång borde ske i skatte och arvefisken, utan innehavarna få dem såsom deras rätta fång okvalt behålla.⁶⁰⁾ Huvudintrycket av resolutionen blir alltså respekt för böndernas skatterätt till fisket, och frasen om laxfisket om kronans rätt är antingen en formell eftergift eller en hänsyftning på ett slags regalrätt, som väsentligen blott var lika med kronans rätt till laxtaxan samt dess rätt att i viss mån reglera fiskets utövning. I en något tidigare under 1759 utfärdad kungörelse med förbud mot ljustrande m.m. av lax under viss tid av året hade samme landshövding sagt, att "laxfisket i floderna här i höfdingedömet, är af ålder kronans rättighet, hwilken under vissa villkor är enskilda personer uppdragen, så på krono som skatte grund".⁶¹⁾ Denna motivering klingar mera regalrättsligt, men påbudet i och för sig hade rent fiskevårdande syfte, varvid landshövdingen i förbigående också inskräppte, att ingen borde fiska lax som ej vore därför taxerad. Det kan tilläggas, att laxtaxelängden av 1759 hade kvar de gamla rubrikerna "Krono Öijar" och "Bönders bruk". Vitsaniemi stod nu för 4 tunnor.⁶²⁾

Motsättningarna mellan de fiskande fortsatte. Såsom Lewenhaupt och Hertting skildrat, besvärade sig Övertorneåborna 1765 över 1759 års resolution. Samtidigt begärde Nedertorneåborna att få behålla sina laxfisken, som de och deras förfäder från uråldriga tider innehaft mot taxans riktiga betalande; men om mot förmodan fiskerierna oaktat urminnes possession, domar och fastebrev numera skulle anses och förklaras av någon annan än skatte natur, så begärde de att få lösa dem till skatte.⁶³⁾ Kungl. Maj:t upphävde nu genom resolution 6 mars 1765 landshövdingens beslut av 1759 och förordnade, att den

59) Nordqvist s. 174. Tidigare i motiveringen (s. 172 f.) heter det: "Mig tilkommer thet thessutom icke att mot en laga Rättegång med inrättning af ett nytt fiske och nedläggande af gamla byggnader, uphäfwa Laga Kraftwundna domar och förtyda Kongl. Maj:ts och Riksens Kammar Collegii Skatte Bref, för hwilka Kronan står i hemul, så wäl som för Roterungen på wissa och utmärckta fiskeställen, samt således emot santtycke betaga innehafwarne, som icke brutit, then ägande rätt och tilhörighet, hwarwid the efter Kongl. Maj:ts Nådige försäkringar af mig böra skyddas."

60) Det återopas också (s. 170), att Torneå härads tingsrätt genom dom 27 juli 1689 förklarar, att laxpator skulle med hävd kunna försvaras och i arv gå, såsom annan egendom.

61) Nordqvist s. 164 f.

62) Lewenhaupt bil. 27, Nordqvist s. 176 ff. Förmedlingen från 6 till 4 tunnor torde ha skett redan 1687. Lewenhaupt, texten s. 16.

63) Nordqvist s. 196 ff. Jfr s. 194 f. Se vidare Hertting s. 72 ff. Jfr Prawitz s. 51.

förut anbefallda sammansättningen av laxfisket skyndsamt skulle verkställas, vilket också skedde, så att 8 kolklag bildades.⁶⁴⁾ Bönderna fingo visserligen stöd i sin äganderättsståndpunkt av den riksdagsdeputation, som vid 1765-1766 års riksdag yttrade sig över krigsbefälets besvär över 1765 års beslut.⁶⁵⁾ Det beslöts dock, att med laxfisket skulle förbli vid 1765 års resolution, se kungl. res. 12 nov. 1766 och kungl. brev till kammarkollegium 3 dec. s.å.⁶⁶⁾ Emellertid är att märka, att 1765 års resolution stadgade, att "det samfällde fiskandet endast tils vidare, men ännu icke såsom en ständig författning må värkställas". Landshövdingen lät kungörelse i ämnet utgå 18 april 1767, däri han för olovligt laxfänge hänvisade till BB 18:1 (konungens enskilda fisken i stora strömmar m.m.).^{66a)}

Under den följande tiden förekommo nya slitningar, särskilt om vilka som hade del i fisket och hur andelarna i samfällda taxan skulle beräknas. Dessa av Lewenhaupt ingående skildrade tvistigheter kunna här förbigås.⁶⁷⁾ De slutade med ett fasthållande av principen om att endast de gamla laxtaxedelägarna, å vilka 1733 års resolution lydde, hade del i fisket; samtidigt förklarades, att laxtaxan ingen gemenskap ägde med deras hemmans skatt och att delägarna ägde själva intaga vem de ville i laxfisket. Vid 1771 års riksdag gjordes ett (delvis med falska fullmakter underbyggt) försök att få det samfällde fisket upphävt, men resultatet blev det motsatta, nämligen samfällighetens befastande genom kungl. resolution 8 sept. 1773. I motiveringen förklarade Kungl. Maj:t, att laxfisket i Torne älv vore en urgammal kronan tillhörande egendom, som blivit indelt till nyttjande åt flera hemman mot fastställd taxa.⁶⁸⁾ Regalitetstanken med avseende å Tornedalslaxfisket hade tydligen nu vunnit fotfäste inom administrationen, och den utvecklade sig snabbt till en princip, som behärskade sinnen. Fisket blev för de enskilda brukarna en samfäll-

64) Lewenhaupt bil. 63, Nordqvist s. 198 ff. Kolklagsindelningen framgår av 1765 års laxtaxelängd, Lewenhaupt bil. 65. Vitsaniemi ingick i åttonde kolklaget.

65) Deputationens betänkande hos Nordqvist s. 225 ff. Jfr Lewenhaupt, texten s. 37, Hertting s. 73.

66) Lewenhaupt bil. 67, 68, Nordqvist s. 234-236.

66a) Lewenhaupt bil. 75, Nordqvist s. 247-249.

67) Lewenhaupt, texten s. 36 ff. Vissa detaljer om Vitsaniemi s. 49.

68) Lewenhaupt bil. 86, Nordqvist s. 291 f.

lighet, ytterst grundad på 1664 års laxtaxelängd. Kammarkollegiet gick i spetsen vid hävdande av regalrättskonstruktionen och lancerade principen om ett generellt laxregal; redan på 1760-talet hade kollegiet velat utarrendera Torneälvens laxfiske.⁶⁹⁾ 1779 förklarade kollegiet det vara ostridigt, att fisket utgjorde en kronans tillhörighet och att Kungl. Maj:t ägde rättighet att ställa laxfisket under arrende till den högstbjudande enligt 1766 års allmänna författning om utarrendering av kronoegendomar.⁷⁰⁾

Efter nya förvecklingar, som icke torde behöva skildras här med hänsyn till Lewenhaupts och Herttings utredningar, kom det formella dråpslaget mot böndernas fiskerätt genom Kungl. Maj:ts beslut 9 mars 1786 att på 15 år utarrendera "Torneå elfs regale laxfiske" till assessorn B.D. Jerlström.⁷¹⁾ Härmed började en ny epok, som till sin huvuddel hör till nästa kapitel. Utarrenderingen är närmare skildrad i handlingarna i Vitsaniemimålet och i utredningarna av Lewenhaupt och Hertting. "Sålunda hade", yttrar Lewenhaupt (s. 57), "den mellan allmogen länge förda tvisten om delaktigheten i samfälda laxfisket ledt derhän att samma allmoge alldeles förlorade sin rätt och att kronan fick sin gamla taxa utbytt mot en betydligt förhöjd penningeavgift". Åtgärden accepterades icke stillatigande av bönderna. Riksdagsmannen J.H. Isaka inlade å allmogens vägnar en gensaga, men denna avvisades av Kungl. Maj:t i resolution 2 oktober 1786. Kungl. Maj:t fann där, oaktat vad allmogen däremot påstått, att Torneälv laxfiske vore en kronans ostridiga och urgamla egendom, grundad uti 1282 och 1655 års riksdagsbeslut, jämte flera allmänna akter och handlingar, vilket yttermera styrktes av att kronan för mer än 130 år sedan bortarrenderat detsamma.⁷²⁾ Efter en utveckling, varom hänvisas till tidigare utredningar, lyckades allmogen såtillvida vinna viss praktisk framgång, att den fick övertaga arrendet. Genom kungl. brev 16 augusti 1791 uppläts Torneälv regala laxfiske till allmogen, på 100 års tid mot ett årsarrende av 1.000 rdr.⁷³⁾ I 1792 års jordebok är fisket uppfört såsom arrendefiske.⁷⁴⁾

69) Prawitz s. 56 f., 58, 59.

70) Lewenhaupt, texten s. 50 ff., Hertting s. 74 f.

71) Lewenhaupt bil. 93, 94. Jfr nr 95. Nordqvist s. 363 ff., 364 ff., 366 ff.

72) Lewenhaupt bil. 96, Nordqvist s. 369 ff.

73) Lewenhaupt bil. 98, 99, Nordqvist s. 392-394. Se även Prawitz s. 70 f.

74) Lewenhaupt bil. 100, Nordqvist s. 395.

Skall man efteråt bedöma vad som skedde på 1780- och 1790-talen med laxfisket i Torne älv, och skall man därvid se händelserna mot bakgrunden av den tidigare rättsutvecklingen, är det svårt att komma till annat resultat än att genom administrativt maktspråk en regalrätt genomfördes, som icke tidigare hade vunnit erkännande, varvid Kungl. Maj:t till och med stödde sig på historiskt så odugliga grunder som Helgeandsholmsbeslutet, en godtycklig tolkning av 1655 års riksdagsbeslut och en tydlig feltolkning av arrendeupplåtelsen till Kengisfors bruksägare 1653. Man kan icke säga att det i Torne älv före 1734 års lags ikraftträdande hade utbildats något verkligt laxfiskeregel av den natur, att det kunde gå in under begreppet enskilt kronofiske. Torneälvens laxfiske hörde ej till de "kronans urminnes huvudfisker i stora strömmar", som omtalades i 1682 års reduktionsstadga.⁷⁵⁾ Förhållandena voro dock i mitten av 1700-talet på glid och tedde sig in på 1760-talet mera oklara än förut. Det är alltid svårt att åsätta en gånge tids förhållanden en beständig etikett, men det förefaller dock högst tvivelaktigt, om en sådan "förtätning" av kronans anspråk vid medlet av 1760-talet hade skett att dessa med fog kunde anses skyddade av undantagsreglerna i 1766 års fiskeristadga. Rätteligen borde "förtätningen" f.ö. även ur stadgans synpunkt ha skett före 1734 års lags ikraftträdande. I verkligheten kan den knappast sägas ha skett förrän på 1780-talet. Det sagda betyder, att 1780-talets åtgärder stå i dålig överensstämmelse med de allmänna fiskerättsgrundsatserna i såväl 1734 års lag som 1766 års fiskeristadga.⁷⁶⁾ De protester, som förekommo,⁷⁷⁾ synes innebära att man -- oaktat 1791 års arrendeupplåtelse till allmogen -- ej har anledning att anse, att allmogen avstått från sina anspråk. Bönderna gjorde endast det praktiskt sett bästa möjliga av en svår situation, sedan deras invändningar därom, att deras skatterätt tidigare erkänts, att de kunde åberopa urminnes hävd m.m., hade avvisats av kronans högste företrädare.

Hur starkt de legala idéernas anlopp nu plötsligt blev just i Tornedalen visar sig därav, att kronan på 1780-talet i viss utsträckning lade under sig även sikfisket i älven, även i detta fall under hänvisning till bl.a. Helgeandsholmsbeslutet.⁷⁸⁾

75) Prawitz s. 46.

76) Hertting s. 126. Frågan återkommer i nästa kap.

77) Se härom även Lewenhaupt, texten s. 59.

78) Prawitz s. 69 f.

Tornedalsbönderna reagerade mot kronans krav icke endast genom de förut skildrade protesterna mot utarrenderingen av laxfisket utan även på annat sätt, och såsom Prawitz visat synes häradsbördingen i orten ha aktivt verkat för böndernas sak. Bl.a. hävdade han, att strandpatorna i älven voro av annan egenskap än kronolaxfisket.⁷⁹⁾ Strandägarna stämde också kronan på 1780-talet. De vågade icke vid detta tillfälle bestrida kronans rätt till laxfisket i kungsådran men yrkade "att såsom skatte- och bördemän varda från allt intrång bibehållna i vår köpta och av kronan sålda ägande- och nyttjorätt av land, strand och en tredjedel av djupaste vatten på ömse sidor av Kungl. Maj:ts och kronans - - - kungsåder". Bönderna vunno i häradsrätten 1788 och i lagmansrätten 1789. Medan målet låg i hovrätten, inträffade beviljandet av hundraårsarrendet 1791, varefter målet avfördes i hovrätten.⁸⁰⁾ Det återupptogs på 1820-talet, se nedan.

79) Prawitz s. 74.

80) Prawitz s. 76 f., Nordqvist s. 384, Krångedehandl. IV s. 435.

Kap. IV.

Rättsutvecklingen i Tornedalen med avseende å laxfisket under 1800-
talet och fram till våra dagar, Slutsatser beträffande
Vitsaniemi.

1. Sedan uppfattningen om laxfisket i Torne älv såsom ett kronan tillkommande regalt fiske segrat hos myndigheterna vid 1700-talets slut, rotfäste sig denna åskådning mer och mer hos kronans företrädare. Den lades också till grund för regleringen i 1810 års gränstraktat mellan Sverige och Ryssland, där det bl.a. gällde att bestämma grunderna för fiskets fördelning mellan svenska och finska sidan. Traktaten bekräftade tillika hundraårsarrendet.¹⁾ Fiskerätten i dess omvandlade form av delaktighet i arrendet ansågs dock alltså i fortsättningen bilda ett slags fiskelotter sammanhörande med delägarnas hemman, och det kan antagas att inkomsten av fisket påverkat hemmanens värden vid överlåtelser.²⁾

Såsom berörts i föregående kap., hade kronan på 1780-talet sökt slå under sig även sikfisket. Senare sökte kronan utarrendera även "småfisken" och "träskfisken" på skattehemmans grund i bl.a. Västerbotten.³⁾ En fortlöpande dragkamp om de olika fiskena förekom, och på 1800-talet började så småningom en glidning åt motsatt riktning. I en känd process om Kalix älv vunno söckenmännen över kronan, såvitt angår fiskerätten utanför kungsådran och den s.k. regala laxpatan (vid Kengisfors). Högsta domstolens dom föll den 21 sept. 1824.⁴⁾ Kungl. Maj:t retirerade därefter med avseende å vissa tidigare omstridda smärre fisken i övre Norrland.⁵⁾ Dessutom återupptogs det på 1790-talet nedlagda målet om fisket i Torne älv och avdömdes av Högsta domstolen den 2 nov. 1826. I domen berättigades de strandägare, som besutto sin jord med skattemannarätt, att under full äganderätt begagna det omtvistade fisket inom deras rågång och vid de

1) Lewenhaupt, texten s. 66 ff., bil. 101-103, Nordqvist s. 402-405, Hertting s. 53, 78 f. med hänvisn.

2) Hertting s. 80, 90. Jfr vidare nedan. Med hänsyn till fördelningen mellan de båda rikena gjordes noggranna uträkningar om delaktigheten med början 1811, varvid dock de svenska och finska uträkningarna utvisade smärre differenser. Se Lewenhaupt s. 68-70. Det samfällade fisket bedrevs enligt en 1791 överenskommen indelning i sex kolklag. Om fiskeplatserna (de regala patorna) se nedan.

3) Prawitz s. 73.

4) Krångedehandl. IV s. 427 ff., Prawitz s. 80-84.

5) Prawitz s. 84.

stränder, till vilka deras land sträckte sig, utan annan avgift än hemmansskatten. Domen avsåg otvivelaktigt icke laxfisket i kungsådran, men på denna hade kärandena i målet icke gjort anspråk.⁶⁾ Rörande åtskilliga norrländska fisken förekommo sedermera under 1800-talets lopp rättegångar, som i stort sett ingingo i antiregalistisk riktning, såsom Prawitz visat. Nu sist åsyftade rättegångar avsågo dock ej Torne älv. På en viktig punkt vann kronan, nämligen i fråga om rätten till laxfiske och visst annat fiske i Lule älv. Detta skedde genom en Högsta domstolens dom 1832, under vad Prawitz kallat ett återfall i regalistisk rättspraxis.⁷⁾

Vid den förut omtalade stora fiskeregleringen 1850 bestämdes, att för kronans räkning skulle behållas större laxfisken och vissa strömmingsfisken. Med stöd härav behölls för kronans räkning Torne älvs regala laxfiske, som ju alltså var utarrenderat enligt 1791 års öppna brev.⁸⁾ Genom kungl. kungörelse 10 maj 1872 (SFS nr 24) utfärdades stadgar för fiskets bedrivande inom Torne älvs fiskeområde. Dessa stadgar grundade sig på en svensk-rysk deklARATION av den 25 mars/6 april 1872.⁹⁾ Det regala laxfisket bedrevs hela tiden genom pator på vissa bestämda fiskeplatser (såsom också skett med gemensamhetsfisket på 1700-talet). Från 1790-talet och under hela 1800-talet förekommo åtta regala huvudfiskeverk: Kiviranta, Danski, Suumisaari, Boomi, Törmä, Karungi, Vartusaari och Marjosaari. Dessa begagnades efter visst system av delägarna i hundraårsarrendet, utan bundenhet vid belägenheten av dessas ägor.¹⁰⁾ Vid sidan av det regala laxfisket hade strandägarna i kraft av bl.a. 1826 års dom viss erkänd strandfiskerätt i varje fall för fångst av sik och annan mindre fisk. Fisken av dylik art, vilka föllo in under vad i officiella handlingar kallades hemmansfisken, idkades med strandpator, i någon mån med notdragning samt med håv; av allt att döma fångades i strandpator och vissa årstider genom notdragning ej blott sik och

6) Prawitz s. 84 med källhänvisningar, Hertting s. 43 f. samt bil. 1. Domen finnes även hos Malmgren, Handlingar och förordningar angående Finlands fiskerier, h. 3 s. 360 ff, och i 1892 års betänkande, bilaga A. Jfr föreg. kap. Domen beröres ytterligare nedan. Där behandlas också en HD:s dom 20 juli 1842, Hertting bil. 2.

7) Prawitz s. 85-91, 99, 101 f. Av hänsyn till Prawitz' utredning har praxis beträffande andra älvar än Torne älv här behandlats endast i korthet. Här kan hänvisas också till justitierådet Ericssons yttrande i NJA 1951 s. 413 (se s. 434-436).

8) Prawitz s. 95, Hertting s. 36.

9) Deklarationen intagen hos Nordqvist s. 471 ff.

10) Se närmare Hertting s. 96 ff.

mindre fisk utan även i en viss utsträckning lax. Det är möjligt, att notfiske av lax på våren, innan de regala patorna hunnit sättas upp, ansågs tillåtet.¹¹⁾ I den mån det regala laxfisket kunde antagas icke sträcka sig till vissa delar av älvens vattensystem, torde allmänna fiskeregler där ha ansetts gälla. Frågan om det regala laxfiskets geografiska begränsning återkommer nedan.

Rörande fiskets redovisning i jordeboken under 1800-talet må anmärkas, att 1801 års jordebok hade tre rubriker: laxtaxan för havs-sjöfisker, laxtaxan av fisken i Torne älv samt not- och träskfisker. I 1825 års jordebok äro alla fiskelägenheter i Tornesocknarna upptagna såsom kronofiskerier under två huvudrubriker: stadge eller ständiga fisken och arrendefisken. Till den senare kategorien hörde Torne älvs regala laxfiske. I 1876 års jordebok finnas däremot de tre huvudrubrikerna krono under allmän disposition, krono under enskild disposition samt skatte. "Torne älvs regala laxfiske" är fört såsom krono under allmän disposition. För ytterligare detaljer hänvisas till Herttings utredning.¹²⁾ Genom redovisningen i jordeboken blev det regala laxfisket, i den mån det rätteligen kunde anses bestå, att anse såsom fast egendom enligt lagen den 24 maj 1895 ang. vad till fast egendom är att hänföra, 5 §.

Under 1860- och 1870-talet skedde i Övertorneå och Hietaniemi avvittringsförrättningar och i samband därmed laga skiften av byarna. Dessa förrättningar äro av stor vikt för det senare rättsläget men behandlas lämpligen i ett avsnitt för sig (nedan under 2). Under 3 skall det regala laxfiskets redovisning i jordregistret beröras.

När tiden för det hundraåriga arrendets slut började närma sig, blev problemet aktuellt, huru rättsläget skulle gestalta sig därefter. Länsstyrelsen förklarade i kungörelse den 31 dec. 1890, att rätten till det regala laxfisket i Torne älv komme att den 14 mars 1892 återgå till kronans fria förfogande. Frågan berörde uppenbarligen icke blott Sverige utan även Finland, och den blev därför föremål för behandling i en svensk-rysk kommission, som avgav betänkande 1892.¹³⁾ Kommissionens sekreterare Lewenhaupt hade såsom underlag utarbetat den historiska redogörelse, som här ovan ofta citerats.

11) Hertting s. 98, 99 f., 132.

12) Hertting s. 28-29. Se även lantmäteristyrelsens utlåtande i Kangosmålet, NJA 1951 s. 413, närmare bestämt s. 417.

13) Betänkande och förslag afgifvet i januari 1892 af svenske ombuden i kommissionen för utredning af frågan om den framtida dispositionen af det regala laxfisket i Torneå elf. Stockholm 1892.

På denna redogörelse baserade kommissionen sin mening, att laxfisket vore en kronans (kronornas) tillhörighet.¹⁴⁾ Kommissionen var emellertid medveten om att ortsbefolkningen icke -- efter vad jag här skulle vilja kalla det hundraåriga vapenstilleståndet 1791-1891 -- hade släppt sina principiella anspråk på fisket. Kommissionen yttrade i sitt betänkande bland annat följande:

"Emellertid synes det ombuden icke omöjligt, att under den närmaste framtiden försök skall göras att jemväl få laxfisket i elfven förklaradt för enskild egendom. Vid de förhandlingar Kommissionen under sitt sammanträde i Torneå haft med representanter för elfdalens allmoge hafva nämligen flere af dessa, särskildt de för nedre socknarne, framkommit med det påstående, att någon regalrätt ej förefunnes, utan att laxfisket i stället vore en allmogens tillhörighet. Den form, detta påstående hade, ger vid handen att man förestälde sig det allmogen icke skulle kunna åläggas att emot sitt bestridande afträda nyttjanderätten till fisket, i följd hvaraf det skulle blifva en nödvändighet för Kronorna att till domstol instämma nuvarande fiskeintressenterna. Under sådana förhållanden skulle allmogen, åtminstone intill dess tvisten blifvit slutligen afgjord, få blifva i orubbad besittning af sin fiskerätt och skulle Kronorna nödgas i bevis leda regalrättigheten till fisket, hvilket naturligen måste innebära en viss grad af svårighet, då såsom stöd för dylika rättigheter sällan kan åberopas vissa aftal och förordnanden, utan allenast en häfd, lika gammal som landets första bebyggande.^{14a)} Då emellertid de nuvarande fiskearrendatorernas rätt uteslutande grundar sig på ett enskildt köpeaftal ¹⁵⁾ samt Svenska Kronans med godkännande häraf år 1791 dem gjorda medgifvande att jämte 'donatairerna' ¹⁶⁾ få nyttja laxfisket under 100 år, lärer, enligt ombudens förmenande, arrendatorerna icke kunna undgå att, om sådant af de Höga Kronorna påfordras, jemlikt såväl i Sverige som Finland gällande lag vid upplåtelsetidens slut få afstå fisket, och blifver då för strandbyggarne, derest de önska få sin förmenta eganderätt till fisket erkänd, ingen annan utväg än att å sin sida anhängiggöra rättegång emot Kronorna. Huruvida utsigt förefinnes för allmogen att i en sådan rättegång blifva vinnande part, är en sak hvarom ombuden ej torde böra uttala någon bestämd mening, ehuruval ombuden på grund af de historiska aktstycken, som varit att tillgå, äro öfvertygade om att Kronornas rätt till fisket är väl förvarad. Emellertid bör enligt ombudens åsigt i intet fall möjligheten för Kronorna att gå regalrätten förlustig tillmätas den betydelse, att Kronorna på grund deraf skulle uppskjuta fiskets omreglering till tidpunkten för tvistens slutliga afgörande. För Kronorna finnes nämligen alltid den utvägen att på hvad sätt fisket än för framtiden disponeras härvid fästa sådant vilkor, som tryggar Kronorna för hvarje ersättningsanspråk från de nye innehafvarnes sida, i händelse regalrätten varder Kronorna lagligen afhänd." ¹⁷⁾

14) Betänkandet s. 1 f.

14a) Understrykningen gjord här.

15) Detta syftar på att allmogen, för att få till stånd 1791 års upplåtelse, genom avtal med tidigare arrendator (som var assessor Jerlströms rättsinnehavare) hade förvärvat dennes rätt.

16) Dessa voro vissa s.k. privilegierade fiskerättshavare (boställshemman samt den ursprungligen till Torneå stad donerade Mattila by), vilka vid sidan av arrendatorerna hade del i fisket. Se Hertting s. 91 ff.

17) 1892 års betänkande s. 2 f.

Någon rättegång kom dock aldrig till stånd mellan allmogen och kronan på 1890-talet. Den svensk-ryska kommissionens förslag ledde till konventionen den 23 febr. 1897 ang. samfällt brukande av svenska och ryska kronornas laxfiske i Torne älv (SFS 1897 nr 59). Om tillämpning av konventionen, som trädde i kraft den 14 mars 1902 och gällde till den 14 mars 1917, förordnades i kungl. brev 30 mars 1900. Fisket hembjöds de tidigare arrendatorerna ävensom innehavarna av de s.k. privilegierade fiskelotterna. Hembuden antogs dock icke, utan fisket uppläts på auktion från år 1903.¹⁸⁾ En ny konvention, avsedd att efterträda den från 1897, undertecknades i Petrograd den 3 juli 1917. Genom de politiska förändringarna i Ryssland samt Finlands frigörelse hann konventionen dock aldrig sättas i kraft. Närmast följde nu en mellantid, varunder den gemensamma förvaltningen av laxfisket fortfor i viss anslutning till den icke längre gällande konventionen av 1897. Från 1920 utarrenderades vissa fiskeverk till älvens flottningssällskap, och några utbjöds på offentlig auktion till nyttjande.

Efter ett nytt kommissionsarbete under åren 1920-1924 slöts den 10 maj 1927 mellan Sverige och Finland en konvention "angående ordnandet av det samfälliga laxfisket i Torne och Muonio älvar;" härtill fogades en särskild deklaration samma dag ävensom en stadga för fiskets bedrivande m.m. För Sveriges del antogs konventionen och vad därtill hörde av riksdagen efter Kungl. Maj:ts proposition nr 250/1927.¹⁹⁾ Konventionen bygger -- liksom tidigare överenskommelser -- på antagandet om kronornas regalrätt till laxfisket. Den grundläggande rättsfrågan beröres i propositionen mycket kortfattat. Propositionen nämner, att 1920-1924 års kommission åberopat och hänfört sig till förarbetena till 1897 års konvention samt att kommissionen för egen del förklarat sig icke kunna finna, att under tiden därefter några omständigheter framkommit, som kunde föranleda till tvivelsmål angående kronans rätt till laxfisket. Vidare framgår av propositionen, att länsstyrelsen i Norrbottens län anfört, att länsstyrelsen ej ansett sig hava anledning att för det dåvarande gå närmare in på frågan om det krav på resning av spörsmålet om äganderätten till laxfisket i Torne älv, som syntes ligga bakom en framställning av vissa jordägare, då nämligen enligt länsstyrelsens me-

18) Hertting s. 82, 90.

19) Texten till konventionen m.m. framgår av propositionen samt ingår såsom nr 29 i Sveriges överenskommelser med främmande makter 1927.

ning tillfyllestgörande utredning om staternas äganderätt till fisket redan förut förefunnes och kommissionen för sitt arbete tagit till utgångspunkt, att denna äganderätt vore klar. Länsstyrelsen kunde ej heller av de förebragta handlingarna finna anledning frångå denna grund. Ville strandägarna göra sin uppfattning gällande, hade de att väcka process mot kronan. Tills vidare och intill dess en sådan process blivit slutligen avgjord, syntes ingen annan utgångspunkt vara möjlig än att staterna såsom dittills betraktades såsom ägare av fisket och att konventionen avslutades på denna bas. Slutligen nämnes i propositionen, att kammarkollegium åberopat av kollegium vid tidigare tidpunkt avgivet utlåtande, däri framhållits, att laxfisket i Torne Älv vore Kungl. Maj:t och kronan tillhörigt; och hade kollegium nu i denna del vidare anfört att, enär efter tiden för avgivande av sagda utlåtande icke, såvitt för kollegium vore känt, någon omständighet tillkommit av beskaffenhet att förringa giltigheten av nämnda regalrätt, som måste anses omfatta laxfisket jämväl i Torne Älvs bivattendrag, den av vissa jordägare gjorda framställningen icke syntes böra föranleda någon Kungl. Maj:ts åtgärd. Departementschefen ansluter sig i propositionen till kommissionens och kammarkollegiets uppfattning.²⁰⁾

Konventionen, som på grund av underlåten uppsägning alltjämt gäller, medförde en särskild lag 18 juni 1927 ang. rätt för Konungen att utfärda vissa föreskrifter rörande fisket inom Torne Älvs fiskeområde (SFS nr 218). Med stöd av konventionen samt nyssnämnda lag (som saknar intresse för själva principfrågan) utfärdades sedermera kungl. kungörelse 13 jan. 1928 ang. tillämpning av den genom deklarationen den 10 maj 1927 mellan Sverige och Finland fastställda stadga för fiskets bedrivande inom Torne Älvs fiskeområde (SFS 1928 nr 6). Genom konventionen och därtill anslutande regler utvidgades det med regalrättsregleringen avsedda fiskeområdet såväl uppåt älven som nedåt. Uppåt skulle det för staterna samfälliga laxfiskebruket sträcka sig så långt in i Torne och Muonio älvar, som dessa bilda gräns mellan de båda länderna och lax uppstiger i älvarna. Stadgan sträcker sig ännu längre i sin egenskap av intern svensk författning och omfattar hela Torne och Muonio älvar samt i dem inflytande strömdrag, så långt lax i dessa älvar och strömdrag bevisligen uppstiger, ävensom visst vatten i skärgården utanför Älvmynningen (1 §). Stadgan vilar uppenbarligen på antagandet, att den svenska kronans lax-

20) Propositionen s. 15-17, 29.

fiskeregal omfattar hela den svenska delen av Torne-Muonio älvars vattensystem.

Efter tillkomsten av 1927 års konvention övergavs auktionsförfarandet, då bönderna därigenom fått utstå konkurrens med utomstående penningstarka spekulanter, och fiskerätten uppläts mot avgift till ortens allmoge.²¹⁾ Genom nu nämnda upplåtelseform -- vars detaljer kunna utelämnas här -- har ånyo en viss anknytning skapats mellan hemmansinnehav och delaktighet i fisket. Vad de tidigare delaktighetsförhållandena angår, må erinras om att Hertting utrett, huru delaktigheten i stora drag utvecklats sig såväl före som efter arrendesystemets införande på 1780-talet.²²⁾ Av hans utredning framgår, att viss oklarhet om delaktigheten rådde, när utarrenderingen till Jerlström kom till stånd. För den senare utvecklingen har därför den förteckning fått stor betydelse, som användes vid arrendeupplåtelsen till allmogen 1791. I 1825 års jordebok finnas anteckningar om delaktigheten. Såsom en huvudprincip framträder där, att de gamla skattehemmanen ansågos ha anpart i laxfisket (laxfiskearrendet), medan de yngre skattehemmanen i stort sett voro uteslutna; här måste det vara fråga om en återverkan av 1700-talets principiella uppfattning, att delaktigheten grundade sig på 1664 års laxtaxa (ovan sid. 52, 55-56). Eihuru detaljförhållandena synas ha växlat, har Vitsaniemi by -- såvitt man kan se -- hela tiden varit representerad bland delägarna i laxfisket. I 1825 års jordebok förekomma såsom delägare från Vitsaniemi alla byns gamla skattehemman (nr 1-9, 13 och 14). Utan delaktighet ansågos vara i byn ingående fastigheter av krono natur samt det 1824 skattelösta hemmanet nr 12.

De under 1800-talet förekommande åtta regala huvudfiskeverken upprätthöllos till omkring 1900. Sedermera ha vissa verk nedlagts eller förändrats efter därom träffande konventionsbestämmelser och särskilda beslut. De nu befintliga fasta regala fiskeverken synas vara Kiviranta, Suumisaari och Marjosaari.²³⁾ Detta betyder dock icke att Torne älvs regala laxfiske -- i den mån detta principiellt erkännes -- skulle vara begränsat till dessa faktiskt existerande fiskeverk. Det regala laxfisket innebär uppenbarligen ett anspråk

21) Kronans inkomst genom dessa avgifter har starkt växlat. 1948 var den över 50.000 kr., 1953 ej fullt 5.000 kr. Genomsnittet för tioårsperioden 1944-1953 ligger ungefär vid 31.000 kr. Se Hertting s. 10.

22) Hertting s. 84 ff. Jfr 1892 års betänkande, s. 9 ff.

23) Om de regala fiskeverken se närmare Hertting s. 191 ff.

på ensamrätt för kronan till laxfiske i ett visst större område av älvens vattensystem (1927 års konvention räknar för övrigt icke blott med de fasta verken utan även med viss notdragning). Huru gränserna i så fall skola anses gå är ett särskilt problem, som återkommer i det följande. Det har redan nämnts, att 1927 års reglering utgår från antagandet av en regalrätt avseende hela vattensystemet (inklusive bivattendrag).

Nyss har omtalats, att allmogen på 1890-talet lät förmärka opposition mot kronans uppfattning, att fisket var regalt. Av intresse är, att vid denna tid också domänstyrelsen uttalade starka tvivel om kronans rätt. I ett av Hertting refererat yttrande den 11 aug. 1899²⁴⁾ gick styrelsen in på frågan om kronans fria dispositionsrätt till "det så kallade regala laxfisket". Styrelsen kritiserade de argument, som anförts på 1770-talet. Bl.a. riktade styrelsen sin kritik mot åberopandet av Helgeandsholmsbeslutet och av 1655 års reduktionsbeslut samt mot vantolkningen av 1653 års arrendeupplåtelse till Kengis bruksägare (jfr ovan sid. 46-47). Styrelsen förmenade, att kronans äganderätt och fria dispositionsrätt till laxfisket icke vore så given som den svensk-ryska kommissionen hade antagit.

Under den utredning, som föregick 1927 års konvention, förekommo också påståenden från jordägarehåll, att någon regalrätt i själva verket ej existerade. I propositionen till riksdagen talas om att beträffande kronans rätt "starka gensagor mött från ortsbefolkningens sida" och att vid förberedande sammanträden, som kommissionen haft med ortsbefolkningen, "bestämda protester rests mot påståendet om kronans äganderätt till laxfisket i vattendragen". Direkta framställningar gjordes också av vissa jordägare.²⁵⁾ I riksdagen blev det ingen egentlig debatt, men i andra kammaren anförde en representant för Norrbotten (herr Grapenson), utan yrkande, sina betänkligheter och sin förhoppning att man snarast måtte finna utvägar till en bättre samförståndslösning än vad som då föreslogs. Frågan hade, yttrade han, "under århundraden i ena stående grad fångat torneådsbefolkningens intresse och uppmärksamhet och icke sällan vållat stridigheter såväl mellan de olika byalagen där uppe som emellan befolkningen i Tornedalen och den svenska statsmakten". Han förklarade att "de båda höga fördragsslutande parterna torde snart nog genom sina vederbörande undersåtar få erfara, att befolkningen icke är nöjd med

24) Hertting s. 81.

25) K. prop. nr 250/1927 s. 16 f., Hertting s. 82, 83.

vad som här föreslås och beslutas, även om man med synnerlig tillfredsställelse i konventionsakten konstaterar ett litet tillmötesgående av folkets önsknings i fråga om fiskerättens nyttjande, ett tillmötesgående, som dock är mera skenbart än verkligt". Befolkningen ville, fortsatte han, icke fränkänna kronan all rätt till fisket, men med stöd av "såväl gammal hävd som en del åldriga handlingar" framhävde man där uppe med stor bestämdhet, att jämväl befolkningen ägde en del i fisket. "Man betraktar ofta tillståndet efter år 1891, då svenska och ryska kronan gemensamt förklarade sig som ensam ägare till laxfisket i gränsälven, som en kränkning av befolkningens gamla, lagliga rättigheter, och alla skäl föreligga till antagandet att vederbörande staters jämväl nu bekräftade avsikt att även i fortsättningen enbart för kronans räkning disponera detta fiske allt framgent kommer att kännas som ett öppet sår i många torneådalings sinnen."²⁶⁾

Slutligen har regalrättsfrågan tagits upp genom Vitsaniemi byamäns nu aktuella stämningsyrkande år 1949 mot kronan vid Torneå tingslags häradersrätt. Efter denna tidpunkt har ytterligare tillkommit, att Högsta domstolen i tre domar återgivna i NJA 1951 s. 413 klart underkänt regalrätten i fråga om vissa delar av älvens vattensystem och sålunda i varje fall förkastat det generella regalrättsantagande, på vilket 1927 års konvention och bestämmelser vila.

2. I föregående avsnitt har eftersträfvats en allmän teckning av förloppet i stort efter 1790-talet, med angivande av kronans principiella regalrättsståndpunkt och ortsbefolkningens fasthållande vid anspråken på fisket. Av framställningstekniska skäl har hela frågan om avvittringen och de laga skiftena där förbigåtts, ehuru frågans principiella betydelse framträtt redan genom vad som antytts i kap. II, avsnitt 5 (sid. 36-37).

Här skall först påpekas, att riksgränsregleringen mellan Sverige och Finland åren 1810-1823 i denna utredning ansetts kunna lämnas utanför.²⁷⁾ Vad beträffar avvittrings- och skiftesförrättningarna, behöver förloppet av desamma icke i detalj behandlas här, då detta ingående undersökts av Hertting.²⁸⁾ De viktigaste punkterna måste

26) Andra kammarens protokoll 1927 bd 5 nr 39, s. 57.

27) Hertting s. 53-56. Vad därvid överenskoms om s.k. suveränitets-holmar m.m. har ingen direkt betydelse för den aktuella frågan om laxfisket.

28) Hertting s. 51 ff., 141 ff.

emellertid för sammanhangets skull vidröras, eftersom avvitttringarnas rättsliga bedömning måste avhandlas i det följande.

Under 1700-talet kom icke någon avvitttring till stånd i de trakter, som här äro av intresse, även om en viss avvitttringsberedning skedde.²⁹⁾ När avvitttringen sedermera genomfördes, verkställdes den på grundval av 1824 års avvitttringsstadga för Västernorrlands, Västertobottens och Norrbottens län. För Övertorneå avvitttringslag, omfattande nuvarande Övertorneå och Hietaniemi socknar m.m., påbörjades avvitttringen 1860 och fastställdes genom länsstyrelsens utslag den 31 dec. 1869 i de delar, som här äro av intresse. Utslaget vann laga kraft. Områdesutbrytningen fastställdes sedermera av länsstyrelsen 1873. I anslutning till avvitttringen genomfördes laga skiften å byarna vid älven.³⁰⁾

Såsom lantmäteristylelsen påvisat i sitt yttrande den 15 sept. 1950 i Vitsaniemimålet och såsom även Hertting skildrat i sin utredning, förekom i Övertorneå avvitttringslag en dubbelredovisning av vattenområdet i Torne älv (när här och i fortsättningen talas om vattenområdet, avses området i den svenska delen av älven). Vattenområdet påfördes i förslaget till områdestilldelning uttryckligen de angränsande byarna,³¹⁾ och så skedde även i avvitttringsutslaget i dess slutliga utformning, där byarnas impedimentarealer angavs med inräknande av vattenområdena. Samtidigt angavs emellertid älven i utslaget såsom ingående i kronans överloppsmark. I enlighet med vad lantmäteristylelsen utrett synes gången sannolikt ha varit den, att man vid ärendets beredning i länsstyrelsen upptäckt, att Torne älv icke blivit fullständigt redovisad å de olika byarna vid älven (vissa delar voro medtagna redan i de ursprungliga huvudbeskrivningarna men stora områden hade icke påförts byarna). Detta rättades till genom tillägg till huvudbeskrivningarna samt genom ändring av utslagskonceptets impedimentarealer. Sannolikt observerade man icke då, att älven också hade redovisats bland överloppsmarkerna. Förloppet gör det tydligt, att länsstyrelsen vid avvitttringen verkli-gen avsåg att tillföra byarna vattenområdet. Överloppsmarken skulle sedan principiellt utgöras endast av vad som blev över efter områdestilldelningen till byarna. I överensstämmelse härmed står, att

29) Se i detta sammanhang även Prawitz' förut cit. uppsats i Svensk lantmäteritidskr. 1950.

30) Hertting s. 60 f. och (för detaljer) s. 158 ff.

31) För Vitsaniemis del skedde detta först i ett efteråt gjort tillägg till huvudbeskrivningen, se Hertting s. 160 med tabell s. 168-169.

Torne älv entydigt redovisades bland skifteslagens ägor i de omedelbart därefter (1870-1873) företagna och sedermera (1877-1879) fastställda laga skiftena å älvbyarna. Redovisningen vid skiftena måste betraktas såsom ett kompletterande tolkningsdatum.

Dubbelredovisningen måste efter det nu nämnda anses bero på ett förbiseende. Den föranledde emellertid, att Torne älv kom att formellt ingå i det beslut om avsättande av överloppsmarkerna till kronopark, som Kungl. Maj:t fattade den 16 juni 1876 (trots att kronoparkens landareal icke gränsar till älven).³²⁾ Vid detta förhållande har skenbart en rättslig oklarhet uppstått. Emellertid under sökte överlantmätaren arealredovisningen i samband med kronoparkens upptagande i jordregistret och frändrog därvid arealen för Torne älv. I skrivelse till lantmäteristyrelsen uttalade överlantmätaren, med anmärkande av dubbelredovisningen:

"Såsom framgår av bifogade generalstabskartor angränsar icke kronoparken älven. Bebyggelsen utmed älven är genomgående gammal. Det torde vara synnerligen tveksamt om kronan haft laglig rätt att göra anspråk på vattenområdet i Torne älv i samband med avvitrningen. Ågobeloppet synes därför böra fränräknas kronoparkens areal."

Kronoparken, som enligt lantmäteristyrelsens beslut den 19 april 1949 benämnes Övertorneå 1¹, redovisas sålunda i Jordregistret utan den omdiskuterade arealen i Torne älv.³³⁾

Den formella oklarheten rörande älvområdet kan icke rimligen, om de anförda omständigheterna sammanläggas, anses medföra någon saklig ovisshet rörande områdets tillhörighet till byarna. I det aktuella målet har visserligen kammarkollegiet i skrivelse till domänstyrelsen den 6 maj 1950 åberopat och anslutit sig till ett memorial den ~~6 maj~~^{31 mars} 1950 av kollegiets arkivkontor, vari efter en detaljerad genomgång av avvitringshandlingarna anförts följande:³⁴⁾

"Av det anförda framgår sålunda att vattenområdet i Torneå älv utanför Vitsaniemi by i avvitringsutslaget blivit redovisat dels såsom kronans överloppsmark och dels såsom ingående i byns tilldelade område. Det rättsliga läget i det förevarande fallet är sålunda labilt. Vid sådant förhållande lär den av pretendenterna till vattenområdet -- kronan respektive byamännen -- hava rätt till området, som kan visa en eller flera särskilda omständigheter som tala för hans bättre rätt till området." Laga skiftet saknade betydelse. I avvitringshandlingarna förekomme undanskymt en arealsumma för

32) Hertting s. 61, detaljer s. 162-164.

33) Hertting s. 163 f.

34) Memorialet, med Di:nr 2867 år 1949, är såsom bilaga, betecknad med litt. B, fogat till kronans den 11 nov. 1950 dagtecknade skriftliga svaromål i Vitsaniemimålet.

impedimenter, varunder dölde sig bl.a. byns vattenområde i älven, medan samma utslag klart redovisade vattenområdet i Torne älv såsom kronoöverloppsmark. I avvitttringsbeskrivningen förekomme älvarealen i en tillskrift. Tillskriftens beaktande i avvitttringsutslaget måste bero på något misstag, helst som avvitttringsutslaget klart och tydligt angåve att Torne älvs vattenområde i Övertorneå och Hietaniemi kapellag avsatts som kronoöverloppsmark. "Vid sådant förhållande synes utav avvitttringsutslagets uppgifter om att vattenområdet i Torne älv tillagts både Vitsaniemi by och kronan, den senare uppgiften vara mest förtjänt av beaktande."

Gentemot de skäl, som ovan redovisats, torde dock kollegiets resonemang framstå såsom ohållbart. Lantmäteristyrelsen har för sin del i den förut ontalade skrivelsen den 15 sept. 1950 funnit övervägande skäl tala för att byarna utefter Torne älv inom Övertorneå och Hietaniemi socknar erhållit vatten och grund i älven utanför sina stränder i enlighet med avvitttringsutslaget i vad det avser byarna. Att vid jordregistrets uppläggande den dåvarande överlantmätaren hade samma uppfattning och därför uteslöt älvarealen ur kronoparkens arealsumma har redan påpekats. Slutligen bör erinras om att den nuvarande överlantmätaren Hertting i sin utredning ansluter sig till lantmäteristyrelsens uppfattning och anser strandägarna ha bättre rätt än kronan till vattenområdena i fråga. Han framhåller därvid bland annat -- i viss anknytning till den föregående överlantmätarens antydan -- att stränderna vid älven före avvitttringen/stor utsträckning voro byarnas enskilda och att vattenområdena utanför dessa stränder otvivelaktigt ägdes av byarna och ej av kronan. Bestämmelserna i avvitttringsstadgan gävo, påpekar han, icke stöd åt någon åtgärd för att överföra denna vattenrätt i kronans ägo, och kronan har efter avvitttringen ej heller hävdat rätten till vatten och grund jämte uppländningar eller till annat fiske i vattenområdena än efter lax.³⁵⁾

Av skäl som här redovisats måste älvområdet utan tvekan anses ha genom avvitttringen tillförts byarna, däribland även Vitsaniemi. Älvområdet tillhör därför principiellt strandbyarna.³⁶⁾ Därav följer, att den allmänna rätten till fiske inom området tillkommer byarna, i detta fall Vitsaniemi, i den mån icke någon enligt avtal, urminnes hävd, dom eller skattläggning eller på annan särskild grund (exempelvis ännu gällande regalrätt) äger rätt därtill helt eller delvis. Kronan gör i målet icke gällande annan rätt än rätten till

35) Hertting s. 63 f.

36) Så måste antagas vara fallet även i Nedertorneå, Karl Gustavs och Pajala socknar; annorlunda däremot i Karesuando socken. Se Hertting s. 58, 60, 66-68.

laxfiske, och denna kronans uppgivna rätt måste efter det sagda vila på någon "särskild grund" i fiskelagens mening. Den kan icke stödjas på att kronan skulle ha den allmänna rätten till vattnet och grunden därunder.

3. Kronans anspråk på laxfiskeregal omnämndes icke vid avvittningsförrättningarna eller i avvittningsutslagen. Förbehåll för en dylik kronans rätt gjordes alltså icke. Vilken betydelse avvittningarna med hänsyn härtill kunna ha för regalrätten skall diskuteras senare. Att regalrätten finnes anmärkt i jordeboken i form av "Torne älvs regala laxfiske" har ovan berörts.

Vid jordregistrets uppläggande upptogs frågan om regalrätten i den formen, att spørgsmålet ställdes om redovisande av de särskilda regala fiskeverken i registret. Härvid beslöts, att dessa fiskeverk icke skulle upptagas. Följden blev, att Torne älvs regala laxfiske ej redovisas i jordregistret för de socknar, där de regala fiskeverken under 1900-talet i verkligheten funnits. Däremot redovisas Torne älvs regala laxfiske (andel i) i jordregistret för Pajala socken såsom en särskild fiskefastighet (ehuru intet regalt fiskeverk där finnes).³⁷⁾ Denna redovisning är uppenbarligen inkonsekvent. Anses det regala fisket bestå med laga rätt i hela eller större delen av vattensystemet och bilda en särskild fastighet i teknisk mening enligt 5 § av 1895 års lag, synes det böra redovisas i alla därav berörda socknar.³⁸⁾

4. Det har konstaterats, att 1897 och 1927 års konventioner vila på antagandet om en allmän regalrätt för kronan (kronorna) till laxfiske i Torne älv. 1927 års konvention och därpå byggda svenska regler förutsätta till och med en regalrätt omfattande hela Torne-Muonio älvars vattensystem, däri inbegripet bivattendrag (så långt lax över huvud taget stiger upp).

Det är dock icke fullt klart, huru denna regalrätt har tänkts. Antingen (a) har den uppfattats såsom vad man skulle kunna kalla en fristående allmän regalrätt av äldre typ, likartad med den regalrätt som kronan tidigare i skilda sammanhang hävdad till vatten, fiske m.m. också i andra "stora strömmar", d.v.s. en allmän, offentligrättsligt grundad belastning på de berörda fastigheterna, vilken

37) Hertting s. 101 f., 129.

38) Jfr Hertting s. 127.

belastning icke själv behövde fattas som förtätad till en särskild "fiskefastighet". Tänkes regalrätten ha denna "generella" eller snarare "abstrakta" offentligrättsliga innebörd, är det rätt naturligt och konsekvent att anse den ha avseende på hela vattensystemet. Åtskilliga uttalanden på 1890-talet och i förarbetena till 1927 års reglering synas syfta på en regalrätt av denna typ, och kronans åtgärder på 1770-, 1780- och 1790-talen vilade med all säkerhet på tankegångar av denna art. Eller också (b) har regalrätten ansetts bunden vid och helt sammanfalla med det i jordeboken redovisade "Torne älvs regala laxfiske". I så fall är den ur nutida synvinkel tekniskt att fatta som en särskild privaträttslig "fiskefastighet" enligt 5 § av 1895 års lag. Härvid förutsättes, att kronans gamla regalrättsanspråk konkretiserats eller -- för att använda lantmäteristyrelsens terminologi -- "förtätats" till ett "kronans enskilda fiske" (jfr ovan sid. 32 ff.). Med detta senare sätt att tänka är det lättare att föreställa sig, att fisket kan vara begränsat till viss del av älvsystemet, där nödig "förtätning" har skett. Den gjorda distinktionen må vara subtil och har väl oftast icke stått klar för dem, som haft att rättsligt bedöma regalrättsfrågan; därtill kan sägas att den för en realistisk betraktelse kan förefalla konstruerad. Icke desto mindre torde det av historiska skäl vara riktigt att ställa den, när man söker att analysera regalrättsmotiveringarna.

a. Om den "abstrakta" regalrättsvarianten är att säga följande. Den är här av intresse i den mån den syftar på Torne älvs vattensystem. Därvid kan den emellertid antingen tänkas hänga samman med en princip om ett allmänt vatten-, fiske- eller åtminstone laxregal icke blott för Torne älv utan också för andra norrländska älvar (ev. kanske även andra "stora strömmar") eller utgöra något just för Torne älv specifikt (ehuru alltså med den "abstrakta" innebörd som nyss antytts).

Av utredningarna i det föregående (kap. II) torde framgå, att föreställningar om ett allmänt vattenregal eller ett allmänt fiskeregale vid en nutida rättslig bedömning kunna helt avvisas. Den äldre rättsutvecklingen är visserligen oklar men ger ingen godtagbar grund för de allmänna påståendena om ett vattenregal. Rättsutvecklingen i vart fall under 1800-talet och senare har steg för steg lett till ett utmönstrande av dylika regalrättskonstruktioner. Fiskerättslagstiftningen kan sägas ha redan 1734 eller i alla händelser 1766 avlyst det allmänna fiskeregalets princip, som ej heller tidigare hade bindande fastslagits (se särskilt ovan sid. 25-29). Avvittringarna under

1800-talet låta sig näppeligen förena med allmänna idéer om fiskeregal. Bakom stadgandet i 1895 års lag § 5 torde ligga tanken, att ett särskilt, från äganderätten till grunden skilt fiskeri kan finnas endast i form av ett i jordeboken upptaget och därmed konkretiserat fiske (ovan sid. 31 f.). När kronans anspråk på vattenregal i andra älvar i våra dagar underkänts i rättspraxis (NJA 1915 s. 595, 1917 s. 275, 1917 s. 291 och 1918 s. 273), torde däri även ligga inneslutet, att fiskerätten i princip skulle efter vanliga regler följa stranden. En fiskeregalrätt av mera allmän karaktär torde också strida mot andemeningen i 5 § av gällande fiskelag (jfr ovan sid. 32). Härvid förutsattes, i enlighet med vad som utvecklats här närmast förut i avsnitt 2, att vattnet i älven utanför Vitsaniemi är enskilt vatten, tillhörande byn. Slutligen strider en här åsyftad fiskeregalrätt direkt mot Högsta domstolens enhälliga avgöranden i NJA 1951 s. 413 (I-III).

Även ett för Torne Älv specifikt men "abstrakt" fiskeregal är omöjligt att vidhålla. Också ett dylikt strider mot flera av de nyss anförda skälen och mot de resultat, som vunnits ovan i kap. II (se särskilt sid. 30-34). Det är därtill klart avvisat av Högsta domstolen i 1951 års avgöranden. Jag kan allmänt ansluta mig till ett förut citerat principuttalande av Hertting om fiskeregalets kvarstående betydelse endast med avseende å särskilt avgränsade och direkt disponerade fiskerättsobjekt.³⁹⁾ Kronan synes ha förfarit i direkt strid mot denna historiskt väl grundade princip, när den -- stödd på kammarkollegiets auktoritet -- år 1927 utsträckte sina anspråk till hela Torneälvens vattensystem.

b. Det återstår då möjligheten, att det föreligger ett konkretiserat och "förtätat" Torne älvs regala laxfiske, och så synes ju vara fallet, om man läser jordeboken. Detta fiske skulle då behandlas såsom en särskild fiskefastighet enligt 5 § av 1895 års lag.

Fisket måste då i princip vara inskränkt inom de gränser, innanför vilka en verklig "förtätning" av de gamla regalrättsanspråken skett. Om det regala fisket antages bestå med laga rätt, bör väl då för dess geografiska begränsning främst hävden efter 1780-talets om-disposition vara avgörande; i någon mån kunde dock måhända de tidigare fiskeförhållandena särskilt under 1700-talets samfällighetsfiske få inverka. Från dylika utgångspunkter finner man, att det regala fisket ingalunda kan omfatta hela älvens vattenområde. Det kan ej

39) Hertting s. 35, cit. ovan s. 38 not 76. Jfr lantmäteristyrelsen enligt NJA 1951 s. 418.

sträcka sig norr om Torne och Muonio älvars sammanflöde; detta framgår av NJA 1951 s. 413. En ytterligare begränsning visar sig dock ofrånkomlig. Med stöd av Herttings utredning får antagas, att nordgränsen sannolikt måste dragas vid ön Marjosaari i Övertorneå socken.⁴⁰⁾ Sydgränsen torde gå vid älvmynningen.⁴¹⁾ Med denna avgränsning skulle det regala fisket i alla händelser omfatta även vattenområdet till Vitsaniemi by. Fisket torde icke -- om det i princip erkännes -- vara begränsat till platserna för vissa bestämda nuvarande eller tidigare fasta fiskeverk (huvudpator). Ej heller torde det, trots bland annat 1826 års dom, kunna anses begränsat till den gamla kungsådran.⁴²⁾

Då de tre i NJA 1951 s. 413, I-III, refererade målen flera gånger omtalats, må några ord inskjutas om det första av dem (Kangosmålet), som är det enda, som utförligt refereras. Där återfinnas alla principfrågorna. Målet gällde Lainio älv, som är en biflod till Torne älv ovanför dennas sammanflöde med Muonio älv (målen II och III gällde själva Muonio älv). Målet uppkom därigenom, att allmänne åklagaren åtalade viss person för det denne hade fiskat lax i Lainio älv. Laxfisket hade skett inom område, som vid avvittringen i Pajala socken tillagts Kangos och Särkimukki gemensamt avvittrade byar. Åklagaren förmenade, under hänvisning till bl.a. 1927 års stadga för fiskets bedrivande inom Torne älvs fiskeområde, att kronan ägde rätt till laxfisket i Lainio älv. Svaranden åter, som hade fiskat i älven med strandägarens medgivande, hävdade att rätten till laxfisket följde strandäganderätten; någon regalrätt för kronan funnes icke. Vidlyftig utredning förebragtes, bl.a. av överlantmätaren, lantmäteristyrelsen och kammarkollegiet. Delvis har denna utredning redan återopats i tidigare kapitel här ovan.

Häradsrätten yttrade i dom den 25 nov. 1948:

Enär ifrågavarande fiske ostridigt bedrivits inom område som vid avvittringen tillagts Kangos och Särkimukki skifteslag,

samt rätten till laxfiske, såvitt utredningen i målet visar, vid avvittringen icke förbehållits såsom särskild rättighet, till följd varav rätten till laxfiske måste anses hava åtföljt rätten till vatten och grund;

alltså och då i målet icke visats, att kronan på annan grund skulle äga rätt till laxfisket,

prövar häradsrätten lagligt ogilla åklagarens talan.

Hovrätten fastställde enhälligt häradsrättens dom.

Högsta domstolens ledamöter förenade sig om följande dom:

Kungl. Maj:t -- som finner utredningen giva vid handen, att ifrågavarande fiskevatten icke omfattas av det i jordeboken ännu upptagna fiskeriet Torneå älvs regala laxfiske och ej heller ingått i annat i jordeboken vid tiden för avvittringen upptaget fiskeri --
prövar lagligt fastställa hovrättens dom.

Härtill fogade justitierådet Ericsson två intressanta yttranden till utveckling av sin mening och till belysning av tidigare praxis.

Det är tydligt, att Högsta domstolen velat undvika att taga ställning till frågan om avvittringarnas verkan mot det i jordeboken införda regala laxfisket. Domstolen kan däremot med sin reservation icke ha velat binda sig för giltigheten av detta fiske.

40) Se Hertting s. 117 ff. samt hans kartbilaga 2.

41) Hertting s. 119-121.

42) Se om dessa spörsmål, som icke äro centrala för denna utredning, Hertting s. 110-117.

Av största intresse är, att Högsta domstolen 1951 i varje fall underkänt den allmänna regalrättshypotes, på vilken Kungl. Maj:t och riksdagen byggde 1927, samtidigt som frågan om det regala jordeboksfiskeriet lämnades öppen. Spörsmålet i Vitsaniemimålet är nu just detta, om "Torne älvs regala laxfiske" över huvud taget består med laga rätt. Om det består, torde det nämligen ofrånkomligen omfatta också vattenområdet utanför Vitsaniemi by (såvitt angår rätten att fiska lax). Åt en diskussion härav skola de följande avsnitten ägnas.

5. En diskussion av den rättsliga hållbarheten -- i dagens läge -- av begreppet "Torne älvs regala laxfiske" kan läggas upp på flera olika sätt. Man kan börja med en undersökning av avvitringsens betydelse. Skulle det därvid befinnas, att fisket får anses förfallet av den grund, att förbehåll för detsamma icke skett vid avvitrningen, är tydligen en självständig bedömning av de äldre rättsfakta icke strängt av nöden. Lantmäteristyrelsen har i sitt yttrande den 15 sept. 1950 i första hand menat, att avvitrningen skulle på antytt sätt ha bragt det regala laxfisket att upphöra. Även Hertting synes, under viss förutsättning, luta åt denna uppfattning. Emellertid kan denna ståndpunkt naturligtvis diskuteras, och det är i denna utredning under alla förhållanden nödvändigt att beakta olika hypotetiska linjer och att ställa problemet om den rättsliga bedömningen av tillståndet före 1700-talets slut och av kronans åtgärder då, kulminerande i utarrenderingen 1786. Jag har därför valt att först diskutera dessa äldre förhållanden och behandla avvitrningen senare.

a. Efter den utredning, som redovisats i kap. III, anser jag det historiska utgångsläget vara följande. Byarna i Tornedalen voro i stort sett av gammal skattenatur, och jorden hade ursprungligen förvärvats genom uppodling av ingen mans land; hypotesen, att all jord från början förvärvats från kronan, behärskade visserligen sedan gammalt de kamerala myndigheterna och långt in på 1800-talet även domstolarna men kan icke godtagas såsom riktig. Alltsedan tiden för den äldsta bebyggelsen torde bönderna ha brukat laxfisket i älven såsom en adpertinens till hemmanen, låt vara att redan tidigt en särskild skatt på fisket utbildade sig. Under hela 1600-talet och även under förra hälften av 1700-talet dominerade skattekaraktären hos fisket, även om en viss oklarhet rådde om böndernas rätt (något som kan sägas också om deras jordäganderätt i gemen). Påbudet om gemensamhetsfiske 1733 betydde ingen principiell omvälvning (ovan sid. 52), ehuru

det så småningom skulle draga med sig för bönderna farliga praktiska konsekvenser. Det genomfördes dock icke på flera decennier. Först långt in på senare hälften av seklet började regalrättstendenserna vinna tydliga praktiska framgångar. Det har enligt min mening tydligt framgått, att laxfisket i Torne älv icke hade utvecklats till ett "kronans enskilda fiske", när 1734 års lag trädde i kraft. Det har vidare icke styrkts, att kronans anspråk vid tiden för ikraftträdandet av 1766 års fiskeristadga kunde kallas ett Kungl. Maj:ts och kronans enskilda fiske, som "av ålder varit" i Torne älv och "ännu innehades" (stadgans 3 kap. 1 §, första st.). Ej heller har det visats, att laxfisket i älven var kronan "uttryckligen förbehållet" vid denna tidpunkt (samma §, fjärde st.). Kungl. Maj:t hade då ännu ej tagit någon sådan regalrätt i anspråk, även om kammarkollegiet gjort framstötter i denna riktning; Kungl. Maj:t uttalade sig dock i regalistisk anda 1773. På allvar förverkligades idén om Torneälvsfisket som kronans enskilda först 1786, d.v.s. för sent för att kronans åtgärder kunna försvaras gentemot den allmänna lagen och fiskeristadgan.⁴³⁾

43) Jfr ovan sid. 57. I kammarkollegiets arkivkontors förut omnämnda memorial 31 mars 1950 (bland handlingarna i Vitsaniemimålet) förekommer en variant av den gamla läran om kronan som den ursprungliga jordägaren, en variant som kräver några ord till kommentar. Det heter i memorialet bl.a.: "Vidare förefaller det arkivet som om benämningen Torne älvs regala laxfiske är en oegentlighet, som missledande för tanken på utländska rättsbegrepp. Benämningen synes ock härröra från relativt sen tid, synbarligen från tiden närmast före Gustaf III:s regeringstillträde. -- Ifrågavarande fiske är i själva verket det fiske, som kronan i särskild ordning genom upplåtelser till enskilda begagnat sig av på sin oavvittrade mark, där kronan torde ha haft rättighet att upptaga vilka fisken kronan behagat. Denna sin rättighet har kronan också velat bevara vid skattnäringar av hemman vid bland annat Torne älv". Denna konstruktion torde vara helt ohistorisk. Den förnekar helt betydelsen av den fria intäktsrättens obestridliga princip som grund för uppkomsten av Norrbottens skattebyar. Skulle byarnas gamla, från medeltiden hävdade inägoområden icke ha tillhört bönderna med äganderätt utan kunna karakteriseras blott och bart som "kronans oavvittrade mark"? Memorialets ståndpunkt strider helt mot numera vedertagen rättshistorisk uppfattning. Se vidare ovan kap. I. - Det må tilläggas, att ett av kammarkollegiet i Kangosmålet åberopat kungl. brev 28 okt. 1617 (se NJA 1951 s. 420, 426) icke enligt min mening visar att laxfiskerätten uppfattades som kronans enskilda.

Visserligen är det riktigt, att kronan på 1770-, 1780- och 1790-talen -- därvid fullföljande äldre ansatser -- på föranledande av de kamerala myndigheterna hävdade ett allmänt laxregal i avseende å Torne älv. Denna lära stod emellertid i dålig överensstämmelse med fiskeristadgan. Sannolikt ansågo myndigheterna motsatsen, men de byggde därvid, med kammarkollegiet i spetsen, på historiskt klart felaktiga grunder. Den främsta grunden var ju det falska Helgeandsholmsbeslutet. Oriktigt var också åberopandet av 1655 års riksdagsbeslut, som icke kan tillåta några konkreta slutsatser. Hänvisningen till arrendeupplåtelsen 1653 berodde på en vantolkning av denna (ovan sid. 57 m.fl. st.). Regalrätten har i detta fall icke bättre stöd än andra regalrättsanspråk, som i senare tiders praxis underkänts.

När det gäller att i våra dagar göra en rättslig prövning, kan man också säga sig, att det -- även om vissa moment i 1700-talets rättsläge kunna förefalla oklara -- är nödvändigt att taga fasta på de omständigheter, som i ljuset av hela den senare rättsutvecklingen i stort måste anses som särskilt betydelsefulla (jfr ovan sid. 3). Man har icke anledning att sträcka kronans rätt längre än som med säkerhet är historiskt något så när försvarbart.⁴⁴⁾ Man kan vidare också -- såsom Hertting gjort -- med skäl erinra om att kronans regalrättsanspråk (som här har vad ovan kallats en "abstrakt" innebörd) icke före 1786 kan anses ha varit av starkare karaktär i de delar av älven, som nu skulle beröras av "Torne älvs regala laxfiske", än i övriga delar av älvsystemet. I dessa senare delar är emellertid regalrätten principiellt underkänd genom Högsta domstolens avgöranden 1951.⁴⁵⁾ Dessa innebära nämligen, att kronan i de övre delarna av vattensystemet icke ägde något allmänt gällande regalt laxfiske med natur av "enskilt kronofiske" och icke heller hade något sådant allmänt laxregal, som kunde gälla gentemot senare avvittningar.

Till det sagda må fogas en erinran om vad som förut i detta kap. citerats från 1892 års betänkande om dispositionen av det regala laxfisket i Torne älv. De svenska ombuden förklarade där visserligen, att de på grund av de historiska aktstycken, som varit att tillgå, voro övertygade om att kronornas rätt till fisket var "väl förvarad". Samtidigt medgåvo de emellertid att, om kronorna skulle nödgas i bevis leda regalrättigheten till fisket, detta naturligen måste innebära en viss grad av svårighet, "då såsom stöd för dylika rättigheter sällan kan åberopas vissa aftal och förordnanden, utan allenast en

44) Jfr ovan sid. 30 om 1852 års fiskeristadga.

45) Hertting s. 128.

hävd, lika gammal som landets första bebyggande". Men är det något, som uppenbarligen icke kan åberopas till stöd för laxregalet i Torne älv, så är det en hävd lika gammal som landets första bebyggande. En sådan hävd talar tvärtom emot kronan. Dess hävd börjar långt senare, i själva verket icke förrän 1786.

Vad som i det närmast föregående utvecklats innebär, att det enligt min mening icke vid en nutida rättslig bedömning kan åberopas vare sig att kronan före 1786 hade något allmänt ("abstrakt") laxregal i Torne älv eller att kronan där hade något lagligen gällande "enskilt kronofiske" av den art, som svarade mot arrendeupplåtelsen till Jerlström 1786. (Om betydelsen av vissa domar efter 1786 skall talas nedan i avsnitt 6.) Läget före 1786 synes mig böra bedömas så, att fisket även efter lax rätteligen åtföljde fastigheterna i byarna, låt vara att man har anledning att kanske räkna med vissa förskjutningar på marken (i förhållande till en automatisk tillämpning av JB 12:4) på grund av gammal hävd; dessutom får man beakta det åtminstone temporära bildandet av ett gemensamhetsfiske. Att fiskeförhållandena icke voro strikt fixerade i terrängen framstår också som förklarligt, innan ännu avvitrning skett. Att dock privat fiskerätt kunde finnas är naturligt, eftersom strandbyarnas inägor sedan urminnes tider hävdades med äganderätt, ehuru byarnas utägor icke definitivt avgränsats före avvitrningen. För sitt historiskt till byarna knutna fiske voro bönderna skyldiga att betala ett slags laxskatt till kronan, en skatt som till en viss grad var bunden vid 1664 års laxtaxa (i sin tur baserad på 1619 års "stadga"). Med hänsyn till denna av historiska skäl framvuxna laxfiskebeskattning (jfr till dess karakterisering lantmäteristyrelsens yttrande i föreliggande mål och förste arkivarien Bohmans yttrande till kammarkollegiets protokoll den 13 sept. 1948, ingående i handlingarna i Kangosmålet) talar det icke emot uppfattningen av böndernas rätt som "skatterätt" i äganderättslig mening, att laxfisket icke direkt beaktades vid hemmansrätternas bestämmande.⁴⁶⁾ Av samma skäl bör det icke principiellt spela någon roll, att 1773 års skattläggningsmetod lämnade laxfisket utanför, även om de kamerala myndigheterna vid metodens utarbetande må ha utgått från föreställningen om ett laxregal.⁴⁷⁾ Det lär väl icke kunna göras gällande, att 1773 års metod skulle ha

46) Laxfisket har dock sannolikt i vissa fall indirekt påverkat hemmansrätterna, och laxfisket torde ha beaktats vid fastställande av roteringsbesväret. Jfr landshövdingens resolution 12 nov. 1759, Lewenhaupt bil. 26; ovan sid. 49 not 45.

47) Hertting s. 20 f.

självständig betydelse, d.v.s. medföra att hemmanen miste förmåner, som de tidigare haft anspråk på. Med hänsyn till senare rättstilllämpning och med beaktande av grundskatternas avskrivning m.m. torde det dessutom vara svårt att nu fränkänna en fastighet laxfiske allénast av den grund att fastigheten ej på sin tid skattlagts också för förmånen av laxfiske.^{48) 49)}

b. Bedömes läget före 1786 på det sätt, som angivits i det föregående, så innebär detta ett underkännande av lagligheten i kronans åtgärd 1786. Om man då fortfarande tills vidare bortser från avvitt-ringarna, så skulle med nämnda utgångspunkt kronans rätt till "Torne älvs regala laxfiske" kunna motiveras endast så, att under tiden från och med 1786 till kronans förmån något nytt sådant rättsfaktum skulle ha uppkommit, som i gällande fiskelag betecknas såsom "avtal, urminnes hävd, dom eller skattläggning eller annan särskild grund".

Vad först angår rättsfaktum avtal, kan det -- såvitt jag kunnat finna -- ej påstås att bönderna någonsin på ett för våra dagars byamän i Vitsaniemi bindande sätt avtalsvis avstått från sin rätt till fisket. Beträffande urminnes hävd är att säga, att kronans hävd tager sin början 1786. Man kan ej påstå, att "ingen minnes eller av sanna sago vet", huru kronan kom i besittning av fisket; tvärtom vet man det mycket väl. Kronans anspråk ha ofta bestritts, alltifrån 1700-talet och till våra dagar. Tiden från 1786/^{kan}visserligen i och för sig vara lång nog, och något formellt laga fång fordras ej för urminnes hävd, men vet man, hur åtkomsten skedde, måste dennas lag-

48) Jfr ovan sid. 23 not 33, Hertting s. 40 f.

49) Egentligen är det egendomligt, att kronan på 1780-talet tog ut steget så långt som till att förvandla fisket till ett arrendefiske, d.v.s. -- som det sedermera kom att heta i jordeboken -- ett "kronofiske under allmän disposition". Det borde väl, även med myndigheternas utgångspunkter, ha blivit ett "stadge eller ständigt fiske" av krononatur, jfr Hertting s. 28, 125, sålunda ett "kronofiske under enskild disposition". Detta skulle betyda, att det principiellt hade varit jämförbart exempelvis med den efter 1789 såsom ständig ansedda s.k. stadgade åborätten till kronohemman under enskild disposition. Taxeavgiften borde väl då också -- liksom åbohemmanens räntor -- ha avvecklats vid grundskatteavskrivningarna. I själva verket torde laxfiskets starka historiska anknytning till strandbyarna ha varit en av de viktigaste förklaringsgrunderna till att Kungl. Maj:t vidtog den ovanliga åtgärden att i ett öppet brev 1791 göra en generell upplåtelse till de gamla taxedelägarna på så lång tid som 100 år. Formellt skedde detta dock i arrendets gestalt. Om man valt vägen att bokföra fisket som ett "stadge eller ständigt fiske", låt vara av krono natur, och sedermera avskrivit taxan med andra grundskatter, så hade väl förutsättningarna varit givna för att genom fiskets avförande ur jordeboken sammanlägga det med strandfastigheterna.

lighet prövas. Befinnes åtkomsten olaglig, torde icke hävden hjälpa.⁵⁰⁾ Bland de många rättsfall, som i nyare tid avse urminnes hävd, synes intet motsäga denna uppfattning av institutet. Vid sådant förhållande har jag ansett det obehövt att belasta denna utredning med en särskild undersökning av institutet urminnes hävd. Någon annan form av hävd kan ej åberopas. Ej heller torde man kunna åberopa sådana mera obestämda hänsyn till ett länge bestående läge, efter vilket medborgarna inrättat sig i handel och vandel, som blevo medbestämmande för Högsta domstolen i det bekanta avgörandet om s.k. andelsöverlåtelser i NJA 1938 s. 1. Någon fara för rättslivets stabilitet skulle uppenbarligen icke uppkomma, om "Torne älvs regala laxfiske" förklarades obefintligt.

I fråga om rättsfaktum dom skall först anmärkas, att Kungl. Maj:ts beslut på 1780-talet icke innefattade något avgörande av domskaraktär utan ett kronans ensidiga administrativa avgörande, som icke får prejudicera den rättsliga bedömningen. Vissa domar under 1800-talet ha tangerat regalrättsfrågan med avseende å Torneälven; de skola behandlas nedan i avsnitt 6. Någon skatteläggning till kronans förmån beträffande det regala laxfisket kan ej åberopas. Enligt vad förut sagts torde den omständigheten, att hemmanen ej på sin tid skattlagts för laxfiske utan att laxfångsten var belagd med särskild skatt (taxa), grundad på stadga, ej vara ett avgörande skäl till kronans förmån. Däremot kan frågan ställas, om en särskild skatteläggning med anledning av upplåtelse från kronan till enskild person av laxfiskerätt möjligen kan leda till inskränkning i strandbyarnas fiskerätt; spörsmålet kan dock icke närmare fullföljas här.⁵¹⁾ Någon annan särskild grund för det regala laxfisket föreligger veterligen icke. På särskild lagstiftning kan det icke stödjas. Särskilda administrativa förfoganden, konventionerna 1897 och 1927 m.m. sådant utgöra icke sådana särskilda grunder, som här kunna vara relevanta, sedan tanken om en före 1786 bestående rätt för kronan avvisats.

50) Jfr Lagberedningens förslag till jordabalk III (1909) s. 295, Undén, Svensk sakrätt II:1 s. 208 ff. Om urminnes hävd i detta fall se vidare lantmäteristyrelsens yttrande i det aktuella målet samt Hertting s. 126. Märk också HD:s dom 15 maj 1860, Jur. fören. tidskr. XXII s. 148, Hertting s. 37, rörande vissa laxfisken i Ångermanälven.

51) Jfr vissa uppgifter hos Hertting i avd. "Fisket i byarna" (s. 201 ff.).

6. Vissa domar rörande fiskerätten i Torne älv torde fordra några ord till kommentar. Domarna äro förut kända och i stort sett redan diskuterade i handlingarna och i vissa tryckta arbeten. De skola därför icke här ånyo återgivas eller mera utförligt refereras. En fullständig genomgång av alla kända domar om kronans fiskerätt i de norrländska älvarna skulle spränga ramen för detta utlåtande. Några sådana domar har jag berört redan tidigare.

Uppfattningen av laxfisket som krono framträder i motiveringen till en dom av Övertorneå tingsrätt den 12 dec. 1774 i sak mellan Pello byamän och Kengis bruksintressenter, vilken dom fastställdes av Västerbottens lagmansrätt den 21 juni 1775. Det heter i tingsrättens dom, att byamännen icke gittat visa, att detta laxfiske -- Pello bys eller Kengis fiske (med sju lispunds taxa), vilket byamännen ~~icke~~ ^{vill} återvinna -- någonsin hört under deras hemmans skatt, utan att det ständigt varit och ännu är krono, för vilket fiske de som nyttjerättigheten därpå haft erlagt särskild taxa, utom hemmansskatten, till kronan. Domen kan icke gärna anses prejudicerande men visar, att regalitetsuppfattningen redan på 1770-talet vuxit sig stark; därmed är dock icke sagt, att domstolarna ansett kronan kunna förfara efter behag med laxfisket i Torne älv.⁵²⁾

En av Holmbäck i hans arbete om kvarnkommissionerna nämnd rättegång 1782-1794 om uppgrundningar i Torne älv visar, att dessa ansågos tillhöra strandägarna, varvid emellertid sades, att kronans ombud icke styrkt, att något i Torne älv annat än laxfisket vore förbehållet Kungl. Maj:t och kronan. Frågan om laxfisket var icke föremål för direkt prövning. Målet slutade i hovrätten.⁵³⁾

Mot 1780-talets slut började en förut berörd rättegång mellan byamännen i vissa byar vid Torne älv och kronan om fiskerätten i älven. I stämningen yrkade byamännen att varda från allt intrång bibehållna i fiskerätten på ömse sidor om kronans kungsåder. Kronans laxfiskerätt synas de ej ha bestritt. Målets förlopp har tidigare antytts. Det avgjordes slutligt av Högsta domstolen först 1826; domen finnes bl.a. hos Hertting (bilaga 1). Innebörden torde vara, att byamännen tillerkändes fiskerätt såsom strandägare efter allmänna principer (HD åberopade JB 12:4 och 1766 års fiskeristadga), dock att

52) Domarna finnas hos Malmgren, Handlingar och förordningar ang. Finlands fiskerier, h. 5, nr 88, samt hos Nordqvist s. 303 f. De äro berörda bl.a. av kammarkollegiet i Kangosmålet. Se även Hertting s. 42. Jfr här förut not 49.

53) Holmbäck, Kvarnkommissionerna s. 174 noten, Hertting s. 42 f.

det regala laxfisket såsom icke avsett med kärandenar yrkanden icke blev föremål för prövning.⁵⁴⁾ Domen kan alltså visserligen icke anses ha tillagt byamännen laxfisket, men den har å andra sidan icke till kronans förmån rättskraftigt avgjort dess rätt till samma fiske.

I en i handlingarna berörd och av Hertting (bil. 2) återgiven dom av Högsta domstolen den 20 juli 1842 mellan kronan och bruksägaren Jonas Ekström i Kengis angående vissa fiskelägenheter stödde sig domstolen i sin motivering på ett utlåtande av kammarkollegiet, vari förfäktades ett allmänt fiskeregal i de större norrländska strömmarna. Denna uppfattning, som ju i sin generella form endast var ett domskäl (vad som prövades var det speciella fisket vid Kengisfors), har sedermera övergivits, såsom redan har påvisats. Senast markera 1951 års domar ett avståndstagande därifrån.⁵⁵⁾

En av Hertting berörd dom i högsta instans den 17 mars 1858 (H. bil. 3) torde kunna förbigås här såsom varande av mindre intresse för Torne älv.⁵⁶⁾ En dom från 1860 rörande Ångermanälven har nämnts tidigare på tal om urminnes hävd.^{56a)} Beträffande en Högsta domstolens dom den 9 sept. 1868⁵⁷⁾ mellan intressenterna i Torne Älvs regala laxfiske och ägarna av Potila hemman i Vitsaniemi by kan konstateras, att domstolen undvek att uttala sig om kronans rätt till laxfisket (kronan var ej part).⁵⁸⁾ I en av Svea hovrätt den 4 april 1924 meddelad, lagakraftvunnen dom i mål mellan kronan och G.C. Sundberg i Övre Vojakkala (den senare käreande i underrätten) rörande fiskerätt för hemman, som 1882 sålts av kronan, förklarade däremot hovrätten i sina domskäl, bl. a., att det i målet blivit ådagalagt, att laxfisket i Torne älv tillhör kronan och icke har någon gemenskap med närmare eller fjärrare belägna hemmans skatt; hovrätten tillade, att kronan på grund av fiskets regala natur varit oförhindrad att efter gottfinnande disponera över fisket så som nyttigast finnes.⁵⁹⁾ Slutligen erinras om de förut berörda mål, som refereras

54) Se vidare ovan detta kap. vid not 6, Herttings kommentar s. 43 f. med hänvisningar, kammarkollegiets yttrande i Kangosmålet och lantmäteristyrelsens yttrande i Vitsaniemimålet.

55) Jfr justitierådet Ericssons andra yttrande i Kangosmålet; Fra-witz s. 84; Hertting s. 44, 232 ff.; lantmäteristyrelsens yttrande i Vitsaniemimålet.

56) Se Hertting s. 44 ff. 56a) Ovan detta kap. not 50.

57) Malmgren, Handl. och förordn. ang. Finlands fiskerier, h. 5, nr 84.

58) Hertting s. 46 f.

59) Domen finnes återgiven som bil. 8 till kronans svaromål den 11 nov. 1950 i Vitsaniemimålet.

i NJA 1951 s. 413, I-III.

Slutresultatet av vad som förekommit i domstolspraxis blir, att vid 1700-talets slut och under 1800-talets förra hälft en tendens fanns hos domstolarna att räkna laxregalet i Torne älv som giltigt, att det allmänna laxregalet i älven emellertid avvisats genom 1951 års domar och att frågan om giltigheten av "Torne älvs regala lax-fiske" såsom konkretiserat jordeboksfiskeri aldrig verkligt prövats och veterligen icke av Högsta domstolen i domspremissen berörts efter 1800-talets mitt. Hovrättsdomen av 1924 synes bygga på den idé om "abstrakt" laxregal, som underkänts 1951.

Någon dom, som i den mening fiskelagens 5 § åsyftar med res-judicata-verkan avgör frågan om "Torne älvs regala laxfiske", har icke kunnat påvisas.

7. Godtages bedömningen ovan under 5, erbjuda avvittringarna inga särskilda problem. De betyda endast, att den fiskerätt, som kronan utan grund berövat allmogen, fördelats på de särskilda enheterna vid avvittringarna enligt vanliga grunder. Under 2 ovan har visats, att vattenområdet i Torne älv utanför Vitsaniemi bys ägor vid avvittringen tilldelats byn. Byamännen ha då i detta område fiskerätt, även med avseende å lax, efter allmänna fiskerättsliga principer. Skulle åter kronans åtgärd 1786 anses som rättsligt grundad och mot byamännen giltig, ställes frågan om avvittringens verkan på sin spets. Även om bedömningen av kronans omhändertagande av fisket på 1780-talet utfaller så, att frågan förefaller tveksam, blir det nödvändigt att taga ställning till avvittringens verkan.

Lantmäteristyrelsen har i sitt yttrande i målet erinrat om att kronans anspråk på laxfiskerätt i norrländska älvar ingalunda varit obestridda och att de i övervägande antalet fall fått ge vika för de anspråk på äganderätt som framställts från dem som genom avvittring eller av ålder varit innehavare av stränderna (jfr ovan detta kap., avsnitt 1, med hänvisningar). Vidare anför styrelsen:

"Utgången i rättsfallet NJA 1894 s. 494 ger vid handen att rättigheter, som en by på grund av äldre hävd innehaft inom visst område, upphört, när området vid avvittringen tillfallit annan by. Rättsfall från senare tid (NJA 1942 sid. 336, 339 och 667) visa att enskildas på äldre hävd grundade rättigheter fått vika inom område som vid avvittring förbehållits Kronan. Det synes knappast föreligga anledning att anta att Kronan skulle bibehållas vid motsvarande rättigheter inom områden som avvittrats åt enskilda. För egen del anser styrelsen, att då, åtminstone under 1800-talet, avvittringens syfte varit att tilldela envar by ett bestämt område att äga och bruka med uteslutanderätt, andras på äldre hävd grundade rättigheter inom området upphört genom avvittringen, såvida något förbehåll härvid icke gjorts om deras bestånd. Något uttryckligt sådant förbehåll

beträffande laxfisket i Torne älv har ej gjorts i förevarande fall och ej heller av omständigheterna i övrigt synes någon påtaglig avsikt att förbehålla Kronan laxfisket kunna påvisas. Den tidrymd som förflutit efter avvittringen torde icke ha varit tillräcklig för utbildandet av urminnes hävd. Till följd av det sagda vill styrelsen alltså hålla före, att Vitsaniemi byamän -- även om det skulle anses att hävden talar för Kronans rätt till laxfisket i Torneå älv -- på grund av avvittringen äga bättre rätt än Kronan till allt slags fiske inom den del av älven som tillfallit byn."

Styrelsens uppfattning går väl i stycke med den av kronan i NJA 1942 s. 336 förfäktade meningen, att avvittringarnas syfte var att genomföra "en fullständig boskillnad mellan kronan och de enskilda". Man kan naturligtvis tveka därom, huruvida det alltid är lämpligt att till de yttersta konsekvenserna genomföra denna princip, och man kan konstatera, att Högsta domstolen i NJA 1951 s. 413 synes ha velat undvika att binda sig på denna punkt. Men i stort sett måste principen gälla, om avvittringarna skola fullfölja sitt syfte. Det är möjligt, att vederbörande förrättningsmän och myndigheter, som haft att göra just med avvittringen i Hietaniemi, tänkt sig att kronans eventuella regalrätt bleve oberörd. Men när icke handlingarna utvisa något bestämt, kan icke en psykologisk gissning spela någon roll. Avgörande måste vara uppfattningen om avvittringsinstitutets syfte och objektiva slutsatser därifrån. Ur denna synpunkt finnas starka skäl för styrelsens mening.

Är man tveksam, om avvittringens ovillkorliga verkan mot en klar och obestriddig regalrätt, synes mig i varje fall följande resonemang avgörande. En klar och otvetydig "abstrakt" regalrätt kunde sägas vara oberörd av en avvittring därför, att en dylik regalrätt vore att förlikna vid en generell äganderättsinskränkning. Men en sådan regalrätt, som då ~~skulle~~ ^{skulle} avse hela Torneälvens vattensystem (jfr ovan i detta kap.), är obefintlig; den har avvisats av Högsta domstolen 1951. Kvar skulle då stå det begränsade jordeboksfiskeriet "Torne älvs regala laxfiske", som mera finge anses s.a.s. befinna sig nere på det privaträttsliga planet. Men mot en sådan halvprivaträttslig företeelse borde avvittringen med full styrka gälla; över huvud taget böra icke förbehållna jordeboksfisken av hänsyn till avvittringsinstitutets allmänna syfte anses ha upphört. Härvid har antagits, att vederbörande jordeboksfiske i och för sig varit obestriddigt giltigt före avvittringen. Kan det visas, att ett jordeboksfiske bort anses ogiltigt redan tidigare, blir detta förhållande blott ytterligare bekräftat genom avvittringen; så är enligt min mening förhållandet här. Men om riktigheten av slutsatserna ovan i detta hänseende förnekas, så lär i vart fall ej kunna påstås annat än att starkt grundade tvi-

vel måste råda om lagligheten av kronans åtgärder på 1780-talet. Avvittringen bör då rimligen åtminstone avskära sådana anspråk, vilkas historiskt-rättsliga legitimation är så tvivelaktig (hävden under tiden 1786-1860-talet kan uppenbarligen icke ha någon självständig betydelse). Häremot kunde visserligen invändas, att man borde helt hålla isär de två frågorna a) lagligheten av "Torne Älvs regala laxfiske" före avvittringen och b) verkan av avvittringen. Gentemot detta anser jag dock det bestämt kunna hävdas, att en så att säga samlad bedömning kan vara försvarbar, d.v.s. en avvägning där hänsyn tas både till det regala fiskets tvivelaktiga karaktär och till avvittringsinstitutets rättspolitiska funktion. Däri ligger nämligen blott, att avvittringen får avskära åtminstone alla sådana ej förbehållna särrättigheter, som ej äro alldeles otvetydiga och klart grundade.

Att tiden efter avvittringen ej kan grunda någon urminnes hävd för kronan är uppenbart.

8. Avslutningsvis skall blott följande påpekas. Med hänsyn till avvittringarna och vad därav följde samt avvecklingen av grundskatterna torde icke någon fråga kunna uppkomma om skyldighet för byamännen att utgiva någon motsvarighet till den gamla laxtaxan såsom något slags onus knutet till deras fiskerätt. Vidare torde genom avvittringen, som ju också har verkan de enskilda byarna och jordägarna emellan, byarnas gamla med laxtaxan sammanhängande gemenskap i fråga om fisket ha upphört och varje by ha fiskerätten inom sitt område. På spørsmålet om grunderna för delaktigheten i fisket inom Vitsaniemi by har jag icke haft anledning att gå in (jfr Hertting s. 134 f.).

....oOo....

ÅBEROPAD LITTERATUR.

I. Offentliga utredningar (i kronologisk ordning).

Betänkande och förslag afgifvet i januari 1892 af svenska ombuden i kommissionen för utredning af frågan om den framtida dispositionen af det regala laxfisket i Torneå elf. Stockholm 1892.
(Se vidare nedan under II: Lewenhaupt.)

Förslag till lag om rätt till fiske samt andra dermed sammanhängande författningar, afgifna af de dertill förordnade komiterade. Stockholm 1894.

Lagberedningens förslag till jordabalk. III. Stockholm 1909.

Om frälseränta. En rättshistorisk utredning, på offentligt uppdrag utarbetad af Birger Ekeberg. Stockholm 1911.

Regalrättsutredningen. Aktsamling till kungsådreinstitutets historia. Utg. av K.G. Westman. Uppsala 1920.

SOU 1922:10. Om Lapps-kattelandsinstitutet och dess historiska utveckling. Av Åke Holmbäck. Stockholm 1922.

SOU 1923:58. Förslag rörande tillgodogörande av kronans fiskevatten. Avgivet av de jämlikt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 1 oktober 1915 inom jordbruksdepartementet tillkallade sakkunniga. Stockholm 1923.

SOU 1939:28. Betänkande rörande ett ändamålsenligt utnyttjande av kronans fiskevatten. Avgivet av Fiskevattensutredningen. Stockholm 1939.

SOU 1947:47. Fiskerättskommitténs förslag till fiskelag jämte därmed sammanhängande författningar. Stockholm 1947.

SOU 1952:13. Betänkande angående vissa fiskerättsliga förhållanden inom lappmarkerna samt tillgodogörandet av fisket i kronovattenen därstädes och i Jämtlands län m.m. Avgivet den 28 december 1951 (av Lennart Berglöf). Stockholm 1952.

Rätten till laxfiske i vissa delar av Torne älvs vattensystem. Utredning med särskilt avseende å kronans fiskerätt av W. Hertting. Luleå 1954. (Stencilerad.)

Se även under II nedan: Thulin.

Härtill komma de otryckta officiella utlåtanden, vilka ingå i handlingarna i Vitsaniemimålet.

II. Övrig litteratur.

Almquist, J.E. Det norrländska avvitringsverket. (Svenska lantmäteriet 1628-1928. 1. Stockholm 1928.)

----- Till frågan om skattebondens jordäganderätt under perioden 1719-1789. (Minnesskrift ägnad 1734 års lag II, 1934, s. 97 ff.)

Dahlberg, B.H. Om strandeganderätten enligt svensk rätt. I. Uppsala 1897.

----- Till frågan om kronans vattenrätt. En undersökning angående 1697 års kvarnkommissioner. (Ekonomisk tidskrift 1902.)

----- Till frågan om vattenregalet och 1697 års kvarnkommissioner. (Ekonomisk tidskrift 1905.)

Ekeberg, B. Om frälseränta. Se ovan under I.

----- Ett och annat om det svenska vattenregalet. Föredrag vid Kungl. Lantbruksakademiens sammankomst den 15 december 1913. (Jernkontorets vattenrättsutredning I.) Stockholm 1914.

Ekman, Sven. Norrlands jakt och fiske. Upps. och Stockholm 1910. (Norrländskt handbibliotek. IV.)

Ekström, C.R. Samling af kongl. bref och författningar angående storskiftes- och avvitringsverken samt krono-nybyggen i rikets norra län. Stockholm 1862.

Enequist, Gerd. Övre Norrlands storbyar i äldre tid. (Ymer. Tidskr. utg. av Sv. sällsk. för antropologi och geografi. 45, 1935. s. 143 ff.)

Förarbeten till Sveriges rikets lag 1686-1736. Efter offentligt uppdrag utgifna af W. Sjögren. I-VIII. Uppsala 1900-1909.

Handlingar, Historiska, till trycket befordrade af Kongl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. XI. Stockholm 1889.

Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna. I-VII. Stockholm 1912-1916.

Handlingar rörande Skandinaviens historia. XVIII. Stockholm 1833.

Handlingar till målet mellan Kungl. Maj:t och kronan, å ena, samt Umeå stad, å andra sidan, m.fl., angående bättre rätt till Klabböle vattenfall. I-V. Umeå 1913-1914.

- Holmbäck, Åke. Kvarnkommissionerna enligt kungl. breven den 13 april 1697. En studie i svensk vattenrätt. Ak. avh. Stockholm 1914.
- Om äganderätten till häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling. Stockholm 1918. (Särtryck ur "Sveriges häradsallmänningar".)
- Studier över de svenska allmänningarnas historia. I. Uppsala 1920. (Upps.univ.årsskr. 1920. Juridik. 1.)
- Se ovan under I: SOU 1922:10.
- Uppkomsten av kronans anspråk på skog inom Älvdalens socken. Upps. och Stockholm 1934.
- Holmbäck, Åke och Wessén, Elias. Svenska landskapslagar, tolkade och förklarade för nutidens svenskar. III. Södermannalagen och Hälsingelagen. Stockholm (Uppsala) 1940.
- Huss, E.G. Undersökning öfver folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten åren 1540-1571. Ak. afh. Uppsala 1902.
- Kuylenstierna, C.W.U. Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman med särskild hänsyn till å desamma förbehållna enskilda rättigheter. Lund (Stockholm) 1916.
- Lagsamling, Ny, första häftet, innehållande de fyra förste balkarne af 1734 års lag. (Utg. av Backman.) Örebro 1831.
- Lewenhaupt, Sten. Historik rörande det regala laxfisket i Torne elf. Stockholm 1892. (Anknyter till 1892 års betänkande ovan under I.)
- Malmgren, And.Joh. Handlingar och förordningar angående Finlands fiskerier, h. 1-5. Helsingfors 1869-1870.
- Aktstycken till upplysning af de allmänna rättsförhållanden, som ega rum beträffande Kemi och Ijo kronofisken. Helsingfors 1888.
- Malmström, Åke. Rättsutvecklingen 1736-1809. (Minnesskrift ägnad 1734 års lag I, 1934, s. 91 ff.)
- Modée, R.G. Utdrag utur publique handlingar. VIII. 2 uppl. Stockholm 1795.
- Nordlander, Johan. 1543 Jordha Boocken wthaaff Westhrabotnen, med anm. utg. Uppsala 1905. (Norrländska saml. h. 6.)
- Nordqvist, Osc. Handlingar rörande laxfisket i Torneå elf, enl. uppdrag af kejserliga senaten för Finland utgivna. Helsingfors 1894.

Prawitz, G. Avvittringen av skattebyarna i Norrbottens län. (Svensk lantmåteritidskr. 1950 s. 267 ff.)

----- Ett bidrag till fiskeregalets historia i Sverige.
Sötvattensfisket i de norrländska kustlandskapen. Uppsala 1952.

Rothlieb, Curt. Om kronans fiskerier. En finansrättslig undersökning av de statliga fisketillgångarnas rättställning. (Kungl. Jordbruksdepartementet 1900-1925. Minnesskrift. Stockholm 1925. S. 145-227.)

Riksdagsakter, Svenska, --- Andra serien. III:1. Stockholm 1917.

Schalling, Erik. Allmänningar. (Minnesskrift ägnad 1734 års lag II, 1934, s. 382 ff.)

Selling, Magnus. Korrekt Anvisning till Läns Kammar-Werket. I Alfabetisk Ordning författad. Hernösand 1802.

Stadgar, Kongl., etc. ang. justitien och hushållningen vid bergverken och bruken. Stockholm 1736.

Styffe, C.G. Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst och tillämpning i Sverige intill slutet af sextonde århundradet, med anledning af den uppdiktade berättelsen om ett riksdagsbeslut på Helgeandsholmen år 1292. (Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademiens Handlingar 24, 1864.)

Thulin, G. Om mantalet. I. Ak. afh. Stockholm 1890.

----- Historisk utveckling af den svenska skifteslagstiftningen med särskildt afseende å frågan om delningsgrund vid skifte. Efter offentligt uppdrag utarbetad. (Bilaga till kommittébetänkande ang. ny skifteslagstiftning.) Stockholm 1911.

Westman, K.G. Kungsådran i den svenska rätten under medeltiden. Uppsala 1927. (Upps. univ. årsskr. 1927 Program 4.)

----- Kungsådran inför konung och ständer under nyare tiden intill 1734 års lag. Uppsala 1929. (Upps. univ. årsskr. 1929. Jur. fak. minnesskr. 15.)

----- Se ovan under I: Regalrättsutredningen. Aktsamling

.....

.....oOo.....

I N N E H Å L L.

	Sid.
<u>Inledning</u> - - - - -	1.
Kap. I. <u>Vissa allmänna förhållanden rörande kolonisationen i Tornedalen. Den allmänna bakgrunden för kolonisationens rättsliga bedömning</u> - - - - -	4.
Kap. II. <u>Regalrättsidéerna under den nyare tiden, med särskild hänsyn till fisket. Fiskerättens allmänna utveckling efter medeltiden. Några ord om avvitttringarna</u> - - -	13.
1. Regalrättsidéerna i allmänhet (s. 13). 2. Något om vattenregalet (s. 17). 3. Fiskerättsutvecklingen och frågan om fiskeregalet (s. 21). 4. Fiskeregleringen vid 1800-talets mitt (s. 34). 5. Ett och annat om avvitttringarna (s. 36). 6. Återblick (s. 37).	
Kap. III. <u>Fiskerätten i de norrländska strömmarna under 1500-, 1600- och 1700-talen med särskild hänsyn till förhållandena i Tornedalen</u> - - - - -	39.
1. Gustav Vasas regering (s. 39). 2. Gustav Vasas söner. 1600-talet (s. 42). 3. Utvecklingen under 1700-talet (s. 50).	
Kap. IV. <u>Rättsutvecklingen i Tornedalen med avseende å laxfisket under 1800-talet och fram till våra dagar. Slutsatser beträffande Vitsaniemi</u> - - - - -	59.
1. Den allmänna utvecklingen efter 1786 (s. 59). 2. Avvittringen och de laga skiftena (s. 67). 3. Redovisningen i jordregistret (s. 71). 4. Frågan om en kronans allmänna regalrätt till laxfiske i Torne älv (s. 71). 5. "Torne älvs regala laxfiske" i kritisk belysning (s. 75). 6. Vissa domar rörande fiskerätten i Torne älv (s. 81). 7. Avvittringarnas betydelse (s. 83). 8. Några slutanmärkningar (s. 85)	
<u>Åberopad litteratur</u> - - - - -	86.